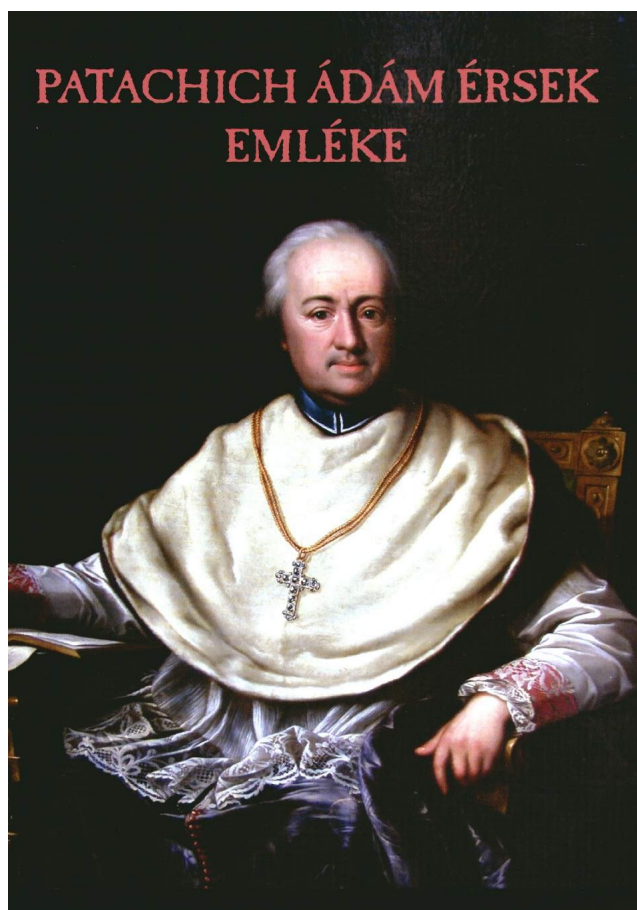

PATACHICH ÁDÁM ÉRSEK EMLÉKE

Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776-1784) halálának
220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás
emlékkönyve. Kalocsa, 2004. november 17.

A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 4.

Kiadványunkat támogatták:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakmai Kollégiuma

Köszönet illeti mindazon intézményeket és magánszemélyeket, akik az emléknapi rendezvényeit támogatták. Nagylelkű segítségüknek fontos része volt abban, hogy Patachich érsekre méltó módon emlékezhettünk, s ez a tanulmánykötet is megjelenhetett:

Kalocsa Város Önkormányzata, Kalocsa-Belvárosi Plébánia, Dr. Márkus Ferencné

A Kalocsai Főszékeskáptalan tagjai és tiszteletbeli kanonokjai közül:

mons. Anisich Jenő Béla, Bergmann János, Dr. Bisztyó József, mons. Farkas László, Ivó József, Leányfalusi Vilmos, Mityók János, Rónaszéki Gábor, Süveges István, Szeghalmi Ambrus és Tassi László

PATACHICH ÁDÁM ÉRSEK EMLÉKE

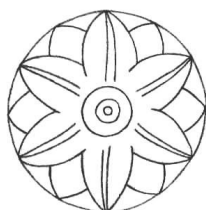
**Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776-1784)
halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett
konferencia és kiállítás emlékkönyve.
Kalocsa, 2004. november 17.**

Szerkesztette:

LAKATOS ADÉL

**Kalocsa
2005**

Kiadja:

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL)

6300 Kalocsa, Szentháromság tér 1. Tel./Fax: 78/465-280
archivum@asztrik.hu <http://www.asztrik.hu>

ISSN-1587-3730
ISBN-963-229-066-6

Lektorálta: DR. BÁRTH JÁNOS

Tördelés és nyomdai előkészítés: DR. LAKATOS ANDOR

© Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005

A borító előlapján Joseph Hicel: Patachich Ádám érsek portréja (Érseki Palota),
hátlapján egy korabeli szentszéki jegyzőkönyv kötéstáblájának mintázata látható
(Prothocollum Consistoriale 1774-1777, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár).

Megjelenik B/5 méretben, 8 ív terjedelemben, 700 példányban
Nyomdai munkálatok: KALOPRINT Nyomda Kft., Kalocsa
A nyomda rendelkezik az ISO 9002 minőségbiztosítási tanúsítvánnyal.

LECTORI SALUTEM!

A Kalocsai Főegyházmegyét kétszer alapították: először Szent István királyunk, Asztrik püspök vezetésével, másodsor a több mint másfél százados török hódoltság után. A második újrakezdés több neves kalocsai érsek személyéhez kötődik, akik közül kiemelkednek a Patachich család tagjai, Gábor és Ádám.

Az egyház történetében a rokonok támogatása, a nepotizmus általában negatív jelentésű, de az ő esetükben Szent Ágoston aforizmája elmondható: „*O, felix culpa!*” (Ó, szerencsés vétek). Mindaz a jövő, amit Patachich Gábor, Ádám nagybátyja eltervezett, az unokaöcs által mai napig ható jelenné vált. Ezek után érthető, hogy miért van szükség Patachich Ádám személyét méltató emlékülésre, a róla kiadott emlékkönyvre. Biblikus alapon azt mondhatnánk, örök emlékezete van az igaznak (111. zsoltár), de nemcsak az Úr tartja őket számon, hanem mi is, akik tisztelettel emlékezünk rájuk, okulunk életükből, műveikből, és példájukból ma is követhető tanulságokat vonunk le. „*Csak törpe nép felejthet ős nagyságot. A hívő eljár ősei sírlakához, és gyűjt régi fénynél új szövétneket.*”

Ezekkel a gondolatokkal indítom útjára a tanulmánykötetet, köszönetet mondva mindazoknak, akik az emlékezésben közreműködtek. Kívánom, hogy váljék nemes passzióvá az Olvasó számára!

Kalocsa, 2005 karácsonyán

Dr. Bábel Balázs
Kalocsa-Kecskeméti érsek

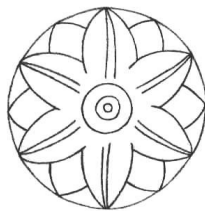
A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai
c. sorozat korábban megjelent kötetei a következők:

1.) *1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848-1851 közötti anyagából (Forráskiadvány)*
Szerkesztették: LAKATOS ANDOR, SARNYAI CSABA MÁTÉ
Kalocsa, 2001. 246 o.

2.) *A Kalocsai Érseki Levéltár (Levéltárismertető)*
Szerkesztették: LAKATOS ADÉL, LAKATOS ANDOR, SZABÓ ATTILA
Kalocsa, 2002. 341 o.

3.) *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777-1923*
Szerkesztette: LAKATOS ANDOR
Kalocsa, 2002. 486 o.

A kiadványok megrendelhetők a következő címen:

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
6300 Kalocsa, Szentháromság tér 1. Tel./Fax: 78/465-280
archivum@asztrik.hu <http://www.asztrik.hu>

TARTALOM

BEVEZETŐ.....	10
A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK.....	12
1.) Adriányi Gábor: Patachich Ádám korának egyháztörténete.....	12
2.) Tóth Tamás: Az ifjú Patachich Ádám – út a püspöki székhelyig (1716-1759).....	16
3.) Lakatos Andor: Patachich Ádám mint főpap – a nagyváradai püspöki és kalocsai érseki széken (1759-1784).....	26
4.) Kilián István: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán.....	42
5.) Tóth Sándor Attila: Versek és versutalások a kalocsai árkászról, Patachich Ádám érsekről Zimányi Lajos piarista költő verseskötetében.....	56
6.) Jernyei Kiss János: Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia.....	68
7.) Fischerné Grócz Zita: Patachich Ádám könyvtára.....	72
8.) Grabarits István: A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai.....	76
B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL.....	82
1.) Az emléknapi programja.....	82
2.) Patachich Ádám életútját bemutató kiállítás tárgyainak jegyzéke.....	84
3.) A „Varadinum” vonósnégyes koncertje.....	92
4.) Patachich Ádám néhány költeménye latin eredetiben és Tóth Gergely magyar fordításában.....	96
C.) KÉPMELLÉKLET.....	102
1.) Az emlékkiállítás képei.....	102
2.) Az emléknapi eseményeinek képei.....	110
3.) Az előadások során vetített képek.....	118

A kötet szerzői, munkatársai:

DR. ADRIÁNYI GÁBOR egyháztörténész, a Bonni Egyetem nyugalmazott professzora,
az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének óraadó tanára

FISCHERNÉ GRÓCZ ZITA könyvtáros, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár vezetője

DR. GRABARITS ISTVÁN gyógyszerész, a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság elnöke,
az Akadémie Internationale D' Histoire de la Pharmacie tagja

JERNYEI KISS JÁNOS művészettörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Művészettörténeti Tanszékének tanára

DR. KILIÁN ISTVÁN irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa

LAKATOS ADÉL muzeológus, a Kalocsai Érseki Kincstár vezetője

DR. LAKATOS ANDOR levéltáros, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár vezetője

TÓTH GERGELY történész, PhD hallgató, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

TÓTH TAMÁS egyháztörténész, PhD hallgató, a Kalocsa-Kecsekeméti Főegyházmegye papja,
a Szegedi Hittudományi Főiskola tanára

DR. TÓTH SÁNDOR ATTILA irodalomtörténész, a Szegedi Tudományegyetem Újkori
Egyetemes Történeti és Mediterrán Tudományok Tanszékének óraadó tanára

BEVEZETŐ

2004 novemberében Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776-1784) halálának 220. évfordulójára emlékeztünk, akinek munkássága kiemelkedő jelentőségű az érsekség történetében. Személyében olyan művelt, széles látókörű főpapot kapott az egyházmegye, akire joggal tekinthet fel az utókor. Kalocsára érkezve nagybátyja, Patachich Gábor érsek (1733-1745) nyomdokain haladt tovább, s folytatta azt az alapító-újjáépítő tevékenységet, melynek célja a török korban elnéptelenedett érseki székváros és egyházmegye felemelése volt. Katona István kanonok-történetíró a 19. század elején így írt erről: „Nagybátyot s őcsét is a jósors óvja bizonynal: hogy, mit az ős kezdett, megkoronázza utód.” Patachich Ádám érseki kinevezésével együtt, az érsek javaslatára született meg az a királyi oklevél, amely a Főszékesegyházi Káptalan stallumainak számát a korábbi öt helyett tízre növelte, és gondosan rögzítette a kanonokok járandóságát, a székesegyház és a szeminárium javadalmazását. Patachich idején épült fel az új érseki rezidencia, melynek keleti szárnyában kapott helyet az általa alapított, mára világhírűvé vált Főszékesegyházi Könyvtár. Ugyancsak az ő idején épültek azok a kanonokházak, melyek az érseki kastéllyal együtt máig is meghatározzák a város barokk főterének arculatát. Irodalmi munkásságának, latin nyelvű költészetének kéziratossá emlékeit, páratlan könyvgyűjteményét őrzi a Főszékesegyházi Könyvtár, liturgikus tárgyait-ruháit az Érseki Kincstár és a kalocsai Főszékesegyház, s az általa építtetett érseki palotában még ma is láthatóak az eredeti enteriőr-berendezés egyes részei.

A 2004. november 17-én rendezett emléknapon egyrészt az érsek székfoglalására, másrészt halálára is emlékeztünk (székfoglalása 1776. november 17-én történt, halálának pontos dátuma 1784. július 19.), s a konferencia és kiállítás a gazdag életút főbb eseményeit, értékeit kívánta bemutatni, feleleveníteni.

Kötetünk több mint egy évvel az emléknap után jelenik meg, és anyaga időközben örvendetes módon gyarapodott néhány olyan tanulmány szövegével, mely a konferencián előadás formájában még nem hangzott el. A könyv legterjedelmesebb részét alkotó előadások-tanulmányok célja, hogy Patachich Ádám életútját bemutassák. A cél érdekében felidézik a korszak legfontosabb egyháztörténeti folyamatait, majd két részletben (ifjúkor, főpapi tevékenység) áttekintik Patachich életrajzát. A további előadások-tanulmányok azután az életmű egy-egy szeletét tárgyalják, megragadva és körüljárva a legfontosabb csomópontokat: ilyen a zene és a színház iránti rajongás, a könyvek szeretete és a tudományok tisztelete, mely Patachich könyvtárának gyűjtési elveiben is megmutatkozott, továbbá fogékonysága és jó érzéke az örök isteni dicsőséget tükröző esztétikum iránt, melyről az általa Nagyváradon és Kalocsán felépített egyházi épületek vallanak.

A kötetben nemcsak tanulmányokat adunk közre, hanem szeretnénk a kiállítás és emléknap eseményeit is felidézni, ill. megörökíteni. Úgy gondoljuk, hogy a kiállításon bemutatott tárgyak leírása, a konferencia előestéjén rendezett koncert műsorának és szövegeinek (köztük Patachich verseinek) közlése, valamint a könyvet záró, az emléknaphoz kapcsolódó fotókból összeállított melléklet mind-mind hozzájárulhat ahhoz, hogy tovább színesedjen, és még személyesebbé váljon az a kép, mely az előadások olvasása nyomán Patachich Ádám érsekről bennünk kibontakozott.

Kalocsa, 2005. december

Lakatos Adél

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

1.) ADRIÁNYI GÁBOR:

Patachich Ádám korának egyháztörténete

1.) Politikai és egyházpolitikai korszak

Az 1648-ban a vesztfáliai Münsterben megkötött béke, amely a 30 éves háború, azaz háborúk egy állandó láncolatát befejezte, nyilvánvalóvá tette, hogy a Szentszék, a Pápai Állam teljesen elvesztette nemzetközi politikai szerepét, befolyását. A békét a pápaság legkisebb közreműködése nélkül, sőt annak tiltakozása ellenére kötötték meg. A Pápai Állam és Itália országai politikai és gazdasági hanyatlásnak indultak, amelynek legfőbb oka az volt, hogy Európa súlypontja a Földközi tengerről az Atlanti óceán partjaira tolódott. Spanyolországban a Trienti Zsinatot követő belső megújítást az ún. „ancien régime”, a konzervatív ellenreformáció ideje váltotta fel, viszont a spanyol örökösödési háború 1701 és 1714 között, amely a Habsburg ház spanyol ágának kihalása következtében tört ki, a Bourbon V. Fülöp trónra lépésével az állam és az egyház viszonyában döntő változást hozott. Míg a Habsburgok az egyház belső ügyeibe nem avatkoztak, a Bourbonok saját egyházpolitikájukat kívánták az abszolutizmus jegyében megvalósítani. Ez az ún. „regalizmus” – királyi mindenhatóság – súlyos összeütközéshez vezetett a pápasággal, aminek során a madridi nunciust többször is kiutasították. A jezsuiták elleni hajszát előbb Spanyolország, majd az ismét – 1640-ben – függetlenné vált Portugália vezette, ahol a király, I. José (1750-1777) helyett tulajdonképpen Pombal márki uralkodott és diktatórikus módszerekkel próbálta az új eszme, a felvilágosodás nézetét diadalra vinni. A spanyol, majd a lengyel örökösödési háború (1733-1735) kapcsán Itáliában is megváltoztak a politikai erőviszonyok. Ausztria megszerezte 1713-ban Lombardiát, Nápolyt és Szardíniát, majd az utóbbit 1720-ban elcsérélte Szicília ellenében Szavójával. 1737-ben a Medici-ház kihaltával megkapta Ausztria a Toszkánai nagyhercegséget is, de Nápolyt és később Szicíliát is át kellett adnia a spanyol Bourbonoknak. Nagy-Britanniában és Írországból Oliver Cromwell diktatórikus uralma, majd Orániai Vilmos országlása (1689-1702) a katolikusok elnyomását jelentette. Számuk 300.000-ról 70.000-re apadt. Az egyház a Német Birodalomban a vesztfáliai béke után súlyos területi és erkölcsi veszteségeket szenvedett, de a három egyházi választófejedelem, a kölni, a trieri és a mainzi érsek segítségével 1803-ig ellen tudott állni a további lemorzsolódásnak. Viszont a kereken 60 szuverén egyházi államban bajor, szász, Pfalz-Neuenburg és Habsburg uralkodócsaládok tagjai kormányoztak, az egyház legfőbb sajátossága főúri püspöki kara volt. A középnemességből csak a Schönborn családnak sikerült egy-egy püspökséget kézben tartania. Ez a püspöki kar szívesen ellenállt a római kúria központosító törekvéseinek, így a kölni, varsói, bécsi és brüsszeli nunciaturák felállításának is; főként, mivel az 1448-as konkordátum alapján a „magnum privilegium Germaniae”-t birtokolta. Ez annyit jelentett, hogy a káptalanok püspökválasztó joggal bírtak (vö. Saxen-Zeitz Keresztély Ágost esetét). A gallikanizmus és az episzkopalizmus korában az összeütközés elkerülhetetlenné vált. A német püspökök joghatóságuk csorbitatlan teljességét követelték. (vö. müncheni nunciatura vita, Koblenzi Gravamina, emsi pontfákciók stb.). Lengyelország háromszori feldarabolása,

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

---

végül 1795-ös eltörlése az egyháznak is mérhetetlen kárt okozott. A katolikusok sorsa az Ausztriához került Galiciában, még tűrhető volt, de Poroszországhoz csatolt országrész és az ortodox Oroszország fennhatósága alá került területének háromnegyed része a római és görög szertartású katolikusok kálváriáját jelentette.

A pápaság Európában mindezt tehetetlenül kényszerült nézni, mert a 18. században történetének egyik mélypontjára süllyedt. Ennek oka elsősorban az volt, mint azt a protestáns egyháztörténész, Leopold von Ranke már a 19. században megállapította („A római pápák története” 2 kötet, Budapest, 1883.), hogy az európai nagyhatalmak a pápaválasztó konklávében egymás után megvétózták a legalkalmasabb jelöltek megválasztását, és csak több hónapos huzavona után sikerült egy-egy közepes tehetséget Szent Péter trónjára ültetni: azt, akinek a legkevesebb ellensége vagy ellenfele volt. XI. Kelemen hosszú uralkodását (1700-1721) a spanyol örökösödési háború árnyékolta be. A pápa politikai befolyása jelentéktelenre csökkent. Az európai bonyodalmakból nem tudta kivonni magát, sőt még azt sem tudta megakadályozni, hogy a háborúk során a Pápai Állam ne váljék hadszínterré. Utóda, XIII. Ince három éves uralkodása (1721-1724) állandó betegsége miatt jelentéktelen volt. Ő úgy került egy öthónapos konklávében a trónra, hogy Althann Károly Frigyes bíboros, nápolyi alkirály – különben váci püspök – a császár nevében az esélyes Paolucci bíboros választását megvétózta. Ennek utóda XIII. Benedek hat éves pontifikátusa alatt egy udvaronc és annak párthívei bábja lett, akik az Egyházi Államot és a római kúriát csaknem a teljes erkölcsi és anyagi csődbe sodorták. Utóda a 78 éves és rövidesen teljesen megvakult XII. Kelemen lett. 1732-től az európai hatalmak kabinet-politikájának áldozatává vált. Az 1731-es parma-piacenzai és a lengyel örökösödési háború 1733 és 1738 között, valamint az osztrák-francia-spanyol és a Bourbon olaszországi hadakozások az Egyházi Államot is kiszolgáltatottá és pusztító és fosztogató katonai alakulatoknak. Utóda, XIV. Benedek (1740-1758) egy hathónapos konklávében lett megválasztva. A kor legjobb pápájának bizonyult, de uralkodását előbb az osztrák örökösödési háború (1740-1742) – mivel Bajorország, Poroszország nem ismerte el a „Pragmatica Sanctio”-t, a Habsburg-ház leányági örökösödési jogát, azaz Mária Terézia törvényességét – majd az osztrák-porosz háború (1756-1763, Szilézia elvesztése) árnyékolta be. Második utóda, XIV. Kelemen 1769-ben azzal a feltétellel került a pápai trónra, hogy megígérte a Bourbon udvaroknak, ha megválasztásához hozzájárulnak, felosztatja a jezsuita rendet. Erre 1773-ban került sor. Mária Terézia vonakodott a rendeletet végrehajtani. Nagy Frigyes Poroszországban és Nagy Katalin cárnő Oroszországban pedig a katolikus iskolák fenntartására hivatkozva meg is tagadta. Ott tehát a rend megérte újrafelállítását 1814-ben.

2.) A magyar egyházi állapotok

Ebbe a politikai, egyházpolitikai körképbe kell tenni a magyar katolikus egyház különleges helyzetét. A 17. század végén felszabadított országrészek kietlen pusztaságként kerültek vissza. Amit még a több mint 150 éves török uralom kultúrában és lakosságban meghagyott, azt is megtizedelte a császári katonaság. Ráadásul ennek az elszegényedett és elnéptelenedett lakosságnak kellett a felszabadító háborúk túlnyomó költségeit előteremteni. A nagyszabású újjáépítési terveket Bécsben dolgozták ki lényegében magyar és protestáns ellenes éllel (Kollonich Lipót: Einrichtungswerk). Az új szerzemények bizottsága – „Neoquistica Commissio” – egy olyan udvari hivatal volt, amely a felszabadított területet, birtokokat adta a régi vagy az új tulajdonosoknak. Az egykori birtokosoknak okmányokkal kellett igazolniuk korábbi tulajdonjogukat. De ki volt ennek birtokában 150 év és a sokszoros menekülés, háborúskodás után? A hivatal, a kincstár a

1.) ADRIÁNYI GÁBOR: Patachich Ádám korának egyháztörténete

---

legtöbb birtokot hívei között osztotta szét. Így kerültek Magyarországra többnyire főúri német, olasz, cseh idegenek, akik természetesen itt is a bécsi udvar hű kiszolgálói maradtak.

A felszabadított területek egyházi birtokosainak is igazolni kellett tulajdonjogukat. De ők is alig tudtak az előírásnak megfelelni. Viszont kérhették a császár kegyét, aki többnyire saját jóindulatából szolgáltatva vissza az egyházi birtokokat. De ezek jogi állapotai az idők folyamán kaotikussá váltak, mert sokszor a falvak, birtokok nevét sem ismerték vagy egy-egy helyiséget 2-3-szor is listába vettek. Így történhetett, hogy a pécsi egyházmegye a felszabadulásakor 201 falut igényelt vissza, de a visszaadásakor kiderült, hogy 37 falunak korábban vagy újabban más gazdája volt, s végül az egyházmegye csak 58 birtokhoz jutott hozzá. A szerzetesrendek csak ritkán kapták vissza javadalmaikat, Temesközben pedig az egész felszabadított terület a bécsi kamara, a kincstár alá tartozott és katonai igazgatás alatt állott.

A felszabadító háborúk után az egyházfőkre kettős feladat hárult: a visszaadott, legtöbbször néptelen és parlagon álló javadalmakat be kellett telepíteni és az egyházi szervezetet újjáépíteni. Megindult tehát a nagyméretű betelepítés („inpopulatio”), mikor is az egyházi nagybirtokosok világi főurakkal, mint a Zichyekkel, Grassalkovichokkal, Esterházyakkal, többnyire német, morva telepéseket hoztak az országba. Három „Schwabenzug”-nak nevezett telepítési hullám volt a királyi pátenst alján: kettő Mária Terézia idején (1740-1780), egy II. József uralkodása alatt (1780-1790).

A püspökök számára sokkal nehezebb feladatot jelentett, az egyházi szervezet visszaállítása, mint a birtokok visszaszerzése és benépesítése. A püspöki székesegyházak, rezidenciák, káptalani lakóházak, szemináriumok építésére jóformán csak száz évvel a török felszabadulás után lehetett gondolni. A püspökök legfontosabb feladata a birtokok visszaszerzése után a plébániák, lelkészségek felállítása volt. Hiszen a veszprémi egyházmegye, amely a középkor végén több mint 1500 plébániával bírt, a török vész után csak ötten rendelkezett. A nagyváradi egyházmegyében a felszabadulásakor mindössze 3 plébános működött. A bevonuló püspököknek a hálaadó szentmisét a szabad ég alatt kellett megtartania, mert a Szent László által épített székesegyháznak még a helyét sem tudták megmutatni. Pécsnek a felszabadítást követő első püspöke székvárosában mindössze 180 családot, Baranya megyében csak 2554 családot talált. A püspök kincstári kegyelemkenyéren élt és 1700-ban azt írta: *„Magomnak az én pécsi püspökségemben kívántatnának mostan 360 plébánosaim, de hol vegyem és mivel taníttassam? Immár 14 esztendeig engem héában üldöző ellenségeim miatt sokszor egy falat kenyérem sem lett volna, ha Isten Eő Szent Főlsége dicsőséges Szent Péter apostollal és több mennyei pátrónusimmal csodálatosképen sokszor nem tertottak volna.”* Székvárosát 1704-ben a kurucok elfoglalták, feldúlták. Utána pedig a császári csapatok, 12 000 szerb katona fosztogatott. A sereggel jött ortodox pópák igazgatására megöltek egy kanonokot, négy jezsuitát, három ferencst és több világi papot, azután pedig a templomokat és a rendházakat kifosztották, majd felégették.

A török hódoltság a kalocsai érsekséget, Kalocsa városát is rettenetesen megviselte. Az érseki, korábban kőből épült város romokban hevert, a kevés megmaradt lakosság szegény földműves nép volt. Az érseki lak, a székesegyház rom volt, maga város csupán mintegy 100 viskóból állott. Kalocsa a Duna folytonos áradása miatt mindenütt egészségtelen mocsarakkal volt körülvéve. Az újjáépítést Csáky Imre (1672-1732) kezdte el, aki váradi püspöksége meghagyásával 1710-ben kalocsai érsek lett. A városba azonban – mivel székháza sem volt – csak néhányszor jött át Váradról hosszabb időre. A restaurációt ő is a birtokok visszaszerzésével kezdte. Miután ez sikerült neki, telepéseket hozatott és nagy

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

építkezésbe kezdett. Elkészíttette az új székesegyház terveit, 10 templomot emelt és 13 plébániát szervezett. Érdemeit Róma is elismerte. 1717-ben XI. Kelemen pápa bíborossá nevezte ki. Utóda, Patachich Gábor 1733-ban már megalapította a papnevelőt és 13 plébánia mellett 8 jezsuita atyával missziókat folytatott egyházmegyéjében és székvárosában. A székesegyház alapkövetétele alatta, 1735-ben történt, feladatát, mint írta, abban látta, hogy a rábízott egyházmegyét a Szent Tridenti Zsinat üdvös határozataihoz igazítsa. Építő munkáját Csáky Miklós (1747-1751), Klobusiczky Ferenc (1751-1760) és Batthyány József (1760-1776) folytatta. Batthyány egymaga 20 plébániát szervezett és az új püspöki palota építésébe is belefogott. Az ő örökébe lépett Patachich Gábor unokaöccse, Patachich Ádám, akiről a jelenlegi konferencia szól, és akinek előző állomáshelyét, a váradi püspökséget 1776-ban el kellett hagynia. Nem akarok ünneprontó lenni, de a történész az igazságot nem hallgathatja el.

Magát a történetet két forrásból lehet rekonstruálni. Az egyik Karl Ditters von Dittersdorf önéletrajza, amit élete végén, mint a boroszlói herceg-püspök zenekarának karmestere és komponistája írt, a másik a bécsi katonai levéltár, a Kriegsarchiv vizsgálati jegyzőkönyve. Ditters azt írja, amikor Patachichot kinevezték váradi püspöknek, felkérte őt Bécsben, állítson fel számára egy zenekart és jöjjön azzal udvari szolgálatra Váradra. Ditters meg is felelt a megbízásnak és a váradi zenei élet motorja lett. De ebben a zene- és énekkarban a kor szokásának megfelelően kevésbé erkölcsös személyek is voltak, így pl.: kasztráltak is. – Ráadásul Várad egy katonai garnizón székhelye is volt és az ezred kapitánya, a fiatal, könnyűvérű Hohenlohe herceg a szenvedélyes szórakozásoknak is élt. A vadászatok, szórakozások után a táncmulatságok, színházi, kissé frivol előadások szakadatlan láncolata a püspöki udvarban a zenészekkel folytatódott, ami megbotránkozást keltett, főként mivel ezekre adventi és böjti időben is sor került. Egyszóval a herceget és a püspököt Bécsben feljelentették. Mária Terézia igen nagy súlyt fektetett a püspökök feddhetetlen életére – ha egyházpolitikájában a terézianizmusnak nevezett jozefinista eszméket is követte- és ezért a hadseregnél egy vizsgálatot rendelt el. Mint ennek jegyzőkönyve bizonyítja, a vád – ha túlzott is – nem volt egészen alaptalan. Így tehát a királynő elrendelte az involvált zenészek eltávolítását, a zenekar feloszlását Váradon és a herceget és a püspököt áthelyezte. Így bukott Patachich – mint mondani szokták – felfelé és lett kalocsai érsek. Zenekarra többé nem gondolhatott, a főegyházmegyében volt elég tennivalója. Erről azonban a következő előadásokban hallunk.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

2.) TÓTH TAMÁS:

Az ifjú Patachich Ádám – út a püspöki szélig (1716-1759)

1.) Születésének „rejtvénye”

Zajezdai Patachich Ádám Sándor¹ ifjúkoráról sajnos keveset tudunk.² A történészek között még a születés helye és ideje is vitatott. A kortárs Katona István (1732-1811) a jeles esemény időpontját 1717. február 18-ára tette.³ Mások azonban az 1715. február 18-ai dátumot állapították meg.⁴ Csak kevesen gondoltak a közbeeső 1716-os esztendőre: az egyik a német Andreas Steinhuber bíboros, aki a római Collegium Germanicum et Hungaricum történetének megírója és az ott őrzött dokumentumok jó ismerője volt,⁵ a másik pedig a horvát Pavao Maček, a legújabb Patachich genealógia szerzője.⁶

Az igazság legalábbis hozzávetőleges kiderítéséhez két fontos forrás áll a rendelkezésünkre. Az egyik a római Collegium Germanicum et Hungaricum Anyakönyve, amely megjegyzi, hogy Patachich Ádámot „baptizatus 18. Februarii 1716”,⁷ azaz 1716. február 18-án keresztelték meg. A másik ezzel teljesen egybevágó forrás annak a keresztlevélnek a másolata, amelyet Patachich püspöki processzusához kapcsoltak, amelyet a bécsi nunciatúrán váradi kinevezése után a pápai megerősítés elnyerése végett vettek fel.⁸ Az 1717-es évet ezek alapján tehát biztonsággal kizárhatjuk.

¹ Készülő doktori disszertációm anyagának részét képezi az itt közölt dolgozat. A munka várható címe: La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733-1784) [A magyar Egyház török idők utáni újjászületése Patachich Gábor és Patachich Ádám Kalocsa-bácsi érsekek tevékenységének tükrében (1733-1784)]. Róma, Pápai Gergely Egyetem, Egyháztörténelem és Kulturális Javak Kar. Relátor: P. Luigi Mezzadri CM.

² Patachich Ádám a XIV. századig visszavezethető horvátországi Patachich (Patačić) nemesi családnak azon ágából származott, amelynek tagjai 1735-ban kapták meg a bárói címet. Nagybátyja, Patachich Gábor érsek (1733-1745) a másik ágból származott, amelynek tagjai 1708-tól bárói, 1735-től grófi címet viseltek.

³ KATONA S. [= KATONA I.], *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae*. Colocae 1800sk. Vol. II. Cap. CLXIV.; A tanulmányban többször is idézett műveket a továbbiakban csak a szerző nevével ill. szerkesztett műveknél a cím elejével rövidítem. Az ettől eltérő idézési módot külön jelzem.

⁴ GÁNÓCZY A., *Episcopi Varadinensis*. Viennae Austriae 1776. II. 464.; BUNYITAY V., MÁLNÁSI Ö., *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. Debrecen 1935. IV. 319.; *Patachich Ádám* 460. In: SZINNYEI J. *Magyar írók élete és munkái*. Budapest 1905. (Reprint: Budapest 1980sk.) X. 460-464.; KATONA I., *A kalocsai érseki egyház története*. Kalocsa 2001sk. Ford. TAKÁCS J., szerk. ROMSICS I., THOROCZKAY G.; ell. és a jegyzeteket írta TÓTH G. II. CLXXXIX., 969. jegyzet; *Patachich Ádám*. In: *Magyar Nagylexikon*. 14. Főszerk. BARÁNY L-NÉ. Budapest 2002. 581.; TAKÁCS E., TAKÁCS E., *Patachich Ádám Sándor*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. DIÓS I. 10. Budapest 2005. 662.

⁵ STEINHUBER A., *Geschichte des Collegium Germanikum Hungaricum in Rom*. Freiburg in Br. 1906. II. 365.

⁶ MAČEK P., *Rod Patačića od Zajezde. Rodoslovna rasprava* [A Zajezdai Patachich nemzetség. Áttekintő genealógia]. Zagreb 2004. 24., 152., 202.

⁷ Archiv des Collegium Germanicum et Hungaricum (ACGU, Róma, Hist. 2, Nr. 451.; Lásd még: *Marticula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium*. 2. Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum. I. *Matricula* (1559-1917). A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv (1559-1917). Coll. et ed. VERESS A. [= VERESS E.]. Budapest 1917. (= *Fontes Rerum Hungaricarum*. Magyar Történelmi Források. II.) 154. (Továbbiakban: VERESS.)

⁸ Dátuma 1732. szeptember 25. Archivio Segreto Vaticano (ASV, Vatikánváros) Arch. Concist., Processus Concist., 148, fol. 313.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Az említett processzus emellett még más adatokkal is szolgál. A püspökjelölt személyére és az egyházmegye állapotára vonatkozó tanúkihallgatásokat a bécsi Nunciaturán folytatták le 1759 őszén, ahol két tanú is egybevágoan azt nyilatkozta, hogy Patachich a vizsgálat évében 43 éves volt. Mindketten régóta, 20 ill. 25 éve ismerték már a jelöltet. Az első közülük egyenesen azt vallotta, hogy „*natus sit 1716*”, azaz 1716-ban születhetett.⁹ Igaz, mind a ketten hozzátették a vallomásukhoz, hogy ismerik a fentebb említett keresztlevél tartalmát is.¹⁰

Ezek után meglepő egy 1775. decemberében írt levél tartalma.¹¹ Maga Patachich írta ekkor egy Bécsbe küldött levélben, hogy 61 éves. Ezek szerint tehát 1714-ben született volna? Csak egyféle módon tudjuk értelmezni ezt a furcsa, a dokumentumoknak teljesen ellenmondó kijelentést: Patachich talán némileg idősebbnek akarta magát mutatni a valóságosnál, hogy elkerülje a küszöbön álló elhelyezését Váradról.

Egészen biztosat tehát csak a keresztelés időpontjáról tudunk. Ha valóban 1715. február 18-án született volna, akkor a szülei vártak volna egy egész esztendő a kereszteléssel? Ez nehezen elképzelhető egy olyan a korban, amelyben fontosnak tartották, hogy az újszülöttet minél hamarabb a keresztvíz alá tarthassák. Egy másik, sokkal realisabb lehetőség az, hogy Patachich Ádám nem 1715, hanem 1716. február 18-án született. Katona a születés és a keresztelés napját talán összekeverte, hacsak nem egyenesen arra gondolt, hogy a születés napján meg is keresztelték. Más szerzők, akik a hónapot és a napot illetően az ő nyomain haladtak, ezt a gondolatmenetet vehették át. Mindemellett az 1716-os születési dátumot erősíti meg Patachich Ádám Katona által idézett és interpretált sírfelirata is.¹² A születés pontos napja mindenesetre sajnos nem tűnik fel a hivatalos egyházi dokumentumokban, mivel ez akkoriban senkit sem érdekelt.

A keresztelést a hrnetiçi Szent Márton Plébánián jegyezték be, amely Karlovác mellett feküdt.¹³ Szülei Patachich Mihály Miklós Antal (v. Miklós, 1687-1733) és a család másik ágából származó Patachich Prudenciána Barbara (v. Prudenciána, 1694-1762), a keresztapa Gallachic Miklós, a keresztanya Buduska Anna volt.¹⁴ A jövődöbéli érsek feltehetőleg Karlovác mellett született, a pontos hely azonban sajnos nem ismert.¹⁵

2.) Bécsi tanulmányai

⁹ Ibidem fol. 308v.

¹⁰ Ibid. foll. 308v, 309v.

¹¹ Patachich Ádám püspök levele Esterházy Ferenc kancellárhoz. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL, Kalocsa) I.1.c Personalia, Patachich Ádám, 1775. december 22.

¹² KATONA S. II. CCXIV.

¹³ A plébánia eredeti anyakönyvei a 1715-1716-os évekből sajnos elvesztek. Hrvatski Državni Arhiv (Horvát Állami Levéltár, HDA, Zágráb) Mat. Karlovac-Hrnetić; Hrnetić ma Karlovác város része.

¹⁴ ASV Arch. Conicist., Processus Concist., 148, fol. 313v.

¹⁵ „*Carlostadiensis*“ áll a Collegium Germanicum et Hungaricum Anyakönyvében. ACGU Hist. 2, Nr. 451.; „*Prope Carlostadium*“ azaz Karlovác mellett született, nyilatkozta váradi püspöki processzusának egyik tanúja. ASV Arch. Conicist., Processus Concist., 148, fol. 308r; Továbbá ugyanezen a véleményen vannak: KATONA S., *Historia metropolitanae* II. CLXXXIX.; MAČEK 154.; Egy XVIII. századi történetíró, Gánóczy Antal szerint egy egyszerűen csak „*Castel*“-nek (Kastély) nevezett nemzetségi kastélyban született, Karlovác közelében: GÁNÓCZY II. 464.; Egy valamivel későbbi mű Gánóczy nyomdokain haladva ugyanezt az álláspontot vallja: BUNYITAY, MÁLNÁSI IV. 319.; Néhány kutató egyenesen Zajezda váráról beszél, amely „Karlovác mellett“ található, bizonyára Gánóczy „nemzetségi kastély“ kifejezésétől inspiráltan: Patachich Ádám. In: SZINNYEI J., *Magyar írók X.* 460.; Patachich Ádám. In: Magyar Nagylexikon 14 (2002) 581; TÓTH S. A., *Rómából a pannon Arkádiába. Patachich Ádám: Nagyvárad, Kalocsa.* Budapest 2004. 47.; Ezt a feltételezést azonban elsődleges források nem erősítik meg, ezen kívül pedig Zajezda Karlováctól úton mérve mintegy 110 km-re fekszik, nem lehet a „közelben“, azaz Zajezda kizárható a lehetőségek közül.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

Patachich Ádám iskoláit Zágrábban kezdte, majd filozófiát tanult Grácban.¹⁶ Ezután a bécsi Collegium Croaticumban, vagyis a Horvát Kollégiumban folytatta tanulmányait.¹⁷ Az is ismert, hogy a Császárvárosban a Nagyboldogasszonyról nevezett Mária Kongregáció tagja volt.¹⁸ Ebből a bécsi időből csak egy ünnepi beszédének a címe maradt ránk, amelyet a Stephansdombon tartott a Váradi Egyházmegye alapítójáról és egyben nagy magyar királyunkról, Szent Lászlóról, a „*Divi Ladislai Hungariae regis panergyricus*”.¹⁹ Azt is tudjuk, hogy őt traktátust írt az uralkodó Károly nevet viselő elődeiről és azt ugyanazon III. (VI.) Károly (1711-1740) védnöksége alatt, mint disszertációt meg is védte korában szokatlan módon, azaz elnök nélkül. Ezen a különleges módon szerezte meg a filozófia doktorátust, és az uralkodó még egy aranylánccal is megjutalmazta.²⁰

Bécsi éve alatt, 1734. március 20-án kapta meg a Dómban a klerikusi állapot kezdetét jelző tonzúrát, valamint ekkor adták fel neki a négy ún. kisebb egyházi rendet is, amely a szubdiakonussá szentelést a trienti szertartások szerint megelőzte.²¹ Ugyanebben az évben nagybátyja, Patachich Gábor kalocsa-bácsi érsek is Bécsben járt,²² és kihasználva a találkozási alkalmat beszámolt unokaöccse kiváló előmeneteléről Branjug György zágrábi püspöknek (1723-1748), aki egykoron neki is főpásztora volt.²³

1735. május 21-én a család négy tagja utódaival együtt a bárói rangra emelkedett.²⁴ Köztük volt Patachich Ádám ekkor már özvegy édesanyja is, így a fiatal klerikus is elnyerte ezt az uralkodói kegyet. A grófi címet ugyanezen a napon kapta meg érsek nagybátyja is.²⁵

Köszönhetően származásának és személyes adottságainak, előtte is megnyílt nemsokára az a kapu, amely biztos egyházi előmenetelt jelentett a XVIII. században.

3.) A római Collegium Germanicum et Hungaricum és az Árkádia

Nagybátyjához hasonlóan őt is Rómába küldték, ahol a *Collegium Germanicum et Hungaricum* (CGU)²⁶ növendéke lett.

A Collegium Germanicumot még Loyolai Szent Ignác (1491-1556) és Giovanni Morone (1509-1580) bíboros tevékenységének köszönhetően III. Gyula pápa (1550-1555) alapította 1552. augusztus 31-én kelt *Dum sollicita* kezdetű bullájával. Az intézetet kezdetől fogva a jezsuiták vezették, és azt ünnepélyesen 1552. október 28-án nyitották

¹⁶ BUNYITAY, MÁLNÁSI IV. 319sk.

¹⁷ ACGU Hist. 2, Nr. 451.; Vass Mihály tanúvallomása: ASV Arch. Conicist., Processus Concist., 148, fol. 309v.

¹⁸ ACGU Hist. 2, Nr. 451.

¹⁹ Divi Ladislai Hungariae regis panergyricus, coram atiquissima ac celeberrima universitate Viennensi dictus: dum in metropolitana Domo Stephani proto-martyris basilica inclyta natio hungarica, ejusdem sancti tutelariss sui annuum memoriam recoleret. Viennae 1734. Patachich Ádám. In: SZINNYEI J., Magyar írók X. 462.

²⁰ KATONA S., *Historia metropolitanae* II. CLXXXIX.; Gánóczy még Patachich egy bécsi professzorának a nevét is tudja, Franciscus Dolfinét. GÁNÓCZY II. 465.

²¹ ASV Arch. Conicist., Processus Concist., 148, foll. 313v-314r.

²² Szállást kért a bécsi Horvát Kollégiumban 1734. augusztusában. Patachich Gábor érsek levele Branjug György zágrábi püspökhöz. *Pest, 1734. augusztus 28.* Nadbiskupski Arhiv Zagrebački (Zágrábi Érseki Levéltár, NAZ, Zágráb) EAE, 81/85.

²³ Patachich Gábor érsek levele Branjug György zágrábi püspökhöz. *Bécs, 1734. szeptember 6.* NAZ EAE, 81/106.

²⁴ *Királyi Könyvek 1527-1767. Libri Regii 1527-1767.* CD-ROM. Kész. VISSI Zs. et al. Budapest 1998-2002. 37.240.

²⁵ *Királyi Könyvek* 37.239.; Egy másolat megtalálható: KFL I.1.c Personalia, Patachich Gábor, *Laxenburg, 1735. május 21.*

²⁶ CGU a Kollégium hagyományos, maga az intézmény által is a mai napig használt rövidítése. Ezért én is így használom.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

meg, Szent Simeon és Szent Júdás Tádé ünnepén a római Sant'Eustachio templomban. Az Egyház nagy reformátora, XIII. Gergely pápa (1572-1585) alapította újra a Kollégiumot 1573. augusztus 6-án kelt *Postquam Deo placuit* bullájával. Ugyanő létesítette a Collegium Hungaricumot is egy volt germanikus növendék, a jezsuita Szántó (Arator) István (1540-1612) kezdeményezése nyomán az *Apostolici muneris sollicitudo* bullával 1579. március 1-én. A két kollégiumot anyagi nehézségek miatt kellett egyesíteni. Az *Ita sunt humana*, 1580. április 13-án kelt bulla indította útjára a mai Collegium Germanicum et Hungaricumot, amely hamarosan a trienti típusú egyházreform vezető papnevelő intézete lett.

A XVIII. század lett aztán Kollégium fénykora.²⁷ Csak ha egyedül a magyar Szent Korona alá tartozó egyházmegyék megyéspüspökeit nézzük, elég világossá válik ez a kijelentés:²⁸

Egyházmegye	Periódus	Összes	CGU	%
Esztergom	1695-1799	6	3	50
Kalocsa	1696-1817	8	7	87,5
Eger	1699-1799	4	4	100
Nyitra	1696-1804	7	4	57
Győr	1696-1802	5	1	20
Pécs	1687-1799	7	2	28,5
Vác	1689-1795	10	5	50
Erdély	1696-1815	13	5	38,5
Várad	1681-1802	10	6	60
Veszprém	1687-1802	7	3	43
Csanád	1700-1828	7	4	57
Zágráb	1694-1827	9	4	44,5
Zengg-Modrus	1698-1833	10	1	10
Szerém	1698-1771	8	2	25
Bosznia ²⁹	1699-1805	7	1	14,5
Összesen				46 %

Ezek szerint a megyéspüspökök majdnem fele Rómában végzett ebben az időszakban. Kalocsa 8 főpásztorából mindösszesen csak Batthyány József érsek (1760-1776) nem végzett tanulmányokat az Örök Városban: ő atyja befolyása és családja neve révén, magánúton szerezte meg a szükséges ismereteket.³⁰

Ehhez az arányhoz azonban még hozzávehetjük a Mária Terézia (1740-1780) által alapított egyházmegyéket, ahol az arány még feltűnőbb:

²⁷ BITSKEY I., *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest 1996. (=Italianistica Debreceniensis. Olasz Felvilágosodás és Romantica Kutatóközpont Monográfiák 2.) 84sk.

²⁸ Vö. az adott egyházmegyék sematizmusainak vonatkozó részével, ill.: VÉGHSEŐ T., *Ágoston Benkovich OSPPE (1630/31-1702) e la riforma cattolica nell'Ungheria*. [Megjelenés előtt.] II. függelék.

²⁹ Boszniát és Szerémet 1773-ban egyesítették, onnantól Diakovári Egyházmegyének hívják. Első püspökét (1773-1805) statisztikai megfontolásokból a boszniai püspökök közé soroltuk.

³⁰ KATONA S. II. CLXIV.; Kollonich László érsek (1787-1817) pedig nem a „hungarikus“, hanem a „germanikus“ részről érkezett, mivel eredetileg bécsi egyházmegyé volt.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

Egyházmegye	Periódus	Összes	CGU	%
Besztercebánya	1776-1813	2	2	100
Rozsnyó	1776-1799	3	-	0
Szepes	1776-1806	2	1	50
Székesfehérvár	1777-1811	2	1	50
Szombathely	1777-1804	2	2	100
Összesen				60 %

Ez összességében azt jelenti, hogy a magyarországi megyéspüspökök mintegy fele római tanulmányokkal, tapasztalatokkal és az ezek révén szerzett nemzetközi kapcsolatokkal a birtokában vezette egyházmegyéjét. 1776-ban, Patachich kalocsai érseki kinevezésének évében Giuseppe Garampi bíboros, a nevezetes vatikáni levéltári prefektus és ekkor bécsi nuncius (1776-1785), aki egyébként Ádám érsek személyes jó barátja is volt,³¹ azt a kijelentést tette, hogy a magyarországi a francia után Európa legképzettebb klérusa.³²

Báró Patachich Ádám római tartózkodása idején Patachich Gábor volt a pártfogója, amint ezt a Kollégium Anyakönyve is tanúsítja, amely szerint a Zágrábi Káptalan, a bécsi Collegium Croaticum rektora és nagybátyja, a Kollégium egykori növendéke, a kalocsai érsek javasolta és küldte.³³ Ádám 1735. november 6-én érkezett meg az intézménybe.³⁴ A nagybátyja odafigyelt unokaöccse fejlődésére, ezt az általa Rómába küldött levelek is megerősítik.³⁵

Egy 1736-os levélből³⁶ az is kiderül, hogy a fiatal klerikus magaviseletével némi gond volt az első időben a kollégiumi rend be nem tartása miatt. Amikor a dolog kiderült, Patachich Gábor gróf nem kért semmilyen különleges bánásmódot a pártfogoltjának. Ellenkezőleg: a főpap arra bátorította P. Francesco Piccolomini rektort, hogy nyugodtan elboicsáthatja unokaöccsét, ha azt jónak találja. Az egyébként részleteiben ismeretlen epizód kényes dolog lehetett, mivel Ádám egy másik nagybátyja és egyben a család feje, gróf Patachich Sándor (1697-1747) szintén írt az ügyben, „a családra való tekintettel”³⁷

³¹ VANYÓ T., Das Archiv der Konsistorialkongregation in Rom und die kirchlichen Zustände Ungarns in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Sonderabdruck aus der Festschrift des Haus-, Hof- und Staatsarchivs 1949, I. 151-179. 176.

³² „Non so se verun'altra nazione dopo la francese sia generalmente in sì buon piede di clero, quanto l'Ungheria.” Ed. TÓTH L., Zwei Berichte des Wiener Nuntius Garampi über die kirchlichen Verhältnisse um 1776. Budapest 1926. (= Sonder-Abdruck aus der Römische Quartalschrift 34 (1926)) 20sk.

³³ „Propositus et commendatus ab eodem [Zágrábi] capitulo a rectore Collegii eiusdem [a bécsi Collegium Croaticum] et ab illius patruo Illustrissimo archiepiscopo Colocensi, olim alumno huius Collegii” ACGU Hist. 2, Nr. 451.

³⁴ Ibid.

³⁵ Erről nyolc levél tanúskodik, amelyet Patachich Gábor érsek P. Francesco Piccolomini rektornak küldött: ACGU Briefsammlung XVIII. Jh., Patachich: *Kalocsa, 1736. április 30.*; *Kalocsa, 1736. július 7.*; *Kalocsa, 1736. augusztus 3.*; *Pest, 1736. szeptember 15.*; *Kalocsa, 1736. október 27.*; *Bécs, 1737. február 16.*, *Hajós, 1738. augusztus 23.*, *Hajós, 1738. október 2.*

³⁶ Patachich Gábor érsek levele P. Francesco Piccolomini rektornak. Ibid. *Kalocsa, 1736. július 7.*; Steinhuber sajnos nem idézte pontosan a levelet. STEINHUBER II 365.

³⁷ „Amore et respectu Familiae, discretionem Reverendissimae Paternitatis, multum obligor.” Patachich Sándor levele P. Francesco Piccolomini rektornak. ACGU Briefsammlung XVIII. Jh., Patachich, Bécs, 1737. február 16.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

diszkréciót kérve a rektortól. Élettörténetének e kis kuriózuma után mindenesetre Ádám Rómában jámborság és tanulmányok tekintetében is kitűnő eredményeket mutatott fel.³⁸

A tanulmányi idejéből fennmaradt néhány kézirat is.³⁹ Patrónusához hasonlóan őt is az a megtiszteltetés érte, hogy egy ünnepi prédikációt tarthatott a Szentatya, XIII. Benedek pápa (1730-1740) jelenlétében, Mindenszentek ünnepén. A *Germanicum et Hungaricum* kiváltsága volt ugyanis, hogy ezen a napon a pápa előtt egy arra érdemes kollégiumi növendék tarthatta az ún. *oratio*-t. A szöveg sajnos hiányzik a CGU gyűjteményéből,⁴⁰ de tud róla az *Anyakönyv*,⁴¹ amelynek adataiban nincs okunk kételkedni. A kollekcióból sajnos éppen az 1738-as év hiányzik, ezért joggal feltételezhetjük, hogy 1738. november 1-jén történt a különleges esemény.

Római éve alatt a fiatal növendék gyakori vendég volt a Habsburg kötődésű Alessandro Albani bíborosnak az udvarában.⁴² Ezen kívül volt még egy kivételes tevékenysége az Örök Városban, amelyből nagybátyja annak idején kimaradt: kapcsolatba került az Árkádiával, amely egy irodalmi irányzat volt a barokk kor végén, és amely egyben a racionalizmus kezdetét is jelezte. A kutatók ezt az időszakot, a XVIII. század első felét. „árkádius-racionalista”⁴³ kornak is szokták nevezni. Az Árkádia egy bizonyos visszatérést fejezett ki az egyszerűséghez és a természetességhez,⁴⁴ de mindemellett „nagyon itáliai és nagyon eredeti”⁴⁵ dolog volt, még akkor is, ha az európai rokokó keretében tűnt fel.

A hellenista hagyományban az Árkádia a pásztorok világával függött össze, amelynek ősi alakja Árkász, Zeusz és Kallixtusz fia volt. A költészetben ez a toposz egy idilli világgá nemesült, ahová a mindennapok rémségei elől el lehetett rejtőzni. Ilyen világgént kezelte a költészet Szicíliát is.⁴⁶ Az újkori Árkádia egy, a mindenekelőtt toszkán és lombárd vidéken jelen levő preárkádiából nőtt ki a XVII. század végén.⁴⁷ Tizennégy, Itália minden részéből származó író alapította meg Az Árkászok Összejövetelét 1690. október 5-én egy szerzetesrend, az ún. reformált atyák kolostorkertjében, a római Gianicolón fekvő San Pietro in Montorióban. 1696-ban összeírták tíz törvényüket az antik Róma Tizenkétáblás

³⁸ STEINHUBER II. 365.

³⁹ Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK, Kalocsa) Ms. 184.: AGIDIUS Giulio M., *Tractatus Canonisticus*. Patachich és egy másik kéz írása; Ms. 217.: HISPANUS Reines; *Tractatus Theologicus. De Beatudine et Actibus Humanis*. Patachich és egy másik kéz írása; Ms. 218.: HISPANUS Reines, *Tractatus Theologicus. De Divina Gratia*. Patachich kézírása; Ms. 219.: *Dissertatio. De occasione proxima Peccati et de obligatione illam vitandi ad obtinendam absolutionem; Dissertatio secunda. De Explicandis in Confessione circa occasionem proximam et peccata in ea comissa.; Disputio moralis. An et quo ratione possit, et debeat absolvi moribundi, qui nulla doloris signa exhibet vel maxime dubia?* Patachich kézírása; Ms. 220.: *Tractatus Theologicus. De Paenitentia Virtute, et Sacramento*. Patachich kézírása; Ms. 221.: *Tractatus Theologicus. De Virtutis Theologicis*. Patachich kézírása; Ms. 222.: NOCETTI Alexius, *Tractatus Theologicus. De Sacrosancto Incarnationis Mysterio*. Patachich kézírása; Ms. 223.: NOCETTI Alexius, *Tractatus Theologicus. De Sacramentis*. Patachich kézírása. Vö.: BOROS I., *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok*. Budapest 1989. (= Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai. Catalogi manosccriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur 7.) Nr. 177., 209-215.

⁴⁰ ACGU Hist. 487.

⁴¹ ACGU Hist. 2, Nr. 451.

⁴² TANI M., *La rinascita culturale del '700 ungherese. Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*. Roma 2005. 49. Albani később a Habsburg államok protektor bíborosa lett (1743-1779).

⁴³ BINNI WALTER, *Il Settecento letterario 327*. In: *Storia della Letteratura Italiana*. Dir. da E. CECCHI et al. 6. *Il Settecento*. Milano 1968. 307-1024.

⁴⁴ CALCATERRA C., *Il Parnaso in rivolta*. Milano 1948. 223.

⁴⁵ TOFFANIN G., *L'Arcadia. Saggio storico*. Bologna 1958. 167.

⁴⁶ Tóth S. A. 12sk.

⁴⁷ BINNI 372-374.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

Törvényeinek stílusában. V. János portugál király (1706-1750) adományának köszönhetően, akit szintén árkásznak kiáltottak ki, a római Gianicolón vettek maguknak egy földdarabot, ahol 1726-ban végleges helyre letek. A csoportosulás jelképe a babérral és fenyővel koronázott Pán sípja lett. A tagok pásztorneveket választottak és a Gyermek Jézust mint legfőbb protektorukat imádták, akit annak idején betlehemi pásztorok dicsőítettek. Patrónájuknak vagy bazilisszájuknak Krisztina svéd királynőt (1632-1654, †1689, Róma) választották, aki kezdettől fogva a társaság legfőbb támogatója volt. Az Akadémia nagyon hamar népszerűvé lett, ezért aztán 1699-től nemzetek szerint kolóniákba szerveződtek. Olyan személyek voltak árkászok, mint az előbb említett Albani bíboros, vagy a költő Pietro Metastasio (1698-1782), akinek darabjait Patachich nagyváradi színházában is játszották,⁴⁸ vagy mint Ludovico Antonio Muratori (1672-1750), akit a modern történetírás atyjának is tartanak. Találunk azonban köztük germanico-hungaricus növendékeket is, mint Christoph Anton Migazzi bíboros, bécsi érsek és váci püspököt,⁴⁹ vagy barátját, Patachich Ádámot.

Patachichot tanulmányai végén vették fel az árkászok közé, 1739. március 19-én, *Sirasius Acrotophorius* névvel,⁵⁰ az okirat szerint erkölcsössége és tanultsága mellett a verseivel érdemelte ki ezt a megtiszteltetést. A fiatal Sirasius később sem veszítette el ezt a kulturális orientáltságát, mivel az itáliai mecénatizmus és a művészet iránti árkádikus szeretet későbbi, váradi és kalocsai tevékenységét is jellemezte.⁵¹

A klerikust 1738. szeptember 20-án szentelte szubdiakónussá Filippo Carlo Spada érsek, római vicerégens (1738-1742) a Lateráni Bazilikában. Ugyanő szentelte diakónussá is december 7-én a saját magánkápolnájában, majd a papszentelés kegyelmében is részesítette december 20-án, advent 4. vasárnapját megelőző szombaton, ugyancsak a Lateráni Szent János Bazilikában.⁵²

Az Anyakönyvben igen dicsérő szavakat jegyeztek fel Patachich Ádámról, külön említve irodalmi munkásságát is.⁵³

A fiatal pap 1739. május 11-én indult hazafelé, zsebében a második doktorátussal is, amelyet 1739. március 15-én védett meg nagy tetszést aratva⁵⁴ a Kollégium Germanicum et Hungaricum Aula Magnájában.⁵⁵ A hálás diák nem felejtette el patrónusát, Patachich Gábor érseket sem. Bécsen keresztül ajándékot küldött neki, amellyel nagybátyja az új kalocsai Főszékesegyház oltárait akarta díszíteni, de mint az érsek maga írja, sokkal nagyobb örömet

⁴⁸ Tóth S. A. 59.

⁴⁹ Bécsben 1757 és 1803 között volt érsek, a váci püspökséget 1756-1757, ill. 1762-1786 között vezette. Migazzit abból az alkalomból vették fel a *Speusippus Aridius* névvel 1745-ben, hogy a római Sacra Rota egyházi bíróság auditorává nevezték ki. TANI 58.

⁵⁰ Gánóczy hozza a felvételi diploma szövegét is: GÁNÓCZY II. 466sk; Ezt idézi Tóth S. A.: TÓTH S. A. 48., 9. lábjegyzet; A két pásztor, akik ajánlották *Mireus Rofeaticus* és *Thirrus Creopolita* voltak. Az előbbi név az olasz költőt, Michele Giuseppe Moreit (1695-1767) takarja, a másik személy valódi neve eddig még nem ismert. A két pásztor, akik aláírták a diplomát, *Philacidus Lucinianus* custos generalis és *Alcides Phoenicius* vicecustos voltak. *Philacidus Lucinianus* valódi neve Francisco Maria Lorenzini (1680-1743) volt. BITSKEY I. 177.

⁵¹ Tóth S. A. 48.

⁵² ASV Arch. Concist., Processus Concist., 148, fol. 314.

⁵³ „Praeclaro praeditus ingenio, parique profectu, quam saepius in litterariis exercitationibus laudabiliter ostendit et demum doctorali laurea in nostro Collegio fuit insignitus.” ACGU Hist. 2, Nr. 451.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ ASV Arch. Concist., Processus Concist., 148, fol. 314v.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

okoz neki az a hír, amelyet a római rektortól kapott az unokaöcs magatartásáról és kitűnő tanulmányi eredményeiről.⁵⁶

4.) Plébános, kanonok, katonatiszt, tanácsos és választott püspök

Patachich Ádám karrierje sokkal hosszabb utat járt be Kalocsáig, mint nagybátyjáé. Gábor az érseki kinevezést 1733-ban kapta meg, amikor 34 éves volt, 12 éve pap és mindössze csak két éve felszentelt püspök. Ádám, amikor az érseki székre terjesztették elő 1776-ban, sokkal idősebb volt: 60 éves, 38 év papi és 16 év felszentelt püspöki szolgálat állt mögötte.

A fiatal pap különböző funkciókat töltött be 1776-ig. A Magyar Királyságba való visszaérkezése után a horvátországi Verbovecen (Zágrábi Egyházmegye) lévő családi birtokon a Szent Vítusz Vértanú Plébániát kapta meg. A plébánosi esküt 1739. november 24-én tette le,⁵⁷ de egészen biztosan nem maradt itt túl sokáig,⁵⁸ mivel igen gyorsan, mintegy másfél év után, 1741. április 21-én zágrábi kanonokká nevezték ki.⁵⁹

A köztes időben kapott egy másik beneficiumot is a plébánosság mellé, az ábrahámfi Szent Mária Apátság címét 1740. december 24-én,⁶⁰ amely a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye joghatósága alá tartozott, így nagybátyja avathatta apáttá a pozsonyi Országgyűlés (*Dieta Regni Hungariae*) alkalmával, 1741. augusztus 6-án.⁶¹ Az Apátság azonban a címen kívül nem sok jövedelmet biztosított a számára, ezért Ádám váltott a kaposfői Szent Benedek Prépostságra (Veszprémi Egyházmegye) 1743. május 15-én.⁶² Ezt a beneficiumot egészen váradai püspöki kinevezéséig meg is tartotta.⁶³

A negyvenes években egyházi, politikai és katonai ügyekben is rész vett. Kanonokként nem felejtkezett el kötelezettségeiről a Zágrábi Egyházmegyében. Több főesperességet is kormányzott. Vaskát (Vaška) vezette elsőként 1745-től,⁶⁴ majd előbbre lépett, és megkapta Goricát 1749. november 19-én.⁶⁵ 1751. december 9-én a besenyői (Bekšín) főesperesi stallumot kapta meg, amelyet 1759-ig meg is tartott.⁶⁶

⁵⁶ Katona idéz egy levelet, amelyet Patachich Gábor küldött Hajósról Verbovecra 1739. november 15-én. KATONA S. II. CLXXXIX.

⁵⁷ Kaptolski Arhiv Zagrebački (Zágrábi Káptalani Levéltár, KAZ, Zágráb) 10a, 481.

⁵⁸ Utódja 1741. november 26-án tett esküt ugyanarra a plébániára. KAZ, 10a, 493.

⁵⁹ A kinevezési dekrétum: KFL I.1.c Personalia, Patachich Ádám, *Zágráb, 1741. április 21.*

⁶⁰ A kinevezési diploma: KFL VIII.1.b)I) Ádám Patachich, *Bécs, 1740. december 24.*; *Királyi Könyvek* 39.17.

⁶¹ A beiktatásról szóló tanúsítvány: KFL I.1.c Personalia, Patachich Ádám, *Pozsony, 1741. szeptember 17.* Egy érdekesség, hogy a dokumentumot „*Gabriel Hermannus Dominicus Patachich*” adta ki, amint nyomtatott betűkkel a fejlécezen jól olvasható. A Patachich Gábor „Dominicus” néven ekkor tűnik fel először a fellelhető iratokban. A nevet később is csak ritkán használta a dokumentumokban, leginkább ünnepélyes alkalmakkor.

⁶² A kinevezési diploma: KFL VIII.1.b)I) Ádám Patachich, *Prága, 1743. május 15.*; *Királyi Könyvek* 39.248.; *Az Apátság a Királyi Könyvek szerint Patachich Ádám préposti kinevezése miatt üresedett meg, és újra is adományozták 1746. április 6-án. Királyi Könyvek* 40.105.; Katona más véleményen volt: Szerinte a Prépostságot az apáti cím mellé kapta. KATONA S. II. CXCI.

⁶³ A királynő újra adományozta 1759. szeptember 23-án. *Királyi Könyvek* 45.100.

⁶⁴ VERESS 155.

⁶⁵ KERCSSELICH A. B., *Annuae 1748-1767. Zagrabiae* 1901. (= Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XXX., Scriptores IV.) 31.

⁶⁶ Ibid. 76sk.; A Zágrábból éppen elhelyezett és egyben választott Kalocsa-bácsi érsektől, Klobusiczky Ferenctől (Zágráb: 1748-1751; Kalocsa: 1751-1760) kapta a kinevezést, amely feszültségeket okozott a Káptalannal. A kanonoki testület ugyanis vitatta az áthelyezett püspök jogát a kinevezésre. Ibid. 72-85.; *Királyi Könyvek* 45.92.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

Patachich Ádám megtartotta nemesi hadi kötelezettségét is, így katonákat szerelt fel az itáliai és bajor hadjáratokhoz⁶⁷ a Mária Terézia trónjáért folytatott osztrák örökösödési háború (1740-1748) idején.

Ezekben az években a horvát Országgyűlésben (*Generalis Congregatio Statuum et Ordinum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*) is aktívan tevékenykedett, gyakran harmadik nagybátyjával, Lajossal (1700-1766) vagy a család más tagjaival együtt. 1743-ban jelen volt az új bán beiktatásánál.⁶⁸ 1747 és 1748-ban küldöttként Bécsben járt el.⁶⁹ 1748-ban már egy katonai megbízatásáról is tudunk,⁷⁰ amely négy évig tartott.⁷¹ Előbb Kostajnica parancsnoka volt, majd 1749-ben már Dubicáé,⁷² ahol még mindig folyt a török elleni hadviselés.⁷³ Ugyanebben az évben egy bizottságnak is a tagja volt, amely az ország határait revidálta,⁷⁴ és képviselte más nemesekkel együtt a horvát rendeket egy peres ügyben.⁷⁵ 1750-ben egy másik bizottságban is részt vett, amely a Kamarával tárgyalta,⁷⁶ és ekkor már mint alezredest említik Dubicában.⁷⁷ Két másik kanonokkal együtt sikerrel tudta képviselni ennek a helynek a sorsát a Zágrábi Káptalan első három méltóságával szemben is.⁷⁸ 1752-ben, azaz a novi-i választott püspökké való kinevezése után, még egy bizottság munkájában részt vett, amely Karlovác és Varasd sorsát is befolyásolta.⁷⁹ Ezeknek az ügyeknek a részleteiről azonban sajnos nem maradt ránk sok adat.

Ezek után kétség nélkül kijelenthetjük tehát, hogy az élet többféle szektorában tett szert tapasztalatokra Patachich Ádám ezekben az években, sőt a szokásos egyházi feladatokon túl még katonai funkciót is betöltött. Mária Terézia meghívta az 1751-es Országgyűlésre,⁸⁰ ahol Klobusiczky Ferenc zágrábi püspök (1748-1751; kalocsai érsek: 1751-1760) oldalkanonokjaként vett részt.⁸¹ A királynő Patachichot, mivel kiváló képességei feltűntek az uralkodónak,⁸² még a Dieta ideje alatt, 1751. július 30-án a Királyi Kamara tanácsosává és novi-i választott püspökké nevezte ki.⁸³

Patachich a következő éveket a Császárvárosban töltötte el. Bécs ebben az időben gyorsan fejlődött: a nagy háborúk időszaka lényegében már lezárult és Mária Terézia városa egyre pazarabb arcot kezdett ölteni. A császárnő többek között a kormányzási struktúrát is megreformálta. Patachich egyházi tanácsosként az Egyházat érintő ügyekben vett részt, de jelen volt a főváros életében is, ahol a sokszínű szellemi, kulturális

⁶⁷ Királyi Könyvek 45.92.

⁶⁸ Prothocolla Generalium Congregationum Statuum et Ordinum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Zaključci Hrvatskog Sabora. Comp. J. BUTURAC et al. Zagrabiae/Zagreb 1958-1980. IV. 368.

⁶⁹ Ibid. V. 223., 240., 253.

⁷⁰ Ibid. IV. 307sk., 340.; V. 283.

⁷¹ Királyi Könyvek 42.166.

⁷² Prothocolla VI. 3.

⁷³ Dubica várát (a ma Bosanska Dubica), még 1539-ben foglalták el a törökök. A város csak a XVIII. század végén szabadul fel végleg. *Dubica*. In: *Magyar Nagylexikon*. 6. Főszerk. ÉLESZTŐ L. Budapest 1998. 808.

⁷⁴ Prothocolla VI. 3.

⁷⁵ Ibid. VI. 48.

⁷⁶ Ibid. VI. 99., 108.

⁷⁷ Ibid. VI. 99.

⁷⁸ Kercselich 43sk.

⁷⁹ *Prothocolla* VI. 239.

⁸⁰ Kercselich 65.

⁸¹ KATONA S. II. CXCI.

⁸² Ibid.

⁸³ A diploma: KFL VIII.1.b)I) Ádám Patachich, *Pozsony, 1751. július 30.*; *Királyi Könyvek* 42.166.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

---

lehetőségek valamint befolyásos személyiségek ismerete számtalan módot adtak arra, hogy egyéniségét kiteljesítse.

A katonai kapcsolat ezekben az években is megmaradt. Amikor kitört a Hétéves Háború (1756-1763), Zágrábra küldték, hogy a horvát rendeket az uralkodó nevében nemesi felkelésre kérje.⁸⁴ Patachich maga 20 lovas katona kiállítását ajánlotta fel a királynő segítségére⁸⁵ és a báni határvidéki katonaságot is vezette.⁸⁶

Amikor 1758-ban megüresedett a váci püspökség, elérkezettnek látta az időt arra, hogy tovább lépjen, így az üresedésben lévő püspöki székért folyamodott. Mária Terézia azonban maga írta a kérvényére⁸⁷ legfelsőbb akaratát, amellyel egy másik egyházmegye élére, Nagyváradra helyezte.⁸⁸

Ezzel Patachich Ádám élete egészen új fordulatot vett. Önálló főpásztorként saját terveinek megvalósításába kezdhetett, amely mögött ekkor már egy igen sokrétű élettapasztalat állott.

---

⁸⁴ Kercselich 351.

⁸⁵ Bunyitay, Málnási IV. 323.

⁸⁶ *Királyi Könyvek* 45.92.; Magyar Országos Levéltár (MOL, Budapest) A 35 Conceptus Expeditionum, 1759. Szeptember, Nr. 30.

⁸⁷ MOL A 35 Conceptus Expeditionum, 1759. Szeptember, Nr. 30.

⁸⁸ *Királyi Könyvek* 45.92.

3.) LAKATOS ANDOR: Patachich Ádám mint főpap... (1759-1784)

3.) LAKATOS ANDOR:

Patachich Ádám mint főpap – a nagyváradai püspöki és kalocsai érseki széken (1759-1784)

A bécsi kancellárián töltött évek minden bizonnyal fontos politikai tapasztalatokat és hasznos kapcsolatokat hoztak Patachich Ádám számára, valamint nem kevésbé fontos jártasságot az udvari ügyintézésben. A tehetséges fiatalember képzettségének, képességeinek, szolgálatainak és nem utolsósorban származásának köszönhetően, az uralkodó közelségében szinte „helyzetéből adódóan” várományosa volt valamely megüresedő püspöki székeknek. (A kancellária tanácsosaként elődje, Klimó György a pécsi püspöki széket nyerte el, és a főpapok közt elsőként 16 ezer kötetes, kifejezetten nyilvános használatra szánt könyvtárat alapított.⁸⁹ Patachichről elmondható, hogy a jó példát mindkét tekintetben, a főpapi szék elnyerése, ill. a könyvtáralapítás terén is követte...)

Az előző fejezetben tárgyalt római és bécsi évek azonban mégsem csak a karrier szempontjából meghatározóak Patachich számára, hanem gondolkodására és életmódjára is nagy hatással voltak. Rómából magával hozta a nagy szorgalommal művelt tudományok, a latin irodalom és a verselés szeretetét. Bécsben élvezettel hallgatta a birodalmi főváros színvonalas koncertjeit és udvari zenéjét. Mindkét nagyvárosban bőséggel nyílt alkalma a kor képzőművészeti alkotásait, legjelentősebb építkezéseit vagy éppen a könyvpiac ritkaságait megcsodálni. Ez a „hozomány” nemcsak emlékek szintjén kísérte el a püspököt Váradra, hanem Patachich további életútjának egyik fontos mozgatójává, „szenvédélyévé” vált. A váradai püspök, s a későbbi kalocsai érsek ugyanis ezekhez az élményekhez mérhető értékeket igyekezett maga körül létrehozni és ápolni. A keze nyomán, környezetében megvalósuló alkotásokban – legyen szó akár építményekről-intézményekről, akár képzőművészeti alkotásokról vagy zeneművekről – még ma is jól látható, és sokak számára érzékelhető ez az igényesség.

1.) Építő és szervező munka a nagyváradai püspöki széken (1759-1776)

Patachich életében kétségtelenül nagy változás történt Forgách Pál váradai püspök (1747-1757) áthelyezésével és váratlan halálával, melyet követően a királynő őt nevezte ki nagyváradai püspökké 1759. augusztus 29-én (ugyanazon a napon egyébként bihari főispáni kinevezést is kapott). Nem sokkal korábban Patachich már maga is püspöki székért folyamodott Mária Teréziához, kérvényét a váci püspökség elnyerésének reményében adta be, de a királynő választása végül Váradra esett. A fennmaradt kérvény mindenestre jelzi számunkra, hogy tudatosan készült a főpapi megbízatásra, és valószínűleg tájékozódott lehetséges feladatairól, tervezgette teendőit. A kinevezést Rómában 1760. január 28-án erősítették meg, ezt követte a szentelés Bécsben, 1760. március 9-én, gróf Migazzi Kristóf bécsi érsek, az egykori római iskolatárs közreműködésével. Az új püspök a szentelés után tíz nappal, 1760. március 19-én érkezett Várad határához, Püspökibe, ahol ünnepélyesen fogadta őt a váradai káptalan és Bihar vármegye küldöttsége.⁹⁰

⁸⁹ HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Aurora Könyvek, München, 1973. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* I. 309.

⁹⁰ BUNYITAY VINCE, DR. MÁLNÁSI ÖDÖN: *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig*. IV. kötet: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában (1566-1780)*. Debrecen 1935. 323-324. (A továbbiakban: BUNYITAY V., MÁLNÁSI Ö.) *A püspöki kinevezés szövege* közölve: KATONA ISTVÁN: *A kalocsai érseki egyház*

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Nagyváradon ekkor már közel három év telt el az előző püspök távozása óta, de ez idő alatt Mária Terézia mégsem volt egészen tétlen, hanem szinte teljes egészében megújította a püspök közvetlen munkatársainak-tanácsadóinak testületét, vagyis a váradi káptalant, három új kanonok kinevezésével, ill. öt régi előléptetésével. Ezek a fontos személyi változások még Patachich püspök kinevezése előtt megtörténtek. A későbbiekben nagy jövedelméről, gazdagságáról híres egyházmegyét ekkoriban komoly építkezések költségei terhelték: közel egy évtizede épült az új székesegyház, s ennek befejezésén túl Patachich Ádámmra várt egy új püspöki rezidencia építése, és hosszú távú megoldást kívánt a szeminárium elhelyezése. Ezek az építkezések a tervezett kanonoki házakkal együtt egy új egyházi központ kialakítását célozták, mely mindenben megfelel a kor követelményeinek és az egyházmegye igényeinek, s ugyanakkor véget vet a korábbi széttagolt, félbehagyott kezdeményezéseknek.⁹¹ Az épületegyütteshez elegendő helyet viszont csak a régi városközponttól távolabb, a pálosok régi remeteépületének közelében talált a püspök-előd Forgách Pál, s ezt sokan a városból történő kiköltözésként értékelték.⁹²

A székesegyház építése Giovanni Battista Ricca, olasz építész tervei alapján folyt 1751-től kezdődően, ő a 16-17. századi római barokk szellemében dolgozott. A Váradra érkező Patachich azonban Franz Anton Hillebrandtnak adott megbízást, aki 1761-ben tervei kivitelező mesterül Johann Michael Neumann bécsi építész jelölte ki. Neumann húsz éven át irányította Váradon az építési munkálatokat. A váltás hátterében nyilvánvalóan a bécsi kapcsolatok álltak, melyek eredményeként a klasszicista ízlésű püspök a leegyszerűsödött bécsi stílus jegyében kívánta folytatni az építkezést, elhagyva az olasz mester által képviselt barokk mozgalmasságot és formavilágot. Az egyszerűsítés másik oka anyagi természetű volt: Patachichnak szükségszerűen meg kellett osztania az erőforrásokat építkezései között, s az előző évekhez képest gyökeres változást jelentett az egyházmegye életében, hogy már nem csak a székesegyházon folytak munkálatok.⁹³

A püspök 1762-ben helyezte el új palotájának alapkövét, melyben szándéka szerint a főpapi udvartartáson, hivatali helyiségeken túl könyvtár, színház és zeneakadémia is helyet kapott volna. Talán érdemes az alapköben elhelyezett írás szövegét röviden idéznünk: „*mely kastély legyen olyan, mint egy várbástya, amelyről ezer pajzs emelkedjék az eretnekek és szakadárok villogó fegyvereivel szemben, egy magasabb és egészségesebb helyen, hogy onnan, mint egy őrtoronyból a pásztorok, akiket Isten a váradi egyház kormányzatára rendelt, lássák a nyáját, üdvösségéről gondoskodjanak, a székesegyházzal összefüggően, hogy az Istennel s jegyesével, akihez jó dolog ragaszkodni, szívből örökké összekapcsolódjanak.*”⁹⁴ A palota tervezője a fentebb már említett Franz Anton Hillebrandt,

története. II. rész. Kalocsa, 2003. 220-222. (A magyar fordítás alapjául szolgáló mű: STEPHANUS KATONA: Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae I-II. Colocae 1800. Fordította: TAKÁCS JÓZSEF, a fordítást ellenőrizte és sajtó alá rendezte, valamint a kiegészítő jegyzeteket írta: TÓTH GERGELY.) A továbbiakban: KATONA I.

⁹¹ Patachich elődje, Forgách Pál (1747-1757) már a negyedik helyszínen kezdte meg a székesegyház építését a 18. századi Váradon, három korábbi kezdeményezés utáni félbeszakadt, ill. hosszabb távon nem bizonyult megfelelőnek. A két félbehagyott templom építetői Benkovich Ágoston (1681-1702) és Csáky Imre (1702-1732) püspökök voltak. Csáky Miklós püspök (1737-1747) az újvárosban felépíttette ugyan Szent László egyházát és melléte egy-két ingatlan felvásárlásával-egyesítésével rezidenciáját, de a hely itt kevésnek bizonyult a terjeszkedéshez, megfelelő tér és kert kialakításához. A székesegyházzal összefüggésben a püspökök lakhelye is többször változott, a 18. század közepén Patachich Ádám is több épületet használt, s a Csáky Miklós által épített városi rezidencián kívül Püspökiben és Belényesen is sokat időzött.

⁹² Bunyitay V., Málnási Ö. 316-318.

⁹³ TÓTH SÁNDOR ATTILA: *Rómából pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája. Nagyvárad, Kalocsa.* Budapest, 2004. 55. (A továbbiakban: TÓTH S. A.) vö.: BUNYITAY V., MÁLNÁSI Ö. 324-325.

⁹⁴ Katona I. 223.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

s ebben a vállalkozásban építész és főpap valóban egymásra talált: Patachich Ádám a magáénak érezte a tervet, és saját főúri jövedelmeiből is sokat fordított a palota építésére. A munkák így is több mint egy évtizeden át folytak, s a rezidencia csak 1776-ra készült el, amin nem is csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük az U-alakú épület óriási méreteit: a homlokzat több mint 102 m hosszú, 20 m széles, a két szárny 43 m hosszú és 16 m széles. A két emeletes épület magassága 16 m.⁹⁵ Ezekkel a méretekkal Közép-Európa egyik legnagyobb püspöki palotája épült fel Nagyváradon, mely méltán keltett feltűnést az egész monarchiában.

Patachich a szeminárium új épületének terveit is elkészíttette. Az előjárók, tanárok, valamint 40-50 növendék számára összesen 70 helyiséges, egy emeletes épületet szánt, mely a kanonoki házak méreteihez-stílusához illeszkedett volna. Az építkezést azonban a székesegyház és a püspöki palota munkálatainak befejezése utáni időszakra halasztotta.⁹⁶

A püspök nevéhez fűződik egy részletesebb tervezet is, mely valószínűleg 1769-ben készült, és új alapokra helyezte a szeminárium működését-tanrendjét. A kilenc évesre tervezett képzés egy éves jelöltidőt (noviciátus) és befejezéseként egy éves pasztorális gyakorlatot (praktikum) is tartalmazott, a két éves filozófiai-bölcseleti tanulmányok részeként hangsúlyos szerepet kaptak benne a „gyakorlatias” tudományok (számтан, mértan, építészet és a géptan), s az oktatott tárgyak között újdonságként megjelent az egyháztörténelem. A négy éves teológiai képzésben a dogmatika, a szentírásstudomány és az egyházjog ismertetését kiegészítette a civil- és hazai jog oktatása. A szemináriumban a tervek szerint együtt tanultak volna a latin és görög szertartású papnövendékek. Annak ellenére, hogy a tervezet bevezetéséről nincsen semmiféle információnk, vagyis a képzés új rendje sem Váradon, sem később Kalocsán nem lépett életbe, a munkálatról megállapítható, hogy korában mindenképpen modernnek számított, és érezhető volt rajta a szerzetesi képzési minták, valamint a római Collegium Germanicum et Hungaricum képzési rendjének hatása.⁹⁷

A bécsi udvarból nagy tervekkel érkező püspököt, aki a váradi hagyomány szerint ekkortájt kezdett magyarul tanulni, és itt írta meg első magyar nyelvű leveleit, már kezdetben némi bizalmatlansággal fogadta a nagyváradi káptalan, s a feszültséget tovább növelte, hogy Patachich határozott váltást kívánt az imént említett építkezésekben, és erejét elsősorban a püspöki rezidencia megépítésére koncentrált. A kanonokok egy része túlzónak találta a palota méreteit, s ugyanakkor fájlalta a székesegyház építésének lelassulását. Bár megfelelő kimutatások, elszámolások híján kétségtelenül nehézkes a különféle építkezési költségek összehasonlítása, nagyjából mégis megállapítható, és az arányokat tekintve jellemző, hogy a püspök az 1760-as évek közepén a székesegyház építésére évi 3-4 ezer, a palota építésére pedig kb. 7 ezer forintot költött.⁹⁸ Pontos elszámolások a püspökség gazdálkodásáról és az építkezésekről sajnos nem készültek, annak ellenére sem, hogy a püspöki kinevezés rendelkezésének értelmében a kiadásokról Patachich Ádám félévenként köteles lett volna a Magyar Kancelláriának beszámolni. Hasonló elszámolás csak az első félévben készült, majd hét éves szünet következett, mely idő alatt a kancellária hiába igyekezett eredményeket elérni, felszólításai hatástalanok maradtak. 1768-ban végül személyesen Mária Terézia írt elő legalább évenkénti elszámolási kötelezettséget (előzőleg Patachich felmentést kért a beszámolók készítése

⁹⁵ Bunyitay V., Málnási Ö. 333-335.

⁹⁶ Bunyitay V., Málnási Ö. 327.

⁹⁷ TÓTH TAMÁS: *Patachich Ádám papnevelési reformtervezete*. In: *Vigilia* 71. évf. 2006/1. 4-6. (A továbbiakban: TÓTH T.)

⁹⁸ Bunyitay V., Málnási Ö. 325, 338.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

alól), majd ezt követően egy kiküldött királyi biztos révén sikerült a hiányzó adatok egy részét az előző évekre vonatkozóan pótolni. A következő években azonban újra hiányoztak a számadások, és feltehetően nem is készültek el soha.⁹⁹

A palota méretei, az elhúzódo építkezések költsége és fontossági sorrendje magasabb fórumokon is megütközést keltett, és 1770-ben a királynő is megfogalmazta, hogy előbb a szemináriumot és a székesegyházat volna érdemes felépíteni, és csak utána kellene a püspöki palotát is befejezni.¹⁰⁰ A kialakuló véleménykülönbség beszédes emléke az a helyi anekdota, miszerint a püspök és a királynő egyik találkozásakor Mária Terézia a palota méretei kapcsán gúnyosan megjegyezte: „Nagyól ez egy disznónak, Excellenciás uram!” Patachich válasza sem maradt el: „Ketten is elférünk benne, Felség!” A helyi szájhagyomány szerint a püspök áthelyezése előtt végül csak egy éjszakát aludt 1776-ban elkészült palotájában.¹⁰¹

A költséges építkezésekhez nagy szükség volt a püspöki birtokok jövedelmeire. Patachich udvari papja és egyben könyvtárosa, az itáliai származású Mariosa Jakab feljegyzései szerint Ádám püspök a birtokokat jövedelmezőbbé tette, szinte valamennyi területen történt beépítés, fásítás, ill. leggyakrabban szőlőtelepítés. Régi váradi székházát, melynek építése még Csáky Miklós nevéhez fűződött, először új épületrésszel bővítette, majd amikor az 1773-ban tűzvész áldozata lett, a helyreállítás után nyilvános iskolát nyitott benne, melyet a későbbiekben személyesen is szívesen látogatott, fokozva a tanulók és tanárok szorgalmát. Szokása volt, hogy a tehetséges ifjúk, papi pályára készülő fiatalok közül jónéhányat az udvarában maga körül tartott, így készítve fel őket a különféle egyházi szolgálatokra.¹⁰²

Püspökiben lovaglóiskolát is alapított, ugyanitt a püspöki lak mellett színpadot is építtetett. A Váradhoz közeli Szőlösön pedig vadaskertet létesített. A kerteknek az építkezések szomszédságában fontos szerepe volt, az épülő új palota mellett Nagyváradon pl. üvegházak is voltak, és a püspök 1764-ben kétszáz narancsfát is vásárolt, melyektől a dísznövény funkción túl néhány éven belül termést is várt.¹⁰³

Patachich sokat tett a görögkeleti vallású románok katolikus hitre térítésének érdekében, ebben a munkában legfőbb segítőitársai a jezsuiták voltak. Bazilita monostort alapított az áttértek számára, évente 8-10 ezer forintot költött az áttért papságra, 2 ezer forintot a román iskolákra, s vállalta a görög katolikus plébániák kegyúri terheit. 1765-ben 94 hasonló plébániája volt, ügyeiket a püspök segítőjeként külön rítusvikárius intézte. A görög katolikus közösség gyarapodása azonban hamarosan konfliktus forrásává vált, Bécsben ui. azt tervezték, hogy önálló egyházmegyét szerveznek számukra, melynek fenntartását a nagyváradi katolikus püspökség jövedelmeinek megosztásával biztosították volna.¹⁰⁴

A püspök buzgóságát jelzi számunkra e téren, hogy szám szerint 11 falu, azaz összesen több mint hatezer ember áttérése fűződik az ő nevéhez.¹⁰⁵ Törekvéseinek eredményeként az

⁹⁹ Bunyitay V., Málnási Ö. 336-337.

¹⁰⁰ BUNYITAY V., MÁLNÁSI Ö. 349. h.) jegyzet. Mária Terézia véleménynyilvánításának háttérében az állt, hogy Hillebrandt 1770-ben további 54 ezer forintot igényelt a palota építési kiadásaira. A teljes költség így meghaladta a százezer forintot.

¹⁰¹ FODOR JÓZSEF: *Nemcsak „a bor vidámítja az ember szívét!” Papi anekdoták.* Nagyvárad, 2003. 131. Patachich Ádám és a palota c. anekdota

¹⁰² Katona I. 223-224.

¹⁰³ Bunyitay V., Málnási Ö. 330, 339.

¹⁰⁴ Bunyitay V., Málnási Ö. 346.

¹⁰⁵ Katona I. 224.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

áttérő görög katolikus román népesség számára latin-román szótár is készült, mely azóta a román nép egyik becses kultúrtörténeti emléke.¹⁰⁶

1773-ban Mária Terézia – több más európai uralkodóhoz hasonlóan – elrendelte a jezsuita rend feloszlását. Patachich Ádám igyekezett segíteni a szélnek eresztett rendtagokon, annál is inkább, mivel értékesnek ítélte a rend korábbi tevékenységét, ill. az általa jól ismert rendtagok munkáját. Közel száz szerzetest hívott magához és látott vendégül udvarában. Ekkor kezdett kialakulni Patachich körül az a baráti, irodalmi társaság, melynek tagjai nagyrészt a jezsuiták kiválóságai voltak, pl.: Pálma Ferenc Károly, Pray György, Gánóczy Antal, Klobusiczky Péter (későbbi kalocsai érsek), Molnár János és Vajkovic Imre.¹⁰⁷

A jezsuita rend feloszlása, ill. a görög katolikus népesség egyházigazgatásának átszervezése, vagyis az önálló görög katolikus püspökségek alapításának terve igen súlyos, a jövőre vonatkozóan meghatározó lépések voltak a királynő részéről, melyek alapjaiban változtatták meg az egyházmegye működési kereteit-lehetőségeit. 1773 augusztusában gróf Esterházy Károly egri püspök személyesen utazott el Patachich Ádámhoz, hogy a kialakult helyzetről tárgyaljon, a görög katolikus püspökségek alapításának terve ugyanis mindkettőjüket érzékenyen érintette. A kérvények és tiltakozások azonban hatástalanok maradtak, és a főpapok ezekben a kérdésekben nem tudták megváltoztatni az uralkodó szándékát.¹⁰⁸

2.) Patachich püspök nagyváradai udvara, zenekara és latin színháza

Patachich már nagyváradai püspöksége kezdetén hozzákezdett zenei és színházi terveinek megvalósításához. Ő a nagyváradai püspöki zenekar és színház megteremtője és egyben fő mecénása, akit a zene iránti rajongása mellett valószínűleg a kortárs minták, pl. a salzburgi és olmützi érsek példája is vezérelt. Kastélyszínháza és zenekara működésének jelentőségét növeli az a tény, hogy püspöki udvarában a zenetörténet által jegyzett, két jól ismert muzsikusként, Michael Haydn és Karl Ditters is tevékenykedett.¹⁰⁹

Első karmestere Michael Haydn, Joseph Haydn öccse volt, aki feltehetően 1762-ig tartózkodott Váradon, s a zenekar vezénylete mellett több művet is komponált. Váradról Salzburgba távozott, s ott a salzburgi érsek karigazgatója lett.¹¹⁰ A püspök ezután 1764-ben, egy bécsi útja alkalmával kérte fel Karl Ditterst, a bécsi udvari színház tagját nagyváradai zenekarának újjászervezésére és vezetésére. Ditters néhány napon belül igent mondott a felkérésre, s a püspök udvarmesterével együtt Prágában és Bécsben zenészeket és énekeseket toborozott a társulatba. Így került sor a cseh származású, tehetséges hegedűs, Wenzel Pichl felvételére, aki a későbbiekben sokoldalú segítséget nyújtott Váradon a zenekar vezetőjének. Ditters 1764. április 1-jén érkezett az új tagokkal Váradra. A zenekar hamarosan 34 személyből állt, akiknek kb. fele volt hivatásos művész, a többiek a zeneszerető kanonokok, a székesegyházi zenészek, ill. a püspöki udvar más tagjai közül

¹⁰⁶ *Lexicon compendiarum latino-valachicum*. Kézirat, Nagyvárad, 1776 előtt, 266 p. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár, Ms. 704/2.

¹⁰⁷ Ismertetésüket ld. TÓTH S. A. 99-107.

¹⁰⁸ Bunyitay V., Málnási Ö. 343-344.

¹⁰⁹ STAUD GÉZA: *Magyar kastélyszínházak. II. rész*. Színháztudományi Intézet, Országos Színháztörténeti Múzeum, Budapest, 1963. Színháztörténeti Könyvtár 14. szám. 35. A továbbiakban: STAUD G.

¹¹⁰ STAUD G. 46-47. Az ifjú Michael Haydn váradai szolgálatának időpontja sajnos bizonytalan. Staud Géza megállapításai szerint az időpont hozzávetőleges meghatározásához az ad alapot, hogy Haydn 1758 és 1761 közötti művein fordul elő nagyváradai datálás, s a művész 1762-től kezdődően már salzburgi szolgálatban állt. Haydn tehát még Patachich püspök kinevezése előtt érkezett Váradra.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

---

kerültek ki. Négy énekes volt tagja a társulatnak, ők a zenekarban is játszottak, a zenészek egy része pedig énekelt is. Ditters öt éven át vezette a zenekart, és közben valóságos kis társulattá fejlesztette a csoportot. A fejlesztésben fontos szerepe volt a városban állomásozó Neukleingold ezrednek, az ezred parancsnoka, egy Hohenlohe-Schillingfürst herceg ui. lelkesen támogatta a zenekart, és így több tiszt, valamint a tisztek családtagjai-hozzátartozói is részt vettek az udvari színház működésében.¹¹¹

A nagyváradi zenei színtársulat – a kor szokásainak megfelelően – főként névnapj és születésnapj bemutatókra készült, operákat és más zenés játékokat adott elő, s ezeken az ünnepi alkalmakon kívül hetente kétszer tartott kisebb koncerteket. Ditters minderről részletesen beszámolt önéletrajzában, és külön kiemelte, hogy a zenés daraboknak a kor szokásaitól eltérően latin volt a nyelve, mivel a püspökön, egy-két kanonokon és rajta kívül senki nem értett olaszul. A latin pedig ekkoriban a magyar nemesség beszélt nyelve volt, akik közül számosan látogatták az együttes előadásait. A püspöki udvar zenei eseményei tehát nyitottak voltak a város szélesebb közönsége számára. Patachich Ádám szeretett volna valódi színházi körülményeket teremteni az előadásokhoz. Johann Michael Neumannal, a Bécsből Váradra érkezett püspöki építésszel elkészítette egy kis színház tervrajzát, melyet a régi püspöki rezidencia egyik szalonjában rendeztek be. Neumann egyben a színház díszlettervezője is volt.¹¹² Korábban már említettük, hogy a püspök vidéki rezidenciáján, Püspökiben is építtetett egy színpadot, s a színházterem természetesen újonnan épített palotájában is hangsúlyos szerepet kapott volna, ennek befejezésére azonban Patachich váradi püspökségének idején már nem került sor.

Közel öt éve működött már a zenekar, amikor Patachich püspök egy feljelentés eredményeként levelet kapott a bécsi udvarból, melynek írója von Pichler báró, Mária Terézia titkára volt. A báró kifejtette, hogy a feljelentő személy (feltehetően egy váradi kanonok) jelzése szerint a püspöki udvar elvilágiasodott, a színházban advent és böjt idején is komédiákat játszanak, s a katonasággal együtt tartott álarcos bálók és jelmezes felvonulások megbotránkoztatják a város papságát. A királynő vizsgálóbizottság kiküldését helyezte kilátásba, s a vizsgálatot a báró tanácsa szerint csak úgy kerülhette el a püspök, ha a botrány okait mihamarabb megszünteti. Patachich az említett levél hatása alatt gyors döntést hozott, és azonnali válaszában megígérte, hogy feloszlatta színházát-zenekarát. Szándékában állt ugyan néhány személyt megtartani, ezt a megoldást viszont Karl Ditters, a zenekar vezetője nem fogadta el, mert véleménye szerint az tehetségük elpazarlásával lett volna egyenlő. A megoldás így valóban gyökeresre sikerült: Patachich azonnal és teljesen feloszlatta zenekarát, melynek tagjai közül sokan jelentős zenei karriert futottak be, és később a monarchia neves udvaraiban és zenei intézményeiben tevékenykedtek. A távozó művészek háromhavi fizetésüket kapták, és arra kérte a püspök őket, hogy kíméljék meg őt a személyes búcsúzástól, ne okozzanak ezzel egymásnak fájdalmat. A váratlan hír Ditters beszámolója szerint az együttes tagjait és a város lakosságát is lehangolta.¹¹³

Az eseményeket a későbbiekben többféleképpen is értékelték. Maga Ditters emlékirataiban határozottan tagadta, hogy a feljelentésnek bármiféle valóságalapja lett volna, szerinte a püspöki udvarban figyeltek a Bécsben is alkalmazott szabályok betartására, és mindig az egyházi év időszakainak megfelelő előadásokkal jelentkeztek. Az ő véleménye szerint kicsinyes emberi érzések, rosszindulat, esetleg személyes sértettség

---

¹¹¹ Staud G. 49-59.

¹¹² STAUD G. 59-62. Az előadások hangulatáról, tartalmáról bővebben ld. még a könyv B/3. fejezetét, a „Varadinum” vonósnégyes koncertjén elhangzott szövegrészletekkel, melyek elsősorban Ditters naplórészletein alapultak.

¹¹³ Staud G. 73-78.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

lehetett a feljelentés háttérében. Kétségtelen viszont, hogy Ditters a zenekar teljhatalmú vezetőjeként személyében is érintett volt a történetekben, hiszen maga is részt vett az események és előadások szervezésében, sőt feltehetően a legnagyobb részt ő vállalta ebben a munkában.¹¹⁴

A 19. sz. végén Bunyitay Vince kanonok, a váradi egyházmegye történetírója ugyanakkor az uralkodó részéről is sejtet bizonyos érzelmeket és indulatot, amikor a váradi hagyományra hivatkozva a következőképpen fogalmaz: „*Patachich Mária Terézia királynőnek karmesterét magához édesgette s elhozta Bécsből, amiért azután a királynő Patachichot tette el Váradról.*”¹¹⁵ Kérdés, hogy lehetett-e valós alapja Mária Terézia érzelmeinek, „féltékenységének”, esetleg „bosszúvágyának” a zenekarral kapcsolatban? Karl Ditters tehetséges zenész volt, de feltehetően több hasonló kiválóság is szolgált a bécsi udvari színházban. Akkoriban már megszokott és elfogadott jelenség volt, hogy neves művészek vidéki főúri-főpapi udvarokban tevékenykedtek, legfeljebb az lehetett kissé meglepő, hogy a messzeség és az ismeretlenség homályából, Váradról érkező püspök az udvari színházénál kedvezőbb ajánlattal állt elő. Ha viszont az 1760-as évek második felében virágzó váradi zenei életet tekintjük, érdemes megjegyeznünk, hogy a szépen fejlődő társulat létszámát tekintve mindenképpen kiemelkedett az átlagból, és az uralkodói zenekarok méreteihez volt hasonlítható. Több száz év távlatából igen nehéz, sőt szinte lehetetlen a produkciók színvonalát, hatását megítélni, de annyi azért mégis megállapítható, hogy a váradi zenekarban jól képzett, kiváló művészek is tevékenykedtek, és lelkes önkéntes segítőikkel együtt olyan művek előadására is vállalkoztak, amelyekkel megjelenésükben-hatásukban inkább „királyi”, mint „főúri” zenekarok benyomását keltették. (Vagyis nem átlagosnak tekinthető kamarazenét adtak elő kb. tucatnyi zenésszel, hanem zenés színműveket, legalább 30-40 személy közreműködésével.) A hasonló eseményeknek pedig minden bizonnyal híre ment, és valószínűleg nem csak a feljelentő levelet író személy foglalkozott velük, ahogyan az épülő palota méreteiről-költségeiről is sokan és sokféléen beszéltek...

A „büntetés-elmélet”, vagyis a zenekar körüli botrány és Patachich püspök áthelyezésének összekapcsolása mindenesetre tovább élt a váradi köztudatban, s Kelemen István a váradi színészetéről írt munkájában a 20. század végén is hasonlóképpen fogalmaz.¹¹⁶ Végül erre a következtetésre jut Adriányi Gábor egyháztörténész is, jelen kötetben közölt tanulmányának végén.¹¹⁷ Az áthelyezés lehetséges további okaira a kalocsai érseki kinevezés tárgyalásánál még visszatérünk.

Patachich püspök udvarában tehát 1769-ben, a zenekar feloszlásával a korábbi nívós zenei élet megszakadt, s a püspök figyelme az 1770-es évektől inkább a könyvek és az irodalom felé fordult. Egyre nagyobb hangsúlyt helyezett könyvtárának gyarapítására, rendszerezésére. Személyesen irányította a könyvbeszerzést, könyvkereskedőkkel levelezett, ágensei révén tájékozódott az aukciókról és utasításokat adott egyes könyvek megvásárlására. Ebben az időszakban került a püspöki udvarba itáliai születésű könyvtárosa, Mariosa Jakab, akivel Patachich bensőséges barátságban volt. Mariosa két kötetes, betűrendes katalógust állított össze, és minden bizonnyal meghatározó szerepe volt a Patachich könyvtár felépítésében, s az ő irányításával folyhatott a feldolgozás. A nagyváradi könyvtár működéséről, a könyvek használatáról viszont keveset tudunk. Az

¹¹⁴ Ditters naplórészleteit közli: STAUD G. 73-76.

¹¹⁵ Bunyitay V., Málnási Ö. 331.

¹¹⁶ KELEMEN ISTVÁN: *Várad színészete*. Nagyvárad, 1997. 21-22.

¹¹⁷ ADRIÁNYI GÁBOR: Patachich Ádám korának egyháztörténete. Ld. A/1. fejezet.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

állandó építkezések, ill. megfelelően kialakított hely híján valószínűleg nem állt a nagyobb nyilvánosság rendelkezésére (a könyvtár megnyugtató, végleges elhelyezést az épülő új palotában kapott volna). 1776-ban, amikor Patachich Ádámot kalocsai érsekké nevezte ki Mária Terézia, a gyűjtemény már közel nyolcezer kötetet számlált, s a költöző főpap könyveit természetesen magával vitte.¹¹⁸

3.) Patachich kalocsa-bácsi érseki kinevezése (1776)

Patachich Ádám érseki kinevezésének ügye 1776-ban szinte a teljes évet „igénybe vette”. Január az elméleti előkészítés hónapja volt (a Magyar Királyi Kancellárián ekkor szabták a kinevezés részletes feltételeit), február a gyakorlati egyeztetés jegyében telt (Esterházy Ferenc kancellár megkereste az udvar terveivel Patachich Ádámot, majd a kinevezés konkrétumairól leveleztek). Márciusban születtek meg a kinevezési okmányok Bécsben, április-május volt a diplomáciai tevékenység ideje (a kinevezés közlése, ill. elfogadtatása Rómában, a pápai udvarban, megerősítést kérve), majd „nyári szünet” következett, amikor néhány hónapig szüneteltek az események. Rómában végül őszre „érett be” a kinevezés ügye, és szeptemberben erősítették meg Patachich érseki kinevezését, pontosabban áthelyezését, s a következő hónapban, októberben már át is vehette az érseki méltóságot jelképező, Rómából küldött palliumot Migazzi Kristóf bíboros, bécsi érsektől Hajóson. Az érsek ünnepélyes székfoglalása november 17-én történt Kalocsán. Az év eseményeit összefoglaló rövid felsorolás jól érzékelteti, hogy az első látásra talán egyszerűnek tűnő „székváltás” milyen összetett és sokrétű folyamat is volt valójában.

Rátérve a kinevezés-áthelyezés történetének részleteire, megállapítható, hogy az első lépés 1776. január 1-jén történt, amikor Batthyány József kalocsa-bácsi érsek (1760-1776) került a megüresedett esztergomi érseki székbe. Még ebben a hónapban megkezdődött az egyeztetés a Magyar Kancellárián a Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan bővítésével, ill. javadalmazásával kapcsolatban, melyet még a távozó Batthyány érsek kezdeményezett, s az ügy természetesen összekapcsolódott az érsek-utód kinevezésével is. (A jelölt – az uralkodó akaratára történő hivatkozással – kezdettől fogva Patachich volt az iratok tanúsága szerint, bár erről akkoriban az érintett még valószínűleg nem tudott.) Esterházy Ferenc kancellár részletesen kidolgozta a feltételeket (kikérve mások véleményét, pl. Szilcz Károly címzetes szombathelyi kanonokét), s az új kanonokok személyére Batthyány József hercegprímás tett javaslatot. Január végére így alakult ki a kancellár végleges javaslata, amely alapján megkereste Patachich Ádámot, felajánlva neki a kalocsai érseki széket.¹¹⁹

1776. február 2-án kelt Esterházy Ferenc kancellár Patachich Ádámhoz írt levele, amelyben részletes ajánlatot tett a kalocsa-bácsi érseki székre történő áthelyezésével kapcsolatban. Ebben közölte, hogy a székváltás feltétele a káptalan, a szeminárium és a székesegyház javadalmazásának hosszú távú rendezése. A kancellár számításai és javaslata szerint ez összesen 19.300.- forint kiadást jelentene évente, a kb. 60 ezer forint jövedelemmel rendelkező érseki kassa számára. Bács vármegye főispáni tisztségét viszont, mely korábban hagyományosan a kalocsai érsekeket illette, már nem remélhette az új érsek, mivel azt néhány nappal korábban gróf Hadik András, az Udvari Haditanács elnöke kapta, s a kancellár nem látott reményt arra, hogy a döntést az érseki szék betöltése miatt visszavonják. Esterházy levelének érdekes megjegyzése: „Így ha a vázolt helyzetben el kívánja fogadni az érsekséget, már előre is szívem mélyéből sok szerencsét kívánok

¹¹⁸ BOROS ISTVÁN: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Balassi Kiadó, Budapest, 1994. 29-31. (A továbbiakban: BOROS I.) vö. TÓTH S. A. 62.

¹¹⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL) A 39. Acta generalia 1017/1776.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

*magasságodnak, annál is inkább, mert ezzel mostani állását tekintve biztosabban elkerül sok nehézséget és kellemetlenséget; ezért csak a legközelebbi válaszra és kedvező nyilatkozatra várok, hogy róla öfelségének alázatos jelentést tehessen.*¹²⁰

Hogy mi lehetett az említett nehézség és kellemetlenség hátterében, arról bővebb kifejtés híján sajnos csak találgathatunk. A elszólásszerű megjegyzést mégis fontosnak érezzük, s úgy véljük, alkalmat ad arra, hogy rátérjünk az áthelyezés lehetséges okainak vizsgálatára. Lássuk tehát, hogy milyen nehézségeket és kellemetlenségeket volt érdemes elkerülni a másfél évtizedes püspöki tapasztalatokkal rendelkező Patachich Ádámnak Váradon, az 1776-os év kezdetén?

Ha számba vesszük a püspök és a bécsi udvar közötti, fentebb már részben tárgyalt konfliktushelyzeteket, a következőkről kell röviden megemlékeznünk. Patachich püspök hosszú éveken át elmulasztotta, hogy beszámolókat küldjön gazdálkodásáról a magyar királyi kamarának, pedig erre kinevezésének értelmében félévente köteles lett volna. 1768-ban végül személyesen Mária Terézia szólította fel az évenkénti számadásra, ill. a hiányzó adatok visszamenőleges pótlására, mely azután kiküldött királyi biztos közreműködésével történt meg. Az udvar szempontjából ezt a magatartást valószínűleg túlságosan szabad, önkényes gazdálkodásként értékelték, és nem lehettek meggyőződve az egyházmegye jövedelmeinek célszerű felhasználásáról. Ugyanakkor a püspök viselkedése is menthető, ő ugyanis feltehetően túlzónak találta a szigorú elszámolási kötelezettséget, amikor mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az egyházmegye céljaira, a Váradon folyó építkezésekre magánvagyonából is jelentős mértékben áldozott.

Építkezései, az új egyházi központ (székesegyház, püspöki palota, szeminárium együttese) kialakításának terve kezdetben a királynő tetszését is kiváltotta, a megvalósítás részletei azonban egyre több okot adtak az aggodalomra. Az udvarban nem nézték jó szemmel, hogy erejét elsősorban fényűző, sokak szemében túlzó méretű palotájának építésére pazarolja. Mire azonban Bécsben mindez tudatosult, s az ezzel kapcsolatos kritikát megfogalmazták, az építkezés már több mint hat éve folyt, és a folyamatot aligha lehetett volna visszafordítani. A félig kész épületet ekkor már lényegében csak befejezni lehetett, legfeljebb a megvalósítás ütemezése-sebessége lehetett még kérdéses.

Hasonlóképpen az 1760-as évek végén „tetőzött” a Patachich zenekarával-színházával kapcsolatos konfliktus, melynek eredményeként a püspök 1769-ben feloszlatta udvari zenekarát. Az eset ugyanakkor arra is jó példa, hogy kiélezett helyzetekben Patachich maximálisan, mindenfajta fenntartás nélkül igyekezett megfelelni az uralkodói elvárásoknak.

Az elmulasztott számadások, a palota építésének költségei, valamint a zenekarral kapcsolatos feljelentés miatt kétségtelenül terhelt lehetett a püspök és a bécsi udvar viszonya az 1760-as évek végén, s minden bizonnyal ennek az állapotnak az emlékét örzi számunkra a nagyváradi hagyomány, vagyis a köztudatban megőrzött, igen sokatmondó-találó történetek és anekdoták. De 1776-ban, a palota építésének befejezése előtti napokban, és hét évvel a zenekar feloszlata után mégsem az imént említett konfliktusokban látjuk Esterházy kancellár „elszólásának” okát. A kancellár ui. világosan a jelent és a közeljövőt érintő nehézségekről és kellemetlenségekről írt. Figyelembe véve ezt a megfogalmazást, ill. bizonyos időbeni egybeeséseket, valószínűnek látjuk, hogy a nagyváradi görög katolikus püspökség szervezéséhez és létrehozásához volt szükség a széküresedésre, mivel az a váradi egyházmegye javainak és híveinek megosztásával járt. Ezt a feladatot pedig

¹²⁰ A levelet közli: KATONA I. 224-226. Az idézett rész a 225. o. alján található, az aláhúzásos kiemelés tőlünk származik. A levél eredetijét ld. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I.1.a. Capitulum, Vegyes iratok 1776. február 2.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

könnyebb volt elvégezni egy püspök nélküli szék esetében, mintha meg kellett volna küzdeni egy hivatalban lévő püspök esetleges ellenállásával. Láthattuk, hogy Patachich püspöknek szívügye volt a görög katolikus térítés, s a görög keleti vallásról áttérő közösségeket papjaikkal együtt támogatta. De szinte magától értetődő volt számára, hogy az egyre gyarapodó görög katolikus hívők tömegeit igyekezett egyházmegyéje keretein belül tartani, és semmiképpen sem kívánta szervezeti függetlenségüket, teljes önállóságukat engedélyezni, hanem segédpüspök révén, ún. rítusvikárius alkalmazásával látta el az egyházkormányzati teendőket.

Patachich már korábban is tiltakozott az unitus püspökség felállításának terve miatt. Amikor 1775. április 11-én meghalt Meletie Kovács (Meletius Kovach, Covaciu) püspök, görög katolikus rítusvikárius, Mária Terézia elhatározta, hogy a nagyváradi római katolikus püspök joghatósága alatt élő románok számára külön egyházmegyét alapít. Az első nagyváradi görög katolikus püspököt, Drágossy Mózes (Moise Dragos) végül 1776. július 26-án nevezte ki a királynő. Az új püspök javadalmazása, az egyházmegye anyagi hátterének megeremtése nem volt egyszerű feladat, de miután megoldották, 1777. június 16-án VI. Pius pápa kiadta az „*Indefessum*” kezdetű bullát, amely megszüntette a nagyváradi görög rítusvikáriátust, és egyben felállította a nagyváradi görög katolikus egyházmegyét. A nagyváradi római katolikus egyházmegye híveinek háromnegyed része görög szertartású volt, akik így az új egyházmegye felállításával saját egyházi szervezethez jutottak.¹²¹

A dátumok kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy az első önálló görög katolikus püspök kinevezése tíz nappal azután történt, hogy Patachich Ádám Kalocsára érkezett, vagyis az előző püspök távozását tapintatosan megvárták. Később, az ősz folyamán Rómában hasonlóképpen csak Patachich érseki kinevezésének szeptemberben történt megerősítése táján vetették fel a nagyváradi görög katolikus egyházmegye alapításának ügyét. A nagyváradi latin szertartású püspöki szék 1780-ig betöltetlen maradt, s ez a néhány év elég volt ahhoz, hogy a görög- és latin szertartású egyházmegyék elkülönítésére és a vagyon megosztására végleges megoldás szülessék. 1780-ra azután az ügy Rómában és Bécsben is visszavonhatatlanul lezárult.¹²²

De visszatérve Esterházy kancellár fentebb idézett levelére, Patachich Ádám nagyváradi püspök 1776. február 16-án válaszolt a megkeresésre. Patachich ekkor két nap híján 61 éves, 1775-ben megtört egészségi állapotára való tekintettel kért az uralkodótól engedélyt a szabad végrendelkezésre, de súlyos betegségéből felgyógyult. Tervei megvalósításának küszöbén állt Nagyváradon, a püspöki palota építkezésének befejezésével, s érthetőek érzelmei, amikor így ír: „*Őszintén bevallom, hogy drága jegyesemtől, a váradi egyházmegyéjétől, csak igen keserű könnyek közt tudok elszakadni és siratom a balsorsot, hogy leghőbb kívánságaimnak nem lehetek részese. Vágyva vágytam ugyanis arra, hogy ezrek közül választott jegyesemet ékszerekkel díszítve lássam. Most pedig sírva siratom, hogy már kiemelkedett ugyan a sárból, de még nincs a dicsőség koronájával övezve, mert elveszik tőle a vőlegényt.*” Ennek ellenére engedelmeskedik, s vigasztalódására szolgál,

¹²¹ DR. PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története. II. kötet* Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990. 42.

¹²² Österreichisches Staatsarchiv (ÖSt.), Haus- Hof und Staatsarchiv (HHSt.), Staatenabteilungen, Rom-Korrespondenz, Weisungen Kt. 192. Kaunitz 1776. szept. 9-én, Bécsben kelt követutasítása Albanihoz. (Benne szerepel a nagyváradi gör. kat. Egyházmegye létrehozásának ügye is.) Továbbá: ÖSt, HHSt, Rom, Geistliche Agentie, Kt. 6/1. 1780. Francesco Brunati. Benne: Varadinensis Applicationis Fructuum, Róma, 1780. aug. 8. (A váradi egyházmegye javainak megosztásáról, a gör. kat jövedelmek rendezéséről.) Drágossy kinevezéséhez, s a váradi latin püspökség betöltéséhez ld. JAKUBINYI GYÖRGY: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. 2. javított, bővített kiadás. Gyulafehérvár, 2004. 82, 91.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

hogy már érseksége kezdetén megvalósítva láthatja nagybátyja, néhai Patachich Gábor érsek álmait, befejezheti, kiteljesítheti az általa megkezdett művet a káptalan, a szeminárium bővítésével és javadalmazásával. Ezért nem kezd „alkudozni” a kancellár ajánlatával kapcsolatban, hanem nagylelkűen megtoldja javaslatát még egy kanonok fenntartásának költségével, ezer forinttal, s az érseki jövedelmeket évente terhelő végösszeg így lett 20.300 forint. (A tízfős káptalan mintájául valószínűleg Nagyvárad szolgált, ahol ugyancsak tíz kanonok alkotta a káptalant.) Levelében ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a kalocsai jövedelmek évi 60 ezer forintra történő becslését túlzónak találja, és ezért kéri, hogy amennyiben mégsem érnék el jövedelmei a Kamara által kalkulált 60 ezer forintot, úgy az udvarhoz fordulhasson szükség esetén további segítségért.¹²³

1776. március 8-án kelt Patachich kinevező oklevele, valamint a kalocsai káptalannak és a szemináriumnak írt oklevelek, ill. alapítólevelek is. Az oklevelek részletesen leírták a járandóságokat, s hogy az említett összegek immár az utódokat is kötelezik, széküresedés esetén pedig a kamara köteles fizetni azokat. (Kanonokok 13.500, szeminárium 4.000.- székesegyház zenészek és templomszolgák 2.800.- forint. Ezen kívül 5 kanonokház építése összesen 10 ezer forintért, valamint kanonokonként 20 öl fa évenként.) A testületek-intézmények bővítését indokolja a hívek számának növekedése az egyházmegyében, mellyel párhuzamosan az ügyek száma, s a papnövendékek száma is gyarapodott. Az új kanonokok közül kettő helybéli: Teklics József szemináriumi prefektus és Házi Pál keceli plébános. Kettő Bécsből érkezett, Palma Ferenc (Mária Krisztina főhercegnő udvari káplánja, egykori jezsuita, akit Patachich már Váradról ismert), és Szerdahelyi József bécsi magyar hitszónok személyében. Az ötödik új kanonokot Patachich jelölhette, ő Vajkovic Imre egykori jezsuita lett, akit ugyancsak Váradról ismert, ill. hozott magával az érsek.¹²⁴

1776. március 26-án postázták Patachich prezentációját a pápának, s az értesítést Albani kardinálisnak, az érseki pallium kérésével együtt. Ezek a levelek egyébként még a kinevezés valamennyi okmányához hasonlóan március 8-i keltezésűek voltak.¹²⁵

1776. április 6-án érkeztek meg az iratok Albani bíboroshoz, április 10-én kelt jelentésében érdeklődött Kaunitz kancellártól a részletekről, többek között arról, hogy ki állja majd a felmerülő költségeket. Április 22-én kelt levelében Kaunitz jelezte, hogy a kinevezés ügyében a továbbiakban a Magyar Kamara az illetékes. 1776. május 4-i jelentésében Albani még említést tett arról, hogy elindította az ügyet Rómában, ezután azonban hosszú szünet következett, s csak szeptember 11-én jelezte újra, hogy az áthelyezést megerősítő konzisztóriumra szeptember 16-án kerül sor.¹²⁶

Patachich Ádám 1776. július 16-án érkezett Kalocsára. A palliumot csak kinevezésének megerősítése után, szeptember második felében küldték el neki Rómából, és Migazzi Kristóf bíboros, bécsi érsek adta át ünnepélyes körülmények között október 27-én, Hajóson. Migazzit a római Collegium Germanico-Hungaricumából ismerte Patachich, ahol egykor együtt tanultak. 1776. november 17-én tartották az érsek ünnepélyes székfoglalását Kalocsán. Bőkezűsége ekkor is megnyilvánult, a székesegyháznak ui. ez alkalomból 14 ezer forint értékű liturgikus felszerelést ajándékozott.¹²⁷

¹²³ A levelet közli: KATONA I. 226-228. Az idézett rész a 226. o. alján található.

¹²⁴ Az oklevelek közlését ld. KATONA I. 228-231. Az eredeti oklevelek jelzetei: KFL.II.1.b. 6/3, KFL.VIII.B.II. 4, KFL.VIII.B.II. 5.

¹²⁵ MOL A 39. Acta generalia 1145/1776.

¹²⁶ ÖSt, HHStA, Gesandtschaftsarchiv Rom-Vatikan I. 210. Albani követ iratai 1776-ból, ill. ÖSt, HHStA, Saatenabteilungen Rom – Diplomatische Korrespondenz Kt. 176. Albani bíboros jelentései Kaunitz hercegnek, 1776. ápr. 6, ápr. 10, máj. 4, szept. 11, szept. 18.

¹²⁷ KATONA I. 231-233.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

4.) Egyházszerzés és építkezések Kalocsán (1776-1780)

A Kalocsára érkező Patachich érsek már nem volt fiatalember, ennek ellenére érsekségének első néhány évét számos újítás és változás jellemzi. Láthattuk, hogy kinevezésének ügye összekötődött a káptalan bővítésével, valamint a szeminárium és a székesegyház javadalmazásának megújításával. Ezzel összefüggésben 1776 decemberében megalkották az egyházmegye új igazgatási kereteit, három főesperességet hoztak létre (főszékesegyházi, bácsi, tiszai), és beosztották hozzájuk az alesperesi kerületeket.¹²⁸ Patachich érsekségének első évében, 1777-ben megjelent az első egyházmegyei sematizmus, pontosabban eredeti címén „Calendarium”. Az egyházmegye évkönyveinek kiadása ekkortól kezdve vált rendszeressé, tájékoztatva a papságot a naptári év legfontosabb tudnivalóiról, ill. a különböző egyházmegyei intézmények működéséről és tisztségviselőiről.¹²⁹

1779. november 19-én kelt Mária Terézia oklevele, melyben a kalocsai káptalan tagjainak megkülönböztető jelvényt, ún. toulouse-i keresztet (Crux Tolosana) ajándékozott. A kitüntetést Patachich Ádám kérte számukra.¹³⁰ 1780. október 13-án az érsek engedélyezte a kalocsai kanonokok számára a violaszínű öv, palást és harisnya használatát. A káptalannal tehát a testület bővítése, a javadalom rendezése, új házak építése, a könyvtáralapítás és az imént említett megkülönböztető jelvények engedélyezése miatt igen jó volt a kapcsolata, ezért évente október 27-ére, az érseki pallium átvételének napjára a kanonokok ünnepi szentmisét ajánlottak fel, melynek emlékéért fekete márványtábla hirdeti a főszékesegyházban.¹³¹

Az érseket a nagyváradihoz hasonló építési feladatok várták Kalocsán. Elődje éppen csak megkezdte az új érseki palota építését, s a káptalan bővítésével kapcsolatban öt új kanonok számára kellett lakóhelyről gondoskodni. Patachich a palota építésére 65 ezer, a kanonokházakra 26.500 forintot költött.¹³² Székfoglalása után első dolga volt, hogy bekérte a Batthyány érsek által korábban megrendelt terveket. Áttanulmányozásuk után úgy döntött, hogy inkább a Nagyváradról magával hozott Hillebrandt-féle rajzokat használja fel, melyeket Kronovetter Lipót Antal uradalmi mérnök átszerkesztett a helyi viszonyok figyelembe vételével. Így történt, hogy Kalocsán a váradi püspöki palotához hasonló érseki lak épült, de jóval szerényebb méretekben. (A homlokzat hossza pl. fele a váradi épületének.) Az építkezés így viszont belátható időn belül befejezhetővé vált, sőt olyan gyors ütemben folyt, hogy egy év múlva már bizonyos részei lakható állapotban voltak, s 1777. július 16-án,¹³³ Kalocsára jövetelének évfordulóján már beköltözhetett az általa épített palotába az érsek. Az U-alakú épületből Patachich végül csak a homlokzati részt, vagyis a főépületet és a keleti szárnyat építtette meg, s így az 1780-as években már a berendezés és a dekoráció igényes munkálatai is elkezdődhettek.¹³⁴

¹²⁸ KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, vegyes iratok, 1776. december

¹²⁹ Calendarium Archi-Dioecesanum Cleri Colocensis et Bácsiensis Ecclesiarum Canonice Unitarum ad Annum Jesu Christi MDCCLXXVII. Pestini, Literis Royerianis, 40 p.

¹³⁰ Az oklevelet közli: KATONA I. 235-236. Eredetijét ld. KFL.VIII.B.II. 7.

¹³¹ Katona I. 237.

¹³² Katona I. 233.

¹³³ A beköltözés dátuma Katona Istvántól származik (KATONA I. 233.). Mariosa Jakab egyik epigrammája szerint, mely az *Analecta poetica* címet viselő versgyűjteményben található, Patachich csak 1778 júliusában költözött be kalocsai palotájába. Ld. TÓTH S. A. 141.

¹³⁴ JERNYEI KISS JÁNOS: *A kalocsai érseki székesegyház és rezidencia megújulása a 18. században*. In: *Kalocsa történetéből*. Szerk.: KOSZTA LÁSZLÓ. Kalocsa, 2000. 272-274. (A továbbiakban: JERNYEI KISS. J.) A palota

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

Patachich bőkezű volt a templomépítések terén is, az ő segítségével fejezték be a bácsi és a foktői templomot, utóbbit 5 ezer forintért. Császártöltésen és Csávolyon 7 ezer forintért építtetett templomot, három tisztviselő, a jószágigazgató, a tanító és a számvevő házaira pedig közel 16 ezer forintot költött.¹³⁵ Kalocsai építkezései (érseki palota, kanonoki házak, uradalmi épületek-tisztviselői lakások) eredményeként, érsekségének idején kialakult a város főterének máig is meghatározó, azóta sokak által megcsodált képe a főszékesegyház szomszédságában.

A kalocsai érseki széken kb. fele annyi időt töltött Patachich Ádám, mint Nagyváradon, és életének utolsó éveiben már betegsége is egyre jobban nehezítette munkáját. De mégsem csupán a rendelkezésre álló idő rövidege, ill. öregsége szabott korlátokat főpapi tevékenységének, hanem igen komoly tényező volt abban a bécsi udvar szabályozása, a főkegyúri jog egyre tágabb értelmezése is. Mária Terézia „gondoskodó szeretete” pl. aprólékosan megszabta a kalocsai szeminárium javadalmazását, de ezzel ugyanakkor hosszú távra meghatározta az intézmény alapvető működési kereteit is, és „feleslegessé tette” Patachich korábbi, még Váradon kidolgozott szemináriumi reformjait. Így történhetett, hogy a kalocsai szemináriumban 1777-ben bevezetett új statútumok lényegében a hagyományos papnevelési modellt követték, és nem tartalmazták Patachich 1769-ben kifejtett újításait, a kilenc éves képzést, ill. az oktatott tárgyak skálájának és ezzel összefüggésben a tanárok számának jelentős mértékű bővítését. Nem sokkal később azután II. József még meg is szüntette az intézményt...¹³⁶

5.) Országos feladatok (1777-1780)

1777-ben költözött az egyetem Nagyszombatból Budára. Mária Terézia az egyetemmel kapcsolatos királyi egyetemi szenátus élére Patachichot állította, hogy őt a magyar tanügy fellendítésének-átstrukturálásának munkájába bevonja. A kortárs Katona István szerint az érsek igen nagy lendülettel és szorgalommal látott munkához. Számos doktori védésen és vizsgán elnökölt, ill. vett részt, s ekkoriban baráti köréhez tartozott az egyetem tanári karának tekintélyes része. Időközben az egyik királyi bíróság, a Hétszemélyes Tábla bírója lett, s ezek a tevékenységei gyakran Pestre, ill. Budára szólították. Sikerei elismerésül Mária Teréziától 1778-ban a Szent István lovagrend nagykeresztjét kapta.¹³⁷

Az érsek egyébként a Budára költözött egyetem számára felajánlotta könyvtárát is, feltételként szabta meg azonban, hogy a budai palotájával szomszédos házban őrizzék, és biztosítsák szabad átjárását. Mivel kívánságát az egyetem nem tudta teljesíteni, a könyvtár végül Kalocsára került.¹³⁸

1778 májusában Budán tartották a népiskolai felügyelők két hetes értekezletét, melyen az egyetemi tanács képviselőjében Patachich elnökölt. Az itt kidolgozott budai tervezet (Projectum Budae) a későbbiek során mintaként szolgált, s jól illeszkedett a Ratio Educationis megjelenésével elindult folyamatba. A tervezet az általános tankötelezettség alapján határozta meg a népiskolák tantervi-, rendtartási- és egyéb gyakorlati teendőit.¹³⁹

építéséről bővebben olvashatunk jelen kötet A/6. fejezetében: JERNYEI KISS JÁNOS: *Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia*

¹³⁵ Katona I. 237.

¹³⁶ vö. Katona I. 231. és Tóth T. 6.

¹³⁷ Katona I. 234-235.

¹³⁸ Tóth S. A. 44. és Jernyei Kiss. J. 275.

¹³⁹ KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Harmadik, kiegészített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 457.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Az egyetemi szenátus elnökeként Patachich érsek feladata volt, hogy 1780. május 30-án meghívja a főpapokat, főurakat, a vármegyéket és a szabad királyi városokat az egyetem ünnepélyes felavatására. Mária Terézia Pálffy Károly magyar udvari kancellárt küldte, június 24-én Patachich számos más kiválósággal együtt elébe utazott. Június 25-én az érsek átadta az egyetemnek a királyi diplomákat, s egy órás lelkes beszédben mondott köszönetet az uralkodónak. A beszéd nagy feltűnést keltett, s tovább növelte az érsek hírnevét.¹⁴⁰

6.) Súlyosbodó betegség, visszavonultan a könyvek és a versek világába (1780-1784)

Mária Terézia halálával az uralkodói megbízatásoknak, az országos feladatoknak vége szakadt, II. József más módon tartott igényt a főpapok szolgálataira. Az egyre betegesebb érseket kínozza, és mozgásában erősen korlátozza a köszvény, betegségén fürdők látogatásával (pl. Trencsénben) igyekezett segíteni. 1780-ban hosszú hónapokon át mozgásképtelen volt, de kitartó lélekkel és béketűréssel viselte az ezzel járó szenvedést.¹⁴¹

Élete végén figyelme elsősorban a közel húszezer kötetes könyvtárára irányult, melyről igyekezett hosszú távon is gondoskodni. Természetesen fontosak voltak számára a könyvtára körül, ill. udvarában megjelenő tudós személyek is. Asztalának vendégei, könyvtárának gondozói és udvari papjai jórészt a feloszlott jezsuita rend tagjai közül kerültek ki, később az egyetem tanárai is megjelentek társaságában. Literátori körének meghatározó tagja volt az olasz szellemiséget és szellemiséget képviselő, itáliai származású Mariosa Jakab, de Patachich Ádám sem csupán élvezője, hanem valóban tevékeny, alkotó tagja volt a társaságnak. Patachich környezetében mindennapos volt a verselés, nap mint nap születtek a latin nyelvű hexameteres elbeszélő költemények és epigrammák. Ezek a költemények, a verses üzenetváltások a püspöki-érseki udvar mindennapjainak igen színes, élettel teli képét őrzik számunkra.¹⁴²

Az 1780-as években az érsek egyetlen komolyabb közszereplésének nyoma az a levél, melyet 1782. április 24. II. József császár írt Batthyány primáshoz és Esterházy kancellárhoz, és amely szerint a Szent István rend drágakövekkel díszített nagykeresztjét küldte el Patachich számára, hálából a bécsi tárgyalásokon való részvételéért és közvetítéséért VI. Pius pápa látogatása kapcsán. Erre a bécsi útra is csak nehezen, beteggyárból felkelve vállalkozott az érsek.¹⁴³

Élete végén keserűséggel töltötte el, hogy a nagybátyja által alapított intézményt, a kalocsai szemináriumot II. József császár megszüntette, növendékeit először a pécsi, majd az egri általános papneveldebe osztották be. (Ebből az egri áthelyezés történt meg ténylegesen, majd végül 1786-1787-ben beolvasztották a pesti szemináriumba, de ezt az érsek már nem érte meg.)

Érseki palotájának díszítését utolsó éveiben is, egészen haláláig folytatta. 1780-ban könyveit Budáról Kalocsára, az újonnan kialakított könyvtárba szállították át, a költöztetés kapcsán Katona István (egykori jezsuita szerzetes, egyetemi tanár, később Kalocsán könyvtáros, ill. kanonok) is itt vendégeskedett. 1780-tól Fogarasi András irányította a

¹⁴⁰ KATONA I. 236-237. A beszéd ismertetését ld. TÓTH S. A. 179-188.

¹⁴¹ Az érsek betegségéről Mariosa Jakab egyik ódája számol be, melyben a trencsényi fürdőben gyenge térdeit ápoló érseket köszönti. A költemény az *Analecta poetica* c. kéziratos versgyűjteményben található. Ld. TÓTH S. A. 145.

¹⁴² TÓTH S. A. 147. Patachich literátori körének ismertetését ld. TÓTH S. A. 99-107. Az *Analecta poetica* c. kéziratos versgyűjtemény, ill. Patachich költeményeinek ismertetését ld. TÓTH S. A. 110-163. Patachich verseiből izelítő olvasható a kötet B/4. fejezetében, latin eredetiben és TÓTH GERGELY fordításában.

¹⁴³ Katona I. 238.

2.) TÓTH TAMÁS: Az ifjú Patachich Ádám... (1716-1759)

---

könyvtár gyarapítását és feldolgozását. Az érsekkel Nagyváradról érkező Mariosa Jakab 1781-ben visszatért Itáliába. 1782-ben egyesítette könyvtárát az érsek a kalocsai káptalani könyvtárral.¹⁴⁴

Időközben elkészült lakosztályának szomszédságában pazar kabinet-szobája, melynek falait és padlóját viaszberakásos technikával készített, színezett faborítás-intarzia díszíti, mennyezetén pedig Franz Anton Maulbertsch freskója látható. A kor népszerű festője, Maulbertsch 1783 őszén és 1784 tavaszán dolgozott Kalocsán az érsek megbízásából, és az érseki kápolnán kívül a díszterem mennyezeti freskóját is ő festette. 1784. április 15-én, árvíz idején hazaérkezve Patachich örömmel járta be a tágas kastélyt, melynek már az ebédlője-díszterme is elkészült. Május 15-én egy kis ünnepség keretében avatta fel, de azután ismét ágnak esett. Június 19-én vette fel az utolsó kenetet, és előtte egy nappal, június 18-án foglalta írásba végakarátát könyvtáráról, mint a legértékesebb és legbecsesebb földi kincséről. Az érsek végül 1784. július 19-én halt meg Kalocsán. Július 21-én este temették el a főszékesegyházban, koporsóját nagybátyja mellé helyezték.¹⁴⁵

---

¹⁴⁴ TÓTH S. A. 44. vö. BOROS I. 30-32. Patachich Ádám könyvtáráról bővebben olvashatunk jelen kötet A/6-7. fejezeteiben: FISCHERNÉ GRÓCZ ZITA: *Patachich Ádám könyvtára* és GRABARITS ISTVÁN: *A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai*.

¹⁴⁵ Katona I. 238-240. A freskók leírását ld. Jernyei Kiss J. 275-281.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

4.) KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében...

4.) KILIÁN ISTVÁN:

Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán

Patachich Ádám 1760-tól 1776-ig Nagyvárad, s 1776-tól haláláig, 1784-ig Kalocsa város érseke volt. Nagyváradon püspöki palotát építtetett, nyilvános könyvtárat létesített, felépíttette a kanonoksort, s a már korábban megkezdett templom építését befejezte. Kalocsára ugyan már csak fele annyi ideje jutott életéből, mint Nagyváradra, de tevékenysége itt is számottevő.

Bitskey István Eger XVII-XVIII. századi püspökeiről szóló könyvében két helyütt említette Patachich érsek nevét is. Sárközy Péter egy tanulmányára hivatkozva állítja teljesen egyértelműen, hogy Patachich Ádám a Collegium Germanicum Hungaricum hallgatója, később pedig az 1690-ben, Rómában alapított Árkádia Társaságnak tagja volt. Ezt a kulturális tevékenységet szorgalmazó egyesületet a katolikussá lett és Rómában letelepedett svéd királynő alapította, s ez a kör a következő évszázad Rómájának szellemiségét döntően befolyásolta. Legnevezetesebb tagja volt a magyarok közül a jezsuita Faludi Ferenc. A Collegium Germanicum Hungaricum alumnusai közül többen is elnyerték a tagságot, s néhány magyar főpap is meghívást kapott ebbe a körbe, így Kollonich Zsigmond váci püspök, később bécsi érsek, Patachich Ádám kalocsai érsek, s Gánóczy Antal váradi püspök is. Valószínűsíthető, hogy teológus korukban is találkozhattak az Árkádia Kör tagjaival, s ennek tevékenységéről, terveiről, irodalmi életéről nyerhettek alapvető ismereteket.¹⁴⁶ Azt a tényt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Patachich nagyváradi püspök korában éppen könyvtára gyarapítása végett kapcsolatot tartott fenn Giuseppe Garampi bécsi pápai nunciussal, aki korábban a vatikáni levéltár prefektusa volt. Hasonló kapcsolatot tartottak ugyancsak vele Esterházy Károly egri és Klimó György pécsi püspök is. Az is sejthető, hogy Patachich ismerte a nunciust vatikáni levéltári prefektus korából is.¹⁴⁷

Patachich negyvenkét éves volt, amikor Nagyváradra került. Óriási építkezéseket kezdett, s a korábban megindultakat pedig befejezte. A székesegyház építését még elődje kezdte el, ő azonban befejezte, a földszintes és zsindelevellel fedett püspöki palota igényeinek nem felelt meg, s ezért egészen újat építtetett. A barokk Bécs egyik legjobb mérnökét, Franz Anton Hillebrandtot hozatta Váradra, s megtervezte vele a máig is gyönyörű váradi, püspöki palotát. Hillebrandt nemcsak a püspöki palota terveit készítette el, hanem átdolgozta a székesegyház terveit is, s így a templom az ő módosított tervei alapján készült el. Nagyváradon Patachich püspök hatalmas könyvtárat nyitott, s ezt a nagyközönség is látogatta, s onnan könyveket kölcsönözhetett. Lovagló iskolát létesített világiak és egyháziak számára Váradon. Latin verseket írt s udvarát a legmodernebb barokk kultúra szolgálatába állította.¹⁴⁸ Egyik elődje, Csáky Imre már az 1720-as években létesített egy zenekart, s ez a zenekar utazott 1724-ben Kolozsvárra, hogy ott a jezsuita gimnázium egyik

¹⁴⁶ SÁRKÖZY PÉTER: *Et in Arcadia ego*. (Magyarok és a XVIII. századi Itália) ItK 1983. BITSKEY ISTVÁN: *Püspökök, írók és könyvtárok*. Eger, 1997. 21. (Ld. továbbiakban: BITSKEY) KATONA ISTVÁN: *A kalocsai érseki egyház története*. II. Kalocsa, 2003. 218-242.

¹⁴⁷ Bitskey 99.

¹⁴⁸ KELEMEN ISTVÁN: *Várad színészete*. Nagyvárad, 1997. 15-16. (Ld. továbbiakban: KELEMEN.) TÓTH SÁNDOR ATTILA: *Rómából pannon Árkádiába*. Patachich Ádám fiók-Árkádiája. Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 11-46.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

előadásán szerepeljenek. Erről a kalocsai könyvtárban őrzött jezsuita diárium tanúskodik. A kolozsvári előadásról csak annyit tud a jezsuita drámák szakértője, Staud Géza, hogy ez drama maius, azaz nagyobb dráma volt.¹⁴⁹

A salzburgi és olmtüzi érsekekhez valamint közvetlen váradi elődjéhez hasonlóan Patachich is létesített a püspökségben egy zenekart. Muzsikusai közül legnevesebb Joseph Haydn testvéröccse, Michael Haydn volt, majd Karl Ditters von Ditterdorfs. Michael Haydn feltehetőleg 1760. márciusában érkezhetett Váradra, s hozott magával egy gordonkást, egy klarinétost és egy kürtöst. A zenekarnak legalább húsz tagból kellett állnia. Michael Haydn azonban 1762-ben Salzburgba szerződött s ott az érseki udvar karigazgatója lett, tehát mindössze csak két évig szolgált a váradi püspöki aulában. Patachich püspöknek csak két év múlva sikerült Haydn helyett megfelelő embert találnia, még pedig úgy, hogy a pozsonyi országgyűlésről elutazott Bécsbe, s ott meghallgatta Karl Ditters hegedűjátékát, s azonnal fel is kérte a váradi zenekar vezetésére. Zenészeket a tervezett 34 főből álló zenekarba Bécsből és Prágából szerződtetett.¹⁵⁰

1984-ben Staud Géza az MTA Irodalomtudományi Intézete külső munkatársaként megjelentette Nagyszombat, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Sellye, Thúróc, Homonna, Pozsony Szepes és Komárom XVII-XVIII. századi, jezsuita iskolákban bemutatott színjátékok adattárát. S ebben a kötetben kapott helyet Nagyvárad is, amit Erdélyben időrend szerint harmadikként nyitottak meg a jezsuiták. Szántó Arator István Kolozsvárról érkezett Nagyváradra, s itt 1581-től megkezdte a kolozsvári után a váradi gimnáziumban is a tanítást. Ez az intézmény négy évig működött, a város protestáns lakossága azonban nem fogadta túlságosan szívesen a jezsuitákat. Ezért nekik többször menekülniük kellett, majd ha lehetőség nyílt rá, újból visszatértek. 1660-ban a török foglalta el Nagyváradot is, s ezzel a jezsuita oktatás itt is megszűnt. 1692-ben szereztek vissza a császáriak a töröktől a várost, s 1699-től kezdve a jezsuita oktatás állandóvá vált itt Erdély kapujában, Váradon is. Színjátszás 1716-tól 1776-ig hatvan éven át folyamatos volt. A Staud által publikált adatokat itt a kalocsai püspöki könyvtárban őrzött jezsuita diárium adataival tudjuk megérinteni.

1.) Színház vagy színházterem Nagyváradon

Az első előadást, amelynek címe *Spes in flore Austriaco* 1716-ban egy világi magister rendezte.¹⁵¹ A második adat 1722-ből egy Szent Ignác életét bemutató előadásról számol be. Itt kapunk először értesülést arról, hogy a zenekari kísérettel színre vitt „melodráma” színhelye in perampla Domus area novum theatrum volt, azaz a nagy iskolaudvaron felállított színpadon ment végbe az előadás. Várad jezsuitái tehát készítették egy alkalmi színpadot, s ezt a nagy tömeg befogadására alkalmas iskolaudvaron állították fel.¹⁵² 1754-ben szokatlan fényel mutatták be és a legkülönbözőbb fényeffektusok és világítóeszközök

¹⁴⁹ 1724. szeptember 9. Comoedia Claudiopolis: Hodie post quartam pomeridianam P. Brunovszky Claudipolis ad solennitatem cum Musico Magistro saeculari et cum Musicis Venerabilis Capituli profectus est, qui sua servitia tum in choro novi templi primo, tum in Comoedia ad omnium satisfactionem nona septembris in Vesperis, decima vero currentis in sacro cantato et a media int teatro praestituunt. (Diarium residentiae Societatis, Jesu Varadino-Olasziensis. 1723. jan. 1.- 1769. szept. 8. Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár. Ms 328. (107. Rövidítve: Diar Sj. Varadino Olasziensis I. 17 v.). 1724. szept. Drama vero maius inter prima templi solennia spectandum is dedit, qui Supremam mediamque Gramatices Classem tradebat.

STAUD GÉZA: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561-1773.* Fonest Ludorum scencorum in S. J. Hungariae Pars prima. I. Budapest, 1984. 257. (Ld. továbbiakban Staud I.)

¹⁵⁰ KELEMEN 16-17.

¹⁵¹ STAUD I. 313.

¹⁵² STAUD I. 313.

4.) KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében...

segítségével a Szent Alajosról szóló drámát.¹⁵³ 1760-ban több színjátékot játszottak, s közülük az egyik egy dramatizált ecloga volt, amit a grammatikusok osztálya vitt színre Patachich püspök beiktatásának a napján in teatro domestico, amely minden bizonnyal a püspöki udvarban berendezett színpadot jelenti, de az sem lehetetlen, hogy Patachich megjelent erre az alkalomra a jezsuita gimnáziumban, s ott az épületben berendezett kis színházteremben került sor az ecloga előadására. Staud amellet érvel, hogy volt egy kis színházterem is az iskolaépületben.¹⁵⁴ Erről a nyilván rendkívül emlékezetes alkalomról azonban a diáriumban semmi nem található.¹⁵⁵

2.) Dráma és színháztörténeti kutatás az MTA Irodalomtudományi Intézetében

Szólni kell valamit arról a munkáról, amelyen az MTA Irodalomtudományi Intézetében 1979 óta folyamatosan dolgozunk. A magyar dráma és színház kutatása az 1880-as évektől folyamatosnak tekinthető. Ennek a korábbi kutatásnak azonban az irodalomtörténészek adták meg a jellegét, ezért elsősorban az előadások címeinek és szövegeinek kiadására koncentráltak, s így a színháztörténeti kérdések fölött átsiklottak. Az előadásokra vonatkozó adatok között azonban számtalan egyéb kérdésre is feleletet találhatunk. Így az egyházi liturgia és a színjáték szerves kapcsolatára, az előadások közönségére, a közönség reagálására és összetételére vonatkozóan is nyerhetünk ismereteket ezekből az adatokból. Nem lényegtelen, hogy kik vettek részt egy-egy iskolai előadáson. Az természetes, hogy az iskolai előadások pénzbe kerültek. Kaphatunk az adatokból arra vonatkozóan is bőségesen információt, hogy kik vállalták a mecénás szerepét. A színháztörténészt természetesen izgatja az a kérdés is, hogy hogyan kapcsolódik a színháztörténet más tudományágakhoz, így a néprajzhoz, a folklórhoz, a művészettörténethez és a zenetörténethez.

Meg kellett határoznunk a dráma és a színjáték fogalmát. A dráma előre megírt szöveg, amelyben szerepnevek, rendezői utasítások, és a szereplők szájába adott szövegek találhatók. A XVII-XVIII. században olvasódráma nincs, azaz minden drámát színpadi előadásra írtak. A színjátékhoz azonban nem kell feltétlenül szöveg, de szükséges volt hozzá jelmez, szereplő és közönség. Nyilván a színjátszás folyamatosságát is be kell valahogyan mutatnunk. Az bizonyos, hogy Magyarországon is, mint Angliában és más európai országban is a színjáték a liturgiára vezethető vissza. Nálunk már a XI. században megjelent a győri egyházmegyében a liturgikus játék, azaz a Jézus feltámadásáról hírt adó, Quem quaeritis játék, vagy a vízkereszt napjához kötődő csillagjáték, a három királlyal vagy mágussal.¹⁵⁶ Ennek a liturgikus aktusnak mind a mai napig fellelhető a folyamatossága a paraliturgiában. Így a betlehemes játéknak szerves része lett az úgynevezett Heródes jelenet és a csillagjáték. Tehát a dráma és a színház fogalmát a mainál sokkal tágabb körben kell értelmeznünk, ha egyáltalán minden adatot össze akarunk gyűjteni.

3.) Nagyváradi színjátékok és drámai aktusok a liturgiában

A színháznak természetes kapcsolata volt az iskolával is. Ismeretes, hogy Szent Gergely pápa volt a kisdíákok, a parvisták és a principisták védőszentje. Ekkor a kisdíákok

¹⁵³ STAUD I. 323. Emansit congregatio impedita per actionem a Magistro syntaxeos productam. (Váradensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 43 r. Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Ms 261. 172. o.)

¹⁵⁴ STAUD I. 312.

¹⁵⁵ STAUD I. 329.

¹⁵⁶ Tractatus stellae (Csillagének). XI. század Hartvik püspök győri agendájában: KARDOS TIBOR-DÖMÖTÖR TEKLA: *Régi magyar drámai emlékek. I.* Budapest 1960. nr. 1. 241-261. Officium sepulcri XI. század. Pannonhalma, Győr, Zágráb. KARDOS-DÖMÖTÖR 1960. nr. 2. 257-261.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

többnyire jelmezekben, katonaruhában kivonultak a határba, s ott vígan töltötték el valamiféle katonás játékkal a napot.¹⁵⁷ Ennek a szokásnak, mint a barokkban szinte mindennek, teátrális vonatkozásai is voltak. Ezért következetesen gyűjtjük a Gergely napi kivonulások adatait még akkor is, ha a XVIII. század második felében éppen ezek teatralitása már megszűnni látszik.

Vízkereszt napján Marosvásárhelyt a jezsuita paptanárok a hívek otthonait meglátogatták, hogy házaikat áldásban részesítsék. Ez általában ma is országSZerte ismert liturgikus aktus. A XVIII. században azonban velük együtt pásztor- és királyjelmezbe öltöztetett ifjak is kivonultak, hogy a házaknál köszöntő verseket mondjanak.¹⁵⁸

Nagyváradon a betlehemezés szokására egyelőre adatokat alig találtunk, legfeljebb annyit, hogy karácsony vigíliáján a gyermek Jézust ábrázoló szobrot bölcsőben vagy jászolban kitétték a főoltárra vagy az oltár közelébe, s melléje Mária, József és az öt köszöntő pásztorok szobrait helyezték. Vízkereszt napján természetesen a pásztorszobrokat elvették onnan, s helyükbe a három király került.¹⁵⁹ A karácsonyi ünnepek elmúltával ezeket a szobrokat elvették az oltárról vagy annak közeléből, s újból csak a legközelebbi karácsony vigíliáján tették ki azokat. A szobrok elvitelére itt is találtunk utalást.¹⁶⁰

Sokkal több adat olvasható a Gergely napi kivonulásokról. A XVII-XVIII. században a jezsuita iskolának is voltak a színi előadásokon kívül más, profán, teátrális ünnepei. Ezek közé tartozott a március 12-én ünnepelt Gergely napi rendezvény. Ilyenek voltak még a különböző farsangi összejövetelek, a bizonyos alkalmakhoz kötött játékok, a májusi zöld ág állítás szokása. Dömötör Tekla szerint a gergelyezés ismert jelenség Európában. Ezen a napon fejeződik be a téli időszak, s egyben kezdődik a tavaszi, mezőgazdasági munka is. Ezen a napon - írja Dömötör Tekla - Gergely pápát, az iskolák patrónusát püspöki ruhában személyesítették meg, az iskolások katonás rendben, néha lovon vonultak fel. Ezen a napon kirándulásokat is rendeztek.¹⁶¹ Dugonics is ír a kisdíákok Gergely napi kirándulásairól: *Szent Gergely vitéze ő: ezt olyan vitézekről mondgyák, kik erőtelenek. Szent Gergely napján régentén a kisedek katonásdit játszottak és a várost körül járták vagy lovon, vagy némelyek gyalog. Villogtatták kardgyokat, de senkit se vágtak. Ezt még megtartották Medgyesen, és szemimmel láttam, midőn ott 1767-ikben a hatodik iskolát tanítottam.*¹⁶² Dömötör Tekla dramatikus formájú, alakoskodással egybekapcsolt köszöntő szokásnak tartja a gergelyjárás szokását. Bálint Sándor szerint a gergelyezés vagy a gergelyjárás a rekordáció egyik jellegzetes alkalmá. Ez a szokás minálunk, Magyarországon is virágzott, ismerték a németek, az erdélyi és szepesi szászok, szlovákok és csehek is. A hagyomány annyira tartotta magát, hogy a barokk korban még a szerzetesi iskolákban is élt.¹⁶³ Bálint Sándor állításának igazát bizonyítja, hogy a jezsuita iskolákban is divatozott a XVIII. század első felében - mint majd alább is látni fogjuk, - a második felében azonban mintha

¹⁵⁷ KILIÁN ISTVÁN: Vallásos és profán teátrális rendezvények a beszercebányai jezsuita iskolában (1648-1773.) MKSze. 1999. 115. 4. 410-424.

KILIÁN ISTVÁN: *Liturgia és színjáték a marosvásárhelyi jezsuita iskolában. 1703-1763.* Imádságos asszony. Erdélyi Zsuzsanna köszöntése. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére. Gondolat Kiadói Kör-Európai Folklór Intézet, Budapest, 2003. 75-86.

¹⁵⁸ KILIÁN 2003. 75-86. o.

¹⁵⁹ 1723. január 17. Licet fuerit festus Nominis Jesu, in altari tamen nil est mutatum, sed praesepe ut erat adorationem trium Magorum representans, relictum erat. (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 1.)

¹⁶⁰ 1729. január 13. In octava Epiphaniae depositum praesepe. (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 35 v.)

¹⁶¹ DÖMÖTÖR TEKLA: *Naptári ünnepek, népi színjátszás.* Második kiadás. Budapest, 1979. 194. (Ld. továbbiakban: DÖMÖTÖR)

¹⁶² Idézi DÖMÖTÖR 195.

¹⁶³ BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium I.* Budapest, 1977. 250-251. (Ld. továbbiakban: BÁLINT)

4.) KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében...

már elfelejtette volna az ifjúság és tanári kar is ezt a hagyományt, vagy inkább az iskolákat fenntartó szerzetesközösségek vezetői akarták agyon hallgatni.

1731. március 12-e és 19-e közötti napok egyikén Haller grófné az alábbiak szerint számol be a nagykárolyi piarista diákok gergelyezéséről: *Az károlyi diákok szörnyű pompával recreatióznak. Csütörtökön Szent Gergely napja oktavája alatt 32 lovas, 50 gyalog volt, mind diák. [Haller] Sándor királyságával luháton volt. Igen vígan voltak.*¹⁶⁴

A hagyomány szerint ekkor többnyire katonás menetben, alkalmilag katonának öltözve vonultak ki a város széli mezőre tanáraik kíséretével a kisdíákok. Előfordult, hogy lóháton menetelt a még alig felnőtt ifjúság. Afféle fordított nap volt ez. Ez a szokás azonban lassan-lassan elhalványulni látszik. Külön gondot jelentett Magyarországon a március eleji időjárás. Gergely napját március 12-én ünnepli az egyház. Itáliában ekkor már a mi éghajlatunknak megfelelő, legalább május eleji klíma fogadja a természetbe kilátogatókat, nálunk azonban a március első fele még gyakran fagyokkal köszönt ránk, tehát a Gergely napi kivonulásokat az időjárás (eső, hideg) miatt gyakran el kellett halasztani - olykor többször is. Ilyen adattal itt is találkozhattunk a nagyváradi jezsuita iskolában. 1723-ban például öt nappal későbbre teszik át ezt az ünnepélyes, teátrális kivonulást. Ekkor azonban nem az időjárás miatt kellett elhalasztani a kirándulást, hanem azért, mert erre a napra valamiféle templomi program került.¹⁶⁵ Egy évvel később 1724-ben egy meg nem nevezett ok miatt ezt a kivonulást csak március 21-én rendezték meg. Ekkor a nagyváradi kisdíákok is lóháton közelítik a kirándulás célpontját, a többiek pedig, akiknek nem jutott ló, gyalogosan, katonás rendben (pedites) tartottak a cél felé.¹⁶⁶ 1728-ban különösen nagy pompával rendezték meg ezt az ünnepséget, s meglátogatta a gyermekeket a várkommandáns, a generális kapitány tisztjeivel együtt, a püspök s a káptalan nagyrépostja is.¹⁶⁷ 1731-ben, 1732-ben, 1733-ban, 1740-ben, 1744-ben, 1747-ben, 1748-ban ugyanilyen kivonulásokat tartottak, legfeljebb nem olyan nagy pompával, vagy kevesebb szóval említették meg ezt a rendezvényt a diáriumban.

Szokott jelenség volt a jezsuita gimnáziumokban, hogy bűnbánati vagy böjti napokban önostorozó körmenetet tartottak. Fiatalok és idősebbek is arra vállalkoztak, hogy bűnbánatuknak ruházatukkal és önmaguk flagellációjával is kifejezést adjanak, mások pedig, s ez bizonyára szervezés dolga, Krisztus korabeli jelmezekben megjelenített szereplőkkel igyekeztek a híveket bűnbánatra indítani. Egyszerűbb formájában csak valamiféle bűnbánati ruhát öltöttek magukra. 1725-ben éppen a ruhákkal volt a baj, mert annyi önostorozó jelentkezett, hogy kevés volt hozzá a raktáron található, feltehetőleg zsákruha.¹⁶⁸ 1730-ban a kereszthordozók fejükre töviskoronát tettek, mások pedig

¹⁶⁴ BÁLINT 250-251. o. KILIÁN ISTVÁN: *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma*. Budapest, 1997. 570. o. Nagykároly nr. 7.

¹⁶⁵ 1723. március 12. Exitus Parvistis hac die concessus ob devotionem pomeridianam habitus non est. (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 2.). 1723. március 17. A meridie erat recreatio. Hodie exitus concessus est Parvistis ob festum Sancti Gregorii. (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 2.)

¹⁶⁶ 1724. március 21. A meridie vacarunt solummodo principistae et parvistae ob suum festum Divi Gregorij, quod usque ad hanc diem translatum fuerat, pars illorum equitarunt, pars pedites processerunt. Syntaxistae et grammatistae exercitia sua scholastica peragere deluerunt. (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 11 v.)

¹⁶⁷ 1728. április 8. Jovis. Recreatio tota die. Hodie Juventus Gregoriana habuit suum exitum plane splendidum, et ludos festivos cum magna pompa et gloria cum etiam Excellentissimus Dominus Noster Commendamus, Generalis cum officialibus, úti et Illustrissimus Dominus episcopus, et Praepositus Major Venerabilis Capituli hujatis adesse... (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 30 v.)

¹⁶⁸ 1725. március 23. A meridie Miserere, exhortatio germanica. Hac die prima vice producti sunt disciplinantes et crucem bajulantes sub Miserere primo. 2-do post concionem sub cantione, eo quod vestes non suffecerint, ut simul et semel producerentur. Vestes pro disciplinantibus et crucigeris a diversis pijs foeminis emendicatae. (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 21 v.)

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

vasbilinccsel kötötték meg kezüket. A leányok fehér ruhába öltöztek. A körmenetet vezető Páter Kolozsvári maga is töviskoszorút helyezett a fejére, nyakára pedig durva kötelet erősített.¹⁶⁹ Az önostorozó körmenetek azonban később főleg vegyes felekezetű vidéken egyre több problémát jelentettek, ezért azokat a jezsuita provinciális vagy a helyi ordinárius megtilthatta, illetőleg csak zárt falak mögé utalta. Erre vonatkozó adatot olvashatunk 1753-ból.¹⁷⁰ 1757-ben azonban újból megjelent egy rövid híradás egy nagypénteki önostorozó körmenetről, amelyen már Pilátus és Jézus szerepét betöltő személy is megjelent.¹⁷¹

Látványos, teátrális rendezvények voltak az úrnapi körmenetek. Már a XVIII. században is általában négy oltárt építettek fel a körmenet útvonalán, s többnyire diákokat bízták meg azzal, hogy a város lakosságának a nyelvén, magyarul is, latinul is az Oltáriszentséget dicsőítő verseket mondjanak el, vagy az Ó- és Újszövetség eucharisztiai előképeiből írt jeleneteket játszanak el. 1723-ban már szavaltak verset a nagyváradi diákok, s ekkor katonák is haladtak a körmenetben, néhány katona pedig Jézus jelenlétének jeléül hatalmas ágyukat szólaltatott meg.¹⁷²

Látványos és teátrális volt a szeptember 2-ára tett őrangyalok ünnepe. Marosvásárhelyt, Besztercebányán is találkoztunk hasonlóval.¹⁷³ Az ünnepi misére angyaljelmezbe öltözött fiatalok vezettek be néhány fiataalt annak jeléül, hogy mindenkinek van őrangyala, aki végigkíséri az embert egész életében. Nagyváradon az első ilyen típusú liturgia 1725-ben volt.¹⁷⁴

1761-ben teátrálisan rendezték meg keresztelő Szent János templomi ünnepét is. Az adatból kiderül, hogy az iskola védőszentje keresztelő szent János volt, s ezért szünet ugyan nem volt, de reggel közösen hallgatott az ifjúság szentmisét. A parvisták és a principisták mindannyian részt vettek a litánián, s nekik ünnepi módon kellett bevonulniuk. Előbb

¹⁶⁹ 1730. június 1. Hanc Processionem praeter copiosum et continentem populum comitati sunt quam plurimi spinis redimiti multi bajuli crucem etiam ex primarijs officialibus Caesaris, alii catenis perdurosissimis onusti. Virgines... bajularunt effigiem in feretrello Christi e cruce depositi peplo tectum praecedentibus eleganti ordine aliarum complurium Virginum albis vestitatarum, et oblongo peplo tectum. Concioni et flagellationi immiscebatur Cantus Germanicus de Passione Domine a Domino Ambrosio Magistro Principiorum ... Finita concione circa horam octavam populus dimissus, multi tamen poenitentes úti et sese flagellis dilaniantes processionem comitati sunt Ad nostrum templum. Processionem ducebat P. Kolozsvári sub spinea Corona fune e collo suspensocrucifixum praefereus (Diar SJ Varadino Olasziensis I. 47 v.-48 r.)

¹⁷⁰ 1753. március 29. Dies Veneris. Disciplina in Rhetorica Vexillum non est expositum; admissi tamen externi, qui pro veste et disciplina solvere debent. Flagellantes universim prohibiti sunt e schola egredi, idque variis, nec levibus de causis. Idem observatum est sequentibus diebus, quibus flagellatio fuit. (Váradensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 38 v. Kalocsa, Főszékesegyház Könyvtár Ms. 261. (172.)

¹⁷¹ 1757. április 8. Parasceve. Hora 1-ma inchoata est flagellatio, ad quem numerosi externi comparuerunt. Ab his exigi solent 7., qui pro lotione vestium et Refectione disciplinarum facile expenditur. Circa 2-dam exiverunt disciplinantes et statuum Venerabilis Matris circumiverunt. Praecessit Pilatus veste caerulea indutus, hastaque armatus, intermiscabantur crucigeri. In medio horum crucem rubram bajulavit is, qui Christi personam referebat, spinea corona redimitus. (Váradensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 48.)

¹⁷² 1723. május 27. Trigesimus enim primus agitur hic annus recuperatio ab hoste Christianorum. Praesidii, Quare reboantibus bombardis Majoribus et Deus per hymnum Ambrosianum in adstantia Chori Angelici /: quos innocentuli representabant rythmice declamantes idiomate germanico coram Venerabili ad Altaria quarta. Laudatus est. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 4.)

¹⁷³ KILIÁN 1999. 410-424. KILIÁN 2003. 75-86.

¹⁷⁴ 1725. szeptember 2. Dominica 15 post Pentecostem et festum Sanctorum Angelorum. Festum parvuli hoc modo obiverunt. Repraesentans angelum custodem elegantes vestitus introducit... Demum reliqui parvuli ingressi sunt praecinentibus... de Sanctis angelis custodibus. Scamnum pro angelico e tanima in medio positum erat. (Diar Sj. Varadino Olasziensis I. 24r.)

4.) KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében...

Keresztelő Szent János jelmezében jött egy fiatalember s mellette egy bárány haladt. Őt hat pástorjelmezbe öltöztetett fiú követte, ezeknek kezében egy-egy fáklya égett.¹⁷⁵

4.) Drámai bemutatók Patachich érsek előtt Nagyváradon

A XVII-XVIII. századi színjátékot téma tekintetében két nagy csoportra osztjuk. Egyházi iskolában természetesen elsősorban a vallásos témának van helye. Ez természetes is, mégis eddigi felméréseink szerint a jezsuita és piarista iskoláinkban több világi tárgyú drámát mutattak be, mint vallásosat.¹⁷⁶ Nyilván nem arról van szó, hogy az egyházi intézmények által fenntartott iskolák elfordultak volna a vallásos tárgytól, hanem az oktatásnak minden tekintetben a világ számára kellett előkészítenie fiatalembereket, akik a nem mindig könnyű világi életben is tökéletesen meg tudják állni a helyüket.

Nagyváradon az első előadást eddig ismert adataink szerint 1716-ban tartották.¹⁷⁷ Ekkor az ifjúságnak egy részét világi magiszter tanította, de ő is alkalmazkodott a jezsuita oktatási, tanítás elvekhez. 1722-ben Szent Ignác élettörténete, lelkisége volt az előadás tárgya, azt azonban már a Staud adattára is jelzi, hogy ezt az előadást zenekari kísérettel játszották, a historicus ugyanis ezt így jegyezte fel: „*Choros nostrorum quispiam musicae peritissimus concinnavit.*” 1722-ben azonban még egy drámát színre vittek. Ennek a színhelye azonban a Körösön túl, a Váradolasziban felépült ház volt. Erre az előadásra már színlapot is közreadtak. A témául az ifjú nevelését választották. Címe: *Post luctus gaudia parentum et post gaudia luctus filii perversi ad se reversi.*¹⁷⁸ 1723-ban adtak ugyan elő valamilyen darabot, címét azonban nem tudjuk. A diárium két főpróbát és az előadást megemlíti a darab címe nélkül. Az azonban bizonyos, hogy ennek a darabnak is volt zenei kísérete, ugyanis a szeptember 10-én színre vitt darabhoz a zenekar tagjai szeptember 5-én próbáltak.¹⁷⁹ 1724-ben a nagyváradi jezsuiták nem találtak mecénást, ezért az előadások elmaradtak.¹⁸⁰ Annyit azonban tudunk, hogy a parvisták jelmezekben szerepeltek, amelynek a címe *Declamatio de fide, spe et charitate.*¹⁸¹ 1726-ban egy *Kanutus* című darabban

¹⁷⁵ 1761. június 23. martis. Scholae tota die, post prandium media quarta ad Lytania ob festum Sancti Joannis Baptistae Scholae Patroni, parva tota schola solennem ingressum habuit. Debeat, ut, hactenus fieri solebat, et Sanctus Joannes cum Agno, et pastores sex facigeri adesse, ne tamen molestia matribus fuit, ex svasu R. P. Superioris ceremeoniae in crastinum... tanslatae sunt, et ex congregatione studiosorum adhibitae... (Diarium II. Magno-Varadiensis SJ. 1761-1773. 6v.)

¹⁷⁶ KILIÁN ISTVÁN: A piarista dráma és színjáték a XVII-XVIII. Században. Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita minta és a teljes piarista felmérés alapján. Budapest Universitas, 2002. Függelék. 409-424.

¹⁷⁷ STAUD I. 1984. 313.

¹⁷⁸ STAUD I. 1984. 313. Színlap: Kegyesrendiek Központi Könyvtára Budapest P 33/8/7/72

¹⁷⁹ 1723-ban a diárium csak így jegyzi meg az előadásra való készületet: 1723. szeptember 2. Hora tertia pomeridiana proba erat Generalis Actionis. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 6.)

1723. szeptember 5. A meridie Litaniae omissae ob musicos et studiosos occupatos pro Actone futura. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 6. Diarium seu Ordo gymnasii Societatis Jesu Magno-Varadini 1760-1773.)

1723. szeptember 10. Veneris Valedictio in scholis et cum scripserint ante octi... pro lectione post actionem, pro eadem computatum est. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 6v.)

¹⁸⁰ STAUD I. 1984. 314.

¹⁸¹ 1724. augusztus 29. Declamatio de fide, spe et charitate, e parva schola iuvenes copiosi induti comicis doctui, nam e theatro declamaverunt. P. Germanus cum suis indutis ad praesidium intravit ex quo iuvenes vexillis instructi puello vero honesti induti porcessionaliter exiverunt, post patrem, qui etiam rosarium praeravit, recenti ... tubae et tympana, dein portata pulchre exornata a quatuor juvenibus indutis ministrantium... dein initium hungari sumpserunt, re plene dicta, germani vexillis instructi ascenderunt et primus ordo de fide secundus, de spe, tertius de charitate rithmice rem declamaverunt, quae tota res Ecclesiam in terris militantem repraesentavit, titi etiam scutum interrogantis Juvenis expresserat. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 17r.)

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

gyönyörködhetett a közönség.¹⁸² 1730-ban ismét az ifjak nevelése és annak esetleges jó vagy rossz következményei kerültek a színpadra. Az ifjúnak Rosillus volt a neve, őt társai helytelen útra csalták, később azonban belátta hibáit és jó útra tért. A diárium valószínűleg erről a darabról emlékezik meg, amikor a Dramation címet említi.¹⁸³ Ugyanebben az évben valamiféle zenekari játékkal gyönyörködtették a közönséget.¹⁸⁴ 1731-ben ismét az ifjú nevelésének kérdése került színre. Az ifjú neve most Landelinus volt, s ő szülei engedékeny nevelése miatt rossz útra tért, végül rablónvá vált szerencsétlen szülei szégyenére.¹⁸⁵ 1738-ban az előadás tárgya Szent Paulinus élettörténete volt, aki önkéntes szolgálatával másnak visszaadta a szabadságát. Egy Szent Paulinus drámát a XVIII. század végéről ismerünk. Ezt Kézdivásárhelyt adták elő.¹⁸⁶

1744-ben az előadásban Szent László életútjával és legendájával ismerkedhettek meg a váradiak. László királyunk alapította a váradi püspökséget. Az előadásra a jezsuiták színlapot adtak ki.¹⁸⁷ Staud szerint az előadásra júniusban került sor, a diárium azonban két generális drámát említ az egyiket augusztus 2-án, a másikat augusztus 12-én adták elő. Nem lehet eldönteni, hogy e két nap közül a most tárgyalt Szent László drámát melyik napon játszották.¹⁸⁸ A darab tárgyát így foglalta össze Juharos Ferenc a jezsuita iskoladráma egyik avatott kutatója: Szent László több ütközetben megsemmisítette a kunok seregét, sőt azok egyik vezére, Kopulkus is áldozatul esett a magyarok fegyverének. A kunok ezért bosszút esküdve Ákos királyuk vezérlete alatt betörték az országba és nagy pusztítást vittek végbe. Az ellenük siető Szent László azonban szerencsés diadalt aratott felettük. A csata után égi szózatot hallott, mely arra buzdította, hogy a Boldogasszonynak tiszteletére Szentegyházat építsen. Szent László hozzá is fogott a templom építtetéséhez, melynek befejeztével megalapította a váradi püspökséget.¹⁸⁹ 1745-ben egy magyar történeti tárgyú darab került színre, a darab címe Ludovicus Grithus. Gritti magyarország palatinusának a neve volt. 1530-ban az uralkodásra alkalmatlan János király került trónra, aki palatinusának a velencei Grittit nevezte ki. A nemzeti királyság egyik legmélyebb korszaka volt ez. 1534-ben Gritti megölette János király egyik letehetségesebb tanácsosát, Czibak Imre váradi püspököt. A véres történetnek még nincs vége, mert a püspök unokaöccse meggyilkoltatta Grittit. Nyilván ez a történet került színre esetleg valamivel szelídebb változatban. A jezsuita diárium ebből az évből semmilyen előadásról nem tesz említést.¹⁹⁰ 1746-ban ismét

¹⁸² STAUD I. 1984. 313-314.

¹⁸³ STAUD I. 1984. 314-322. 1730. július 28. (synt). Magister Syntaxistarum produxit probam generalem, sunt omnes e Nostris Censores. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 49v.)

1730. július 31. Lunae. His finitis incepit dramation Magistri syntaxistarum. Duravit fere ad horam 8-vam. Quo finito bene ex syntaxistis et Grammatistis meritis distributa sunt praemia ex liberali munificentia Spectabilis Domini Michaël Bucsi. Caenavit nobiscum Reverendissimus Dominus Kettfër. Tempus erat pluviosum usque ad initium ludii theatrialis. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 50r.)

¹⁸⁴ 1730. január 30. Lunae. A meridie partem syntaxeos defenderit (?) inter tubas et tympana Praenobilis Antonius Búcsi oppugnantibus, ... condiscipulis applaudentibus praeter sesternos hospites compluribus aliis Auditoribus, qui omnes in Refectorio excepti sunt oppipara collatione a spectabili Domino Jesuitis Parente suppeditata. (Diar SJ. Varadino Olasziensis I. 44v.)

¹⁸⁵ STAUD I. 1984. 314-315.

¹⁸⁶ STAUD I. 1984. 316. JANTSO FERENC: *Szent Paulinus a foglyosabadító. Kanta 1779*. IN: Régi magyar Drámai Emlékek. Minorita iskoladramák. Sajtó alá rendezte KILIÁN ISTVÁN. Budapest, 1989. Nr. 20. 903-953.

¹⁸⁷ STAUD I. 1984. 318.

¹⁸⁸ 1744. augusztus 2. Vacat ob actionem generalem hac die productam. (Váradiensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 19v.) 1744. augusztus 13. vasárnap pünkösd után. Generalis Drama, reliqua per annum, ut alias. (Váradiensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 21v.)

¹⁸⁹ JUHAROS FERENC: A magyarországi jezsuita iskoladramák története. Szeged, 1933.

¹⁹⁰ STAUD I. 1984. 319.

4.) KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében...

egy magyar történeti tárgyú dráma volt az előadás tárgya: Salamon Magyarország királya remeteségbe vonult. Az előadást a diárium szerint ebben az évben a pünkösöd utáni 14-dik vasárnapon tartották, ez pedig szeptember 4-ére esett.¹⁹¹ Egy évvel később 1747-ben a syntaxisták egy ószövetségi darabot, Absolon történetét¹⁹² és egy másikat, József eladatását vitték színre.¹⁹³ A parvisták és a principisták pedig Keresztelő szent János élettörténetét láthatták.¹⁹⁴ 1754-ben Szent István volt az előadás tárgya. A darabot ismét zenei kísérettel és nyilván énekbetétekkel tették színesebbé. A diárium erről az előadásról is csak nagyon röviden emlékezik meg.¹⁹⁵ Ugyanebben az évben mutatták be az itáliai Metastasio Regulus drámáját. Szerencsénkre ez a dráma magyar fordításban is ránk maradt, s fordítója a magyar Léstyán (Lestyán) Mózes volt. A római tárgyú játék a szövege megjelent a jezsuita iskolákban bemutatott drámák kötetében.¹⁹⁶ 1755-ben azt jelzi a historia domus írója, hogy a rhetorok négy alkalommal, a syntaxisták kétszer a grammatisták pedig egyszer mutatták be a tanév folyamán valamilyen drámát.¹⁹⁷ 1757-ben ismét a helyes és helytelen nevelés következményeit látva vonhatták le a helyes következtetést az ifjak és szüleik. A darabot egyébként, a Kalocsán őrzött jezsuita diáriumok jegyzetei révén ismerjük, 1757. május 22-én mutatták be.¹⁹⁸ 1760-ig még néhány neves darab is megjelent a nagyváradai színpadon. 1758-ban Batthyány Farkasról szólt a darab, akit a király iránti hűsége miatt vetettek a törökök fogságba.¹⁹⁹ 1758-ban ismét egy ószövetségi tárgyú darab vonta magára a nagyváradai közönség figyelmét.²⁰⁰ 1759-ben Ifigénia, mint fivérének Oresztésznek a kiszabadítója jelent meg, de farsang alkalmával valamiféle Plautus utánezet látva nevezhetett a közönség.²⁰¹

5.) Jezsuita drámák Nagyváradon Patachich püspöksége idején

1760-ban foglalta el Patachich Ádám a nagyváradai püspöki széket. Installációja alkalmából a felső grammatikusok a püspöki udvarban eklogával köszöntötték az új főpásztort²⁰², akinek nyilván szívügye volt a jezsuiták iskolája, de neki minden anyagi erejét össze kellett ahhoz is szednie, hogy befejezze a templom építését, véglegesen megépíttesse a kanonoksort, s megterveztesse, majd megépíttesse a püspöki palotát is. Rómában azonban a mindössze negyvenkét éves főpásztor diák korában olyan újszerű katolikus gondolkodással találkozott, amely nemcsak az egyházi szolgálat színhelyét, a templomot

¹⁹¹ STAUD I. 1984. 420. 1746. szeptember, dominica 14. post pentecostem. Actio ultima exhibita. (Váradensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 24v.)

¹⁹² Absolon Davidi rebellans. STAUD I. 1984. 321.

¹⁹³ STAUD I. 1984. 321.

¹⁹⁴ STAUD I. 1984. 321.

¹⁹⁵ TAKÁCS JÓZSEF: *A jezsuita iskoladráma (1581-1773)*. Budapest, 1937. 101.

1754. április 6. Dominica in albis (synt) Emansit congregatio impedita per actionem a Magistro syntaxeos productam. (Váradensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 43r.)

¹⁹⁶ STAUD I. 1984. 324.

LESTYÁN MÓZES: *Attlius Regulus*. RMDE XVIII. Jezsuita iskoladrámák. IV./1. Budapest, 1992. Nr. 15. 907-968.

¹⁹⁷ STAUD I. 1984. 324.

¹⁹⁸ 1757. május 22. Dominica sexta post pascha (parv). Haec omnia non inelegans Magistri Parvae comaedia de nimia Patris in filios lenitate secuta fuit. (Váradensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772. 49r.)

STAUD I. 1984. 325.

¹⁹⁹ STAUD I. 1984. 326.

²⁰⁰ STAUD I. 1984. 327. Manasses babyloni fogságából kiszabadult és újból elfoglalta a trónt.

²⁰¹ STAUD I. 1984. 329.

²⁰² STAUD I. 1984. 329.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

akarta széppé és esztétikussá tenni, hanem a közjó érdekében is akart nagyon sokat cselekedni. Ezért rá várt többek között a közkönyvtár létesítése is, azaz egy olyan könyvtáré, amely kielégíti a különféle tudományágak legjobb képviselőit, s hasznos olvasmányokat tud kölcsönözni a kevésbé tanultaknak is. Lovaglóiskolát kellett létesítenie egyháziaknak és polgáriaknak is, hogy a közlekedést kényelmesebbé, s talán olcsóbbá is tegye. Közvetlen környezetét és az épülő, új városrészeket a legmodernebb elképzelések szerint kellett megterveztetnie, hogy az minden tekintetben szolgálja az emberek egészségét és kényelmét. Ismeretes, hogy a Rómát, Bécsét, Pozsonyt többször megjárta főpásztor nemcsak az egyházmegye püspöke volt, hanem elnyerte a legmagasabb megyei méltóságot is, a főispáni tiszteletet is. Azt hiszem nagyszerű tervei, az építkezésekkel járó fáradalmi s nyilván a jezsuiták megbízhatósága miatt is legkevésbé sem akart beleszólni az ő iskolájuk tevékenységébe.

1760-ban egy különös történet került színre. Candaulis a kimmerek királya meghalt, s három fiúgyermeket hagyott hátra. Ő maga nem tudta melyik fiára hagyja a trónt, ezért a szomszéd ország uralkodóját kérte meg, döntsön majd a trónöröklés kérdésében. A szomszéd ország királya pedig úgy döntött, hogy a halott király holttestét kifüggeszteti a fára, s azt mondta, az nyeri el a kimmerek trónját a három fiú közül, aki nyilával a halott apa szívét eltalálja. A két idősebbik egymásután célzott és lőtt, s nagyon közel járt nyiluk hegye a halott apa szívéhez, a legkisebb fiú, Dosylus azonban letette iját és tegezét mondván, nem akarom megszentelteleníteni apám holttestét. Ezért a király neki ítélte a kimmer koronát.²⁰³ A történet egyébként meglehetősen nagy utat tett meg. A témát előadták a jezsuiták Pozsonyban is 1751-ben, s ismeri a magyar protestáns exemplumok katalógusa is.²⁰⁴

Színre került egy Tékozló fiú dráma is 1764-ben. Valószínűleg erről a drámáról szól a diárium egyik adatai is.²⁰⁵ 1766-ban már újból Szent László életét, tetteit választották előadásuk tárgyául a váradi jezsuiták, ezúttal azonban a színpadon az ifjak patrio idioma azaz hazai nyelven deklamáltak a fiatalok.²⁰⁶ 1773-ig a jezsuita rend feloszlatásáig még néhány neves drámát is színre vittek a nagyváradi jezsuiták. 1768-ban Imre és András trónviszályát,²⁰⁷ 1769-ben Szent István Gyula iránti kegyességét,²⁰⁸ 1770-ben egy ószövetségi drámát, a Baltazár-Belsazar történetet adták elő.²⁰⁹ Az utóbbi történet egyik Erdélyből származott, magyar nyelvű változata előkerült a székesfehérvári püspöki levéltárból, s a dráma szövegét Kilián István és annak egy másik variánsát Varga Imre meg is jelentette.²¹⁰ Végigolvasva több XVIII. századi magyar nyelvű drámát, nyugodt lélekkel állíthatom, hogy ez a bibliai tárgyúak között nyelvében, cselekménybonyolításában, képeiben mindenképpen érdemes arra, hogy legalább amatőr színpadra kerüljön.

²⁰³ STAUD I. 1984. 329.

²⁰⁴ STAUD I. 1984. 432. DOMÓTOR ÁKOS: A magyar protestáns exemplumok katalógusa. Budapest, 1992. Nr. 404. 220-221.

²⁰⁵ STAUD I. 1984. 331. 1764. szeptember 8. Dominica 15. post pentecostem. Nativitatis Beatae Virginis Mariae. Ingressum sub labaro impedivit paucitas sodalium, congregationem autem ultima comoedia. (Váradensis Sodalitatis BMV Diarium 1735-1772 78v.)

²⁰⁶ STAUD I. 1984. 332.

²⁰⁷ STAUD I. 1984. 334.

²⁰⁸ STAUD I. 1984. 334-335.

²⁰⁹ STAUD I. 1984. 335-336.

²¹⁰ KILIÁN ISTVÁN: *Boldisár király. (Magyar nyelvű egri színlap 1761-ből.)* Archivum 3. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. Eger, 1974. 94-68. KILIÁN ISTVÁN: *Iskolai színjátszás Székesfehérvárott a 18. században.* Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 10. Székesfehérvár, 1976. 201-305. Varga Imre által közölt változat: RMDE XVIII. Jezuita iskoladramák 4/2. Nr. 7a. Sajtó alá rendezte VARGA IMRE. Budapest, 255-309.

4.) KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében...

1766-ban ugyancsak Nagyváradon játszották a Joas című tragédiát.²¹¹ Ennek a tragédiának is ránk maradt a szövege. Kérdés természetesen az, hogy a nagyon jól ismert ószövetségi történet előadására kinek a drámáját használták. 1770-ben Szegeden adatta elő Benyák Bernát azt a variánst, amelyet ő fordított, írt, adaptált magyarrá. Kérdés, hogy a nagyváradi variánsnak ki a szerzője. Kinek a drámáját használta? Használhatta Racine Athalie című darabját, ezt a XVIII. század második felére már sokan ismerhették, s olvashatta az olasz Metastasio Gioasát is, amely 1757-ben jelent meg Rómában. Ehhez azonban fordítania kellett volna vagy a Racine- vagy a Metastasio drámát.²¹² Erről a drámáról Esterházy Pál diák korában az alábbiakat írta: *Azután nemsokára Pozsonyból Nagyszombatba köllött mennünk, a hol a páter jesuiták egy igen nagy s szép comoediát tartottanak egy Joas királyról, kit a mostoha anyja, Atalia üldözött. Joas personáját pedig én viseltem. A hol több volt negyedfélszáz versemnél. A holott Atalia megöleték, s Joas királyfa megkoronáztaték; ki jelenti vala Ferdinandus quartust. Azon esztendőben pedig három praemiumot vettem.*²¹³ Ennek a darabnak a kézírata nem maradt ránk, de az 1647-ben játszott dráma kézírata vagy annak egyik variánsa még meglehetett. Tehát ezt a szöveget is használhatta a váradi dráma írója.

S végül 1771 szeptemberében a jezsuiták színre vitték a *Zrinius ad Szigethum gloriose pro patria occumbens*. Ez pedig valószínűleg azonos lehetett Friz András Szigeti Zrínyi Miklós darabjával. Hála Istennek ennek a drámának a szövege is ránk maradt.²¹⁴

Talán nem véletlen, hogy a Rómában egykor tanulmányokat folytató püspök Nagyváradon olyan drámákat adatott elő, vagy csak láthatott a jezsuiták iskolájában, amelyek a kor színvonalán állottak, s amelyeknek egyike, másika talán még ma is megállná a színpadon a helyét. Különösképpen akkor, ha szövegét egy dramaturg gondosan átfésülné, rendbe szedné. A Nagyváradra merész tervekkel érkező Patachich azonban a hatvanas évek közepétől a püspöki udvarban tevékenykedő udvari zenekar és udvari opera ügyeivel és természetesen egyházi szolgálatával valamint főispáni feladataival volt elfoglalva. Tíz opera, kantáta és oratórium-szöveg maradt szereposztással és ajánlással együtt ránk. A zenekart vezető Ditters első jelentős zenei művével neve napján köszöntötte a püspököt, négy énekhangra és kórusra írta kétórás időtartamú kantátáját. Az udvari opera és zenekar tevékenysége azonban már az iskola tevékenységétől messze került. Az opera latin szövege alapján gondolhatnánk, hogy előadók diákok voltak, de a latin nyelvet azért őrizte szigorúan a püspök, mert többnyelvű közegben ez az egyházi és világi értelmiségnek is közös nyelve volt.²¹⁵

6.) Piarista színjáték Patachich Ádám érseksége idején, Kalocsán

Az újonnan kinevezett kalocsai érsek 1776. július 16-án látogatta meg a kalocsai piarista gimnáziumot. Ezen a napon járt először kalocsai érseki minőségében székvárosában. Ekkor a szemináriumban ebédelt, majd Hajósra, a kalocsai érsekek nyári rezidenciájába sietett, ahol Batthyány Józsefről elnevezett nemesi convictus diákjai egy páztorjátékkal fogadták. Innen Nagyváradra távozott. Az ünnepélyes kalocsai fogadtatásra 1776. augusztus 15-én került sor. A kalocsai székesegyházba ünnepi menetben vezették be az új érseket, s itt szentmisét pontifikált, majd a délutáni órákban a piarista gimnázium

²¹¹ STAUD I. 1984. 332.

²¹² RMDE XVIII. Piarista iskoladrámák 5/1. Nr. 1. 33-117.

²¹³ STAUD I. 1984. 98.

²¹⁴ RMDE XVIII. Jezsuita iskoladrámák 4/1. Nr. 3a. Budapest, 1992. 211-248.

²¹⁵ KELEMEN 1997. 16-22.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

diákjai a rétorok egy ünnepi drámajátékkal köszöntötték. Az előadást természetesen az új érsek jelenlétével is megtisztelte.²¹⁶ A piarista gimnázium tanulói általában évenként egy-egy előadással megörvendeztették diáktársaikat s a kalocsai közönséget. Nincs nyoma annak, hogy Kalocsa új érseke, nyolc év alatt vagy vállalta volna valamelyik előadásnak a költségeit, vagy fizette volna a színlap nyomdai munkáját, vagy egyáltalán az őt köszöntő kalocsai drámai előadást kivéve megjelent volna valamelyik előadáson. Ez természetesen nem jelentheti egyértelműen azt, hogy nem is vállalta.

A diákszínház a XVIII. század utolsó évtizedeiben korábbi jelentőségét elveszítette. A közönség már korántsem érdeklődött a színház iránt annyira, mint a század első felében. A sokat hangoztatott elv, hogy a színjáték révén a szereplő és a néző diák is hasznos ismeretekre tehet szert, lassan, lassan megkopott. A közlekedés ugyanolyan lassú volt, mint évtizedekkel azelőtt, de a diákszínház már elvesztette azt a varázsát, amellyel még a század elején rendelkezett. A jezsuita rendet a pápa 1773-ban feloszlatta, színes, nagyon sokat játszó színpadaik megszűntek létezni, s a másik tanító rendben, a piaristáknál pedig a diákszínház egykori fényét elvesztette. Kalocsán még azért jelentkeztek a diákok és a rendező tanárok egy-két olyan játékkal, amelynek színlapját is kiadták, de ezek a darabok, már egyre kevésbé tudták a nézőtérre csalogatni a közönséget. A piaristáknak pénzüik sem volt annyi, mint amennyivel a jezsuiták rendelkeztek. 1776-ban a Sidonius darabot viszik színre. Az ifjú Sidonius nagyon szereti az irodalmat, s tehetsége révén sikerült elismerést szereznie magának. Néhányan tanítványává szegődtek, s közülük a rosszabbak hogy tekintélyét kisebbsíték, mindenféle álságokkal cselhez folyamodtak. Sidonius azonban cselvetésükre nem reagált, hanem minden tanítványát tisztességre nevelte.²¹⁷

Az Abdolonimusról szóló drámát 1777-ben mutatták be. Abdolonimus előkelő családból származó, jó erkölcsű fiatalember volt. Atyja halála után vigasztalhatatlannak látszott, később azonban rossz barátai lépre csalták, s így minden atyai örökségét rájuk pocsékolta. Ezután érkezik haza fivére Cariophilus, akit atyja öt évvel ezelőtt Perzsiába küldött, s testvérét felismerte. Majd keresni kezdte atyját, s egy egykori szolgára Eunuchusra akadt, aki tájékoztatta Cariophilust az atya haláláról, és fivére Abdolonimus szerencsétlen sorsáról. Magához hívatta tehát fivérét, s tőle mindenről értesült. Abdolonimus előbb a szolgát, majd később fivérét is ismerte fel.²¹⁸ 1777-ben egy Constantiusról szóló drámát láthattak a kalocsai piarista gimnáziumban. Constantiust a tengeri rablók elfogták, s egy lakatlan szigetre tették ki, ahol földet kezdte művelni. Halálát érezvén számba veszi élete napjait, éveit, csalódásait, s míg ezen gondolkodik, érkezik meg egy régi barátja Gemantius, akit midőn meglát, nagy boldogan készül a halálra.²¹⁹

Előadták Simai Kristóf Mesterséges ravaszságát is. Erről egyébként hírt a Hadi és Más nevezetes történetek című lap adott így: *Körmözt-Bánya tartja kebelében ama nevezetes gyarapítóját Nemzeti Litteraturánknak, Tisztelendő Simai Kristóf urat, ki üres óráit most sem szün meg hasznos Magyar Játékoknak ki-dolgozásokra fordítani a kinek hasomló szép*

²¹⁶ 1776. július 19. CARMEN PATORITIUM. Die 16-ta [júlii 1776.] hujus mensis Excellentissimus Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus e Libero Barone, Adamus Patachich Archiepiscopus Colocensis in Civitatem suam primum ingressum habuit... prandio in seminario sumto, Haiosinum revertit, inde porro Magno-Varadinum inde redux a Nobili Convictus Battyaniani Juventute carmine pastoritio celebratus est. Ingressum eius Scholastica Juventus in Classes divisa honestavit. KILLIÁN ISTVÁN: *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*. Fontes ludorum scenicorum in gymnasiis collegiisque [Scholarum] Piarum Hungariae. Sajtó alá rendezte és szerkesztette KILLIÁN ISTVÁN. Budapest, Argumentum Kiadó, 1994. Kalocsa Nr. 25. 630.

²¹⁷ KILLIÁN 1994. Kalocsa Nr. 29. 632.

²¹⁸ KILLIÁN 1994. Kalocsa Nr. 30. 633.

²¹⁹ KILLIÁN 1994. Kalocsa Nr. 31. 633-634.

4.) KILIÁN ISTVÁN: Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében...

---

*három munkái úgy mint a Mesterséges ravaszság, Váratlan vendég és Igaz Házi esmeretesek már különben is a Hazában.*²²⁰ Simai Kristófnak ez a drámája ránk maradt, s hamarosan megjelenik a régi magyar drámai emlékek XVIII. századi iskoladrámák piarista II. kötetében.

A színjátéknak Nagyváradon és Kalocsán is még számtalan olyan kérdése van, amely ismertetésre szorulna. Jó lett volna számba venni azokat, akik vállalták egy-egy előadás költségeit, akik bármilyen tekintetben hozzájárultak az előadás költségeihez. Ehelyett a nagyon sok munkát igénylő feladat helyett engedjék meg, hogy egyetlen adattal sejtésemet továbbadjam. 1783-ban Patachich életének utolsó előtti évében felújították a piarista gimnáziumot, belül a falakat kifestették, a refektóriumban új kályhát építettek, asztalosokkal új bútorokat csináltattak, s a színház új tetőszerkezetet és új fedelet kapott. Mintha ez az adat azt jelentené, hogy Kalocsán a színház külön épületben kapott volna helyet, s csak így tudták megoldani a külön tetőszerkezetet és a fedélzet kicserélését. S ha feltételezésünk igaz, akkor ez az anyagi áldozat csak a város érsekétől volt várható, s csak neki köszönhették meg.²²¹ Forrásaink szűkszávuak, de az iskolaügy a kor püspökei és érsekei számára a legfontosabb kérdés volt, amelynek elhanyagolása komoly veszteségeket jelenthetett volna a katolikus egyház számára.

---

²²⁰ KILIÁN 1994. Kalocsa Nr. 32. 634.

²²¹ 1783. június. Hoc mense [Junii] interni muri Collegii mostri reparati et ambitus omnes inalbati sunt, in refectorio nova fornax posita, novae sunt mensulae curatae. Tectum in tractu Theatri novum positum. Historia Domus Colocae. KILIÁN 1994. Kalocsa, Nr. 36. 635.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium I.* Budapest, 1977.
- BITSKEY ISTVÁN: *Püspökök, írók, könyvtárak.* Eger, 1997.
- DÖMÖTÖR ÁKOS: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa.* Budapest, 1992.
- DÖMÖTÖR TEKLA: *Naptári ünnepek, népi színjátszás.* Második kiadás. Budapest, 1979.
- JANTSO FERENC: *Szent Paulinus a fogolyszabadító. Kanta 1779.* = Régi Magyar Drámai Emlékek. Minorita iskoladrámák. Sajtó alá rendezte KILIÁN ISTVÁN. Budapest, 1989.
- JUHAROS FERENC: *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története.* Szeged, 1933.
- KARDOS TIBOR- DÖMÖTÖR TEKLA: *Régi magyar drámai emlékek. I.* Budapest, 1960.
- KATONA ISTVÁN: *A kalocsai érseki egyház története. II.* Kalocsa, 2003.
- KELEMEN ISTVÁN: *Várad színészete.* Nagyvárad, 1997.
- KILIÁN ISTVÁN: *Boldisár király. (Magyar nyelvű egri színlap 1761-ből.)* Archivum 3. A Heves megyei Levéltár Közleményei. Eger, 1974.
- KILIÁN ISTVÁN: *Iskolai színjátszás Székesfehérvárott a 18. században.* Fejér megyei Történeti Évkönyv 10. Székesfehérvár, 1976. 201-305.
- KILIÁN ISTVÁN: A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig. Fontes ludorum sceniorum in gymnasiis collegiisque [Scholarum] Piarum Hungariae. Sajtó alá rendezte és szerkesztette KILIÁN ISTVÁN. Budapest, Argumentum Kiadó 1994.
- KILIÁN ISTVÁN: *Vallásos és profán teátrális rendezvények a beszercebányai jezsuita iskolában (1648- 1773.)* MKSze. 1999. 115. 4. 410-424.
- KILIÁN ISTVÁN: *A piarista dráma és színjáték a XVII-XVIII. században. Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita minta és a teljes piarista felmérés alapján.* Universitas, Budapest, 2002.
- KILIÁN ISTVÁN: *Liturgia és színjáték a marosvásárhelyi jezsuita iskolában. 1703-1763.* Imádságos asszony. Erdélyi Zsuzsa köszöntése. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére. Gondolat Kiadói Kör-Európai Folklór Intézet, Budapest, 2003. 75-86.
- LESTYÁN MÓZES: *Attilius Regulus.* RMDE XVIII. Jezuita iskoladrámák. IV./1. Budapest, 1992.
- RMDE XVIII. 2. Minorita iskoladrámák. Sajtó alá rendezte KILIÁN ISTVÁN. Sorozatszerkesztő KILIÁN ISTVÁN-VARGA IMRE. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- RMDE XVIII. Jezuita iskoladrámák 4/1.. Sajtó alá rendezte ALSZEGHY ZSOLTNÉ-CZIBULA KATALIN- VARGA IMRE. Sorozatszerkesztő KILIÁN ISTVÁN- VARGA IMRE. Argumentum Kiadó-Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- RMDE XVIII. Jezuita iskoladrámák 4/2. Sajtó alá rendezte ALSZEGHY ZSOLTNÉ-BERECZ ÁGNES-KERESZTES ATTILA-KISS KATALIN-KNAPP ÉVA- VARGA IMRE. Szerk. VARGA IMRE. Sorozatszerkesztő KILIÁN ISTVÁN-PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA- VARGA IMRE. Argumentum Kiadó-Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- RMDE XVIII. Jezuita iskoladrámák 5/1. Sajtó alá rendezte DEMETER JÚLIA- KILIÁN ISTVÁN-KISS KATALIN- PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA. Sorozatszerkesztő DEMETER JÚLIA - KILIÁN ISTVÁN- PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA. Lektorálta CZIBULA KATALIN. Argumentum Kiadó-Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- SÁRKÓZY PÉTER: *Et in Arcadia ego. (Magyarok és a XVIII. századi Itália)* ItK. 1983.
- STAUD GÉZA: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561-1773.* Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae Pars prima. Budapest, 1984.
- TAKÁCS JÓZSEF: *A jezsuita iskoladráma (1581-1773).* Budapest, 1937.
- TÓTH SÁNDOR ATTILA: *Rómából pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa.* Budapest, 2004.

5.) TÓTH SÁNDOR ATTILA:

Versek és versutalások a kalocsai árkásról, Patachich Ádám érsekről Zimányi Lajos piarista költő verseskönyvében

Zimányi Lajos (1748–1805)²²² a piarista pap és tanár Kamenecen (Bars megye) született. 1766-ban lépett a piarista rendbe. 1768–69 között Privigyén tanított, mint próbaéves tanár, 1769–71 között pedig Nagykárolyban. Ugyanitt tovább folytatta filozófiai és teológiai tanulmányait. 1774-ben szentelték pappá Nagyváradon. A poézist és matematikát Nyitrán tanította egy évig, Pesten pedig három évig. 1782–1784 között Vácon a Theresianumban adta elő a logikát, metafizikát és etikát. 1785–86-ban Pesten működött mint tanár és rendfőnöki titkár. 1787–90 között Trencsénben volt igazgató, majd házfőnök. 1791–1799 között Nyitrán teológiai tanár és igazgató. Ugyanezt a tisztséget 1800–1801-ig Kalocsán, 1801–1802 között pedig Veszprémben is betöltötte. 1803. a székesfehérvári püspök a szemináriumba teológiai tanárnak nevezte ki. Szélütése után Privigyére vonult vissza nyugalomba. 1805. februárjában halt meg.

Szinnyei József tíz munkáját sorolja fel írói lexikonjában. Ezek között van néhány önállóan megjelent alkalmi költemény (*Poeseos Nitriensis Epicedion*, Nyitra, 1777; *Elegia, A. R. P. praepositi scholarum piarum provincialis...* Kalocsa, 1800;), matematikai munka (*Calculi sublimioris una cum usu ejusdem multiplici institutio*, Pest; 1784), temetési beszéd és szónoklat (*Funus Sigismundi Orosz ab angelo custode praepositi per Hungariam et Transsilvaniam scholarum piarum provincialis*, h. n., 1792; *Epicedion ad solemnes exequias Illustr. b. Elisabethae Haller de Hallerstein*, Nagyszombat, 1797; *Oratio de laudibus Excell. Ill. ac rev. Dni Josephi Bajzath de Pészak, episcopi Weszprimiensis...* Veszprém, 1802) és vallásos értekezés is (*Deo optimo maximo eucharisticum ad solennem in seminarium Albae Regiae institutum*, h. n., 1802). Alkalmi költeményei mellett azonban 1784-ben megjelent verseinek gyűjteményes kiadása is, melynek bemutatásával kívánjuk megvilágítani Zimányi költői műfajait és törekvéseit, valamint a piarista latin versköltészet jellegét.

1.) Zimányi Lajos verseskötete

Zimányi verseskötete 1784-ben jelent meg Vácott, s a *Carminum libri IV.* címet viseli.²²³ A négy könyv műfajokat, műformákat takar, vagyis az elő könyvben ódákat (*Liber I. Odarum*), a másodikban epigrammákat (*Liber II. Epigrammatum*), a harmadikban elégiákat (*Liber III. Elegiarum*), a negyedikben pedig vegyes költeményeket (*Liber IV. Miscellaneorum*) ígér. A műfajok felsorolása után rövid dedikáció olvasható, amelyben örül, hogy patrónusokat talált, és az olvasónak ajánlja magát és kötetét.

---

²²² Zimányi életét és pályarajzát ld. HORÁNYI, 1809. II. 896–899.; SZINNYEI, 1914. XIV. 1852–1853. Az életrajzi adatokat e két műből merítettük.

²²³ Kötetének címléírása a következő: Stephani Ludovici Zimani clerici relularis Scholarum Piarum AA. LL. et Philosophiae Doctoris, Pestini Matheseos, Vacii vero in Collegio Theresiano Regio Logicae, Metaphysicae, Phylosophicae, ac itidem Matheseos Professoris emeriti CARMINUM LIBRI IV. (A továbbiakban ZIMÁNYI, 1784.)

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

---

*Quo mihi Patronos nimia conquirere cura?
Dedico Lectori meque librosque meos.*

A következő lapon a cenzorok (Magyar Ignác váci kanonok és Lafftsák Mátyás egyházdoktor) jóváhagyása – *Approbatio censorum* – olvasható, akik a szöveg szerint semmi olyat nem találtak a piarista Zimányi Lajos verseskötetében, mely a józanész és az erkölcsök tisztaságának ártott volna, sőt, a szerző igen ízléses érzései jelesen kiműveltek, igen kimunkált versmértékben megfogalmazottak, és a kötet igazán érdemes arra, hogy a közönség is megismerje. A tetszésnyilvánítás között helyet kap Szerdahely Gábor nyitrai püspök véleménye is, aki szintén a jó erkölcsök követését dicséri a kötetben, valamint az ízlésesen kifejtett érzéseket, s szintén kiadásra javasolja. E közlemények után következnek költeményei, elsőként az ódák.

2.) Az Ódák könyve

A 18. századi piarista ódaköltészet olyan mesterekkel büszkélkedhet, mint Hannulik János, kit nemes egyszerűséggel Varga László könyvében a 18. század Horatiusaként emlegetett.²²⁴ Zimányi ódái verstermése mind tematikájában, mind pedig mennyiségében elmarad az általa is csodált Hannulikétól, s formai szempontból sem mutat oly tisztaságot, a szerző mégis igyekszik magasztos témákat és személyeket megverselni (megörökíteni) könyvében. Kötetében az ódaformákat használó rész hatvannyolc verset tartalmaz, melyek témavilágát elsősorban kora jeles személyiségeihez intézett üdvözlő, dicsérő jellegű versek határozzák meg, melyek között néhány erkölcsi kérdéssel, vagy a költészettel foglalkozó költeményt is találunk. A versek azonban életének az 1780 és az 1784 közötti időszakához kötődő eseményekre utalnak, s a Nyitrán, Pesten és Vácott töltött évek eseményeit ölelik fel: beszámolnak környezetük mikro- és makro-világában történekről, rendi, egyházi, mecénási és költői kapcsolatairól. E versek jellege határozza meg a kötet azon irányát, melyben a költemények legtöbbször valamilyen jeles személyt (államférfit, mecénást, költőtársat stb.) szólít meg.

Így Zimányi versben köszönti a hírneves mecénás-püspököt és érseket, a római Árkádia Akadémia-tag Patachich Ádámot is.²²⁵ Két költemény szól Patachich Ádámhoz: az egyikben (*Ode XIII.*) az 1776-ban kalocsai érsekké megválasztott főpapot ünnepli, a másikban (*hatvanegyedik óda, Ode LXI.*) viszont már az 1784-ben bekövetkezett haláláról szól. A kötet alkaioszi mértékű tizenharmadik ódája tehát a Nagyváradról Kalocsára érkező főpap beiktatásának alkalmát üdvözli – *Ad exc[ellentimum] Adamum e L[iberis] B[aronibus] Patachich dum M[agno] Varadino ad capessendas Colocensium Tiaras decederet.*²²⁶ Nézzük azonban a szöveget:

*Est et remotis Vatibus illius
Praesaga mens, quod nocte premit arbiter
Sortis futurae vult; nec errant,
Qui qui agitante Deo calescunt.*

---

²²⁴ L. VARGA, 1938.

²²⁵ Patachichról l. részletes monográfiánkat, TÓTH, 2004.

²²⁶ ZIMÁNYI, 1784. 22–25. „A bárói rendből való jeles Patachich Ádámhoz, amikor Nagyváradról Kalocsára ment az érseki süveg átvételére.”

5.) TÓTH SÁNDOR ATTILA: Versek és versutalások...

---

*Delapsus astris nuper in Austria
A Te Latentis, Maxime Praesulum!
Mortalibus non cognita arte
Ut tumidas Libitinae abegit*

*Vires Galenus, diximus: Hoc jubar
Lucem, remota nube, suam haud secus
Vibrabit, ac Titan minores
Auricomus vibrat inter ignes.*

*Factum. Te enim propitio polo
Natum, Celeustes ut speculam occupes,
Uni secundis gaudet et Rex,
Et Patria, et sacra Gens, et ordo*

*Longus clientum tollere honoribus.
Te rara Virtus poenituisse quam
Multae putares tarditatis,
Promta citos geminare passus*

*Certat Petrina cingere Fascia.
Ergo vagari litore non suo
Audax, verendo Tibi invidendum
Te famulis vehet Ister undis,*

*Et qua imperantis lambit agrum Austriae,
Et qua vagos nigro agglomerat mari
Fluctus. – Atat! quorsum hae natantes
Plausibus in mediis pupillae,*

*Certansque vultus ancipitis color?
Eheu! Genus nos quam miserum sumus
Mortalium! quam nulla nobis
Absque dolore venit voluptas. –*

*Vel celsiores ad Patriae Mitras,
Antistes, heu quam flebilis evolas
Summis et imis! Sponsa passis
Quos cieat gemitus capillis*

*Summum tuo avulsa ante diem sinu;
Structus profusa sollicitudine,
Et Thessali pelnus decoris
Ut toleret thalamus solutum*

Foedus; Tuorum haec saxa ut Avum ambient

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Armis notari, si potes aspice.

*Vitta decentes quid Patres, quid
Ordo Sacer faciat Tuorum?*

Caetus profanus, dives, opumque egens,

*Astraea, Musae, cultaque Faustidas
Siccone vultu se carere
Propitio Patre conspicientur?*

At cultiores nocte genas Duce

*Hoc Chrysianni litoris accola,
Iusti modum serva doloris,
Ac Colosensibus invidere*

Hoc (per Tonantem!) dulce decus cave.

*Iam intaminatis postibus et novo
Caelata ritu sempiternam
Solis ad invidiam coruscant*

Dacum intimis in Saltibus atria.

*Non hospitales iam ipsa Themis colit
Silvaniae oras. Unda poelis
Chrysi Castaliis nihil iam*

Cedit. Iuvat vel Xanthium Apollinem

*Pindi sacratis abstinuisse aquis,
Nostroque crines mergere amni.
Nostrum aliquis renuat fateri*

Fastos minores tot meritis? sine!

*Bis pannorum coelo a Superis datus
Bis fida consecret suorum
Pectora! Bis memores notas ter*

Felix fatiget, bis pia marmora. –

*At Musa! Vero destitui volens
Et non volens Patre, ah! amabo!
Tristia laetitiae caveto*

Miscere. Spes non omnis abit Tua.

*Absentis aequae proxima cra eris,
Ac cui regendam te astra credent,
Praesidio duplici superbam.*

[„A távol eső (vidéki) költőknek is megvan az a jövőbelátó képességük, hogy előre megmondják, amit jövőendő sors mestere sötétséggel el akar rejteni. Nem tévednek, akik az isten unszolására hevülnek. Egy számodra ismeretlen csillag ereszkedett le a minap Ausztriában, főpapok legnagyobbika! Mert ahogy Galenus a halandók számára nem ismert

5.) TÓTH SÁNDOR ATTILA: Versek és versutalások...

mesterséggel elúzta a Halál (Libitina) felfuvalkodott erejét, azt mondtuk (mi a költők): ez a sugárzó csillag, a felhőt elúzve fényét úgy csóválja, mint ahogy az aranyhajú Titán (a Nap) csillog kis tüzek (csillagok) között. Így volt ez. Ugyanis örül, hogy a kegyes égtől megszületettél, hogy magas helyet foglalsz el Celeustesként²²⁷; a kedvező dolgoknak örül egyetértően a király is, a haza is, a szent nép is, és a hívek hosszú sora, hogy méltóságos hivatalokkal tüntetnek ki. Téged a ritka erény jellemez, gondolhatná az ember, hogy a sok késedelmesség megbánást okoz, s készségesen arra sarkall, hogy a megkettőzött gyors lépteit, hogy a főpapi szalaggal övezzen. – Tehát a Duna bátor nem a saját partján kóborolni, s tégedet, akit irigyelve féltenek, vinni fog szolgáló habjaival, ott is, hol a császári Ausztriának földjét mossa, s ott is, hol felborzolja a fekete tengernek futó habjait. – Haj! A tapsok közepette merre révednek (hová irányulnak) ezek a szemek, és mire utal a kétes (kétségbeesett) arcszín. Jaj! A halandók mily szerencsétlen faja vagyunk! S mennyire nincs semmiféle gyönyör fájdalom nélkül. – Vagyis a főrendek és az alacsony pópóp számára a haza magasztos ékéhez sietsz, jaj, mily siratnivaló (sokak által siratott) főpap! Micsoda sóhajtásokba csaphat a menyasszony (a váradi egyház) zilált hajjal, hogy időnap előtt eltávolították őt öledből; a nagy gonddal épített, és thessaliai ékességgel díszített nászágy hogy viselje a szerződészegést; figyelj oda, ha tudsz, hogy őseidnek ezen kövei mennyire könnyörögnek, hogy az elődök címei jelölje őket. Mít is tehetnének a papi szalaggal a tisztességes atyák, s mit tesz a tieid szent rendje? Az avatatlan gyűlés, a gazdag és a vagyont nélkülöző, az Igaság istennője (Astraea), a múzsák, és az ékes Faustitas (Boldogság) vajon könnytelen arccal azt veszi-e már észre, hogy nélkülöznie kell a távol levő Atyát? – Mindenesetre a nemesebb arcélt nyert Körös partjának lakója vezérlete alatt a jogos fájdalom mértékét tartsd csak szem előtt, és légy rajta (Jupiteren keresztül), hogy a kalocsaiaktól ezt a kedves ékességet ne hogy megirigyeljék. Érintetlen ajtófélfákkal az új módon készített termék is Dácia mély erdeiben a Napnak örök irigységére ragyognak. Sylvania (Erdély) nem vendégszerető vidékeit már maga Themis lakja. A Körös vize már semmit sem enged át a castaliai forrásvizeknek. Tetszik, hogy Apolló távol van a Pindus szent vizeitől, s a mi folyónkban mártja meg fűrtjeit. Közülünk ki ne fogadná el, hogy ily érdemekről kis ünnepnapok valljanak? Senki sincs ilyen! A magyarok egén ezt az istenek ezt kétszer megadva övéi hű szíveit kétszeresen is halhatatlanná tette! A kétszer emlékezetes jeleket és a kétszeresen is kegyes köveket háromszoros boldogság kerítette hatalmába. – De Múzsák! akarva, nem akarva magára hagytam az atyát, ejnye, szeretni kell! Óvakodjatok, hogy az öröm szomorúsággal vegyüljön. Nem minden reményed szállt el. Éppúgy a jelenlévőnek közeli aggodalma leszél, miként, akinek uralmára bíztak téged, fejedelmi büszkeséget kettős oltalom alatt a csillagok.”]

*

Vizsgáljuk meg alaposabban a barokkos modorban készült szép óda gondolatmenetét. Először is azt kell észrevennünk, hogy a keresztény szellemiség szépen vegyül az antik mitológiai apparátussal, tehát a barokk kor *poeta eruditus*ának, *kiművelt költőjének* az eszménye maradéktalanul megvalósul a versben.

Zimányi az alkaioszi versmértékű költemény első versszakában Patachich Ádám egyházi és költői nagysága előtt hódolva magát *egy félreeső helyen alkotó kis költő*ként aposztrofálja, aki azonban, mivel *vates*, előrelátó képességgel rendelkezik, tehát ismeri a jövőt, és feltárja a múltat, vagyis mindazt, amit csak a *jövendő sors mestere*, vagyis az Úr

²²⁷ A görög *κελευστής* szó jelentése: evezős parancsnok, hajóparancsnok, aki diktálja az ütemet.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

képes látni. Ebbéli képességét ugyanis az isten, azaz Apolló unszolására, ösztönzésére létrejövő *hevüléssel*, vagyis ihlettel (entuziasmus) szerzi.

A következőkben már belekezd abba a történetbe, mely hűen rekonstruálja a Patachich püspök számára oly kedves Nagyvárad elhagyásának tragikumát, majd a kalocsai hivatal méltóságát és Patachich érsekké emelését ünnepli. A fájdalmat Ausztriában egy hullócsillag feltűnése indította el, mely jövendölésével kiemelte őt eddigi hivatalából, s újjal ajándékozta meg. Hasonlatában Galenus, a görög orvos alakját idézi fel, aki mesterségével elűzte a halált. Így tűnt fel a tudós főpapok között Patachich is, aki sugárzó csillagként úgy ragyogott eddig, miként a Nap a kisebb csillagok között. Az órában a következőkben is folytatódik a főpap dicsérete: főrangú születése magas hivatalba ültette, ahol jó kormányosként (Celeustes) igazgatta egyházkerületét. A király, a haza, a papság és a hívek öröme és meglepődésére végezte tehát feladatát. Alakjában így Zimányi megfogalmazza az 1740-es évektől megjelenő rokokó főnemes főpap alakját, aki határozottan veszi kézbe az egyház irányítását. A Habsburg kompromisszum híve, ugyanakkor a magyar rendiség védelmezője is, s a Szent Istváni gondolat táplálója, mellyel egyszerre nemzeti és a magyar egyházi érdekek képviselője.²²⁸

Folytatva a vers gondolatmenetét: Zimányi a következőkben arra utal, hogy ez az erényes ember mégsem sietett átvenni főpapi szalagját. Ennek oka, ragaszkodása Nagyváradhoz. A Bécszet Kalocsával összekötő Duna azonban mégis elvégezte feladatát, s Patachich Kalocsára érkezett. A költő azonban jól ismerve az érsek érzelmeit finoman elmeséli az elválás szomorúságát, s finom lélekrajzzal utal az ünnevelt Patachich érsek rejtett bánatára: miközben zúg a taps, az érsek tekintete messze réved, s az egyébként pirosposztag arc sápadt. Zimányi ebből levonja a konzekvenciát: a humanista érzékenységgel megáldott ember, aki művéhez ragaszkodik, nem tud örülni igazán a nagy hivatalnak, s a szív örömét oly sokszor kíséri szomorúság.

A vers újabb gondolati egysége igyekszik még egyszer e kérdést körüljárni: a kalocsai érseki szék elfoglalására siető főpap úgy érzi magát, mint akinek jegyesétől kell megválnia. Ez pedig nem más, mint a váradi egyház, melyért oly sokat tett. A szolgálat mellett fáj neki, hogy azokat a *humanisztikumokat* (zenekar, palota, könyvtár) kell részben otthagynia, melyek egyházi, főpapi hivatása mellett művészetpártoló s kultúraépítő emberi mivoltához kötődtek.

Zimányi érzékletes képekkel festi meg az eljövotelt, melyet a jegyesek elválásának hasonlatával jellemez: az allegorizált menyasszony (a váradi egyház) szomorúságát és fájdalmát a zilált haj jellemzi, melynek képisége gyakran fellelhető a római költészetben, s főként a szereli elégiában. A *nászagy*, maga a püspöki palota (illetve annak különleges díszítettségű termei), melyeket el kell hagyni. Hiába várja már őt a köznép, valamint az allegorikus igazság, és Boldogság, valamint a püspöki udvart lakóhelyül választó Múzsák. A *translatio studiorum* gondolatkörére utalva Zimányi arról is ejt szót, hogy a Körös vize már semmit sem enged át a castaliai forrásvizeknek. Gyönyörködteti, hogy Apolló a Pindus szent vizeitől távol van, és az ő vizében mossa meg hajkoronáját, s közülük ki ellenezné, hogy kis ünnepnapokat üljenek? A magyaroknak az istenek ezt kétszeresen is megadták, s az övéiknek hú szíveit kétszeresen is halhatatlanná tette. Ez azt jelenti, hogy már nemcsak (hagyományosan) a Körös vidéke és Nagyvárad, hanem Kalocsa is a *translatio studiorum* színhelye, s Patachich érkezése fogja azzá tenni.

A költő a befejezésben ismét visszatér a versben egy ideje elhanyagolt főpap alakjához. Kinyilvánítja, hogy e férfit szeretet fogja övezni, s a jelenlévők éppúgy aggódnak majd érte,

²²⁸ Erről részleteiben I. TÓTH, 2004. (Sok vonatkozásban.)

5.) TÓTH SÁNDOR ATTILA: Versek és versutalások...

mint ezt a nagyváradiak tették. A megbecsülés és a szeretet hangján szólal meg tehát a befejezésben az óda, mely mintegy áldást kérve a főpapra jó szívvel ajánlja új nyájának.

*

Patachich Ádám, a kor híres művészetpártoló főpapja mintegy nyolc évet töltve Kalocsán, miközben a budai egyetem tanácsának igazgatói posztját is betöltötte, s gyakran tartózkodott Budán, 1784-ben elhunyt. Zimányi a kötet *ötvenhatodik* ódájában (*Ode LVI.*) szép gyászverssel búcsúztatja az érseket – *In obitu Excel. Colocensium Archi-Episcopi A. e L. B. Patachich 1784.*²²⁹

*Quis lympham capiti dabit
Notro? Luminibus quis lacrimas dabit?
Ut noctu atque diu fleam.
Sic turtur vidua sub platano solet,
Sic cygnus moriens solet,
Sic et luscinae lingua queri solet.
Eheu saeva dolor dolor!
Iam magnus Patachich occidit, occidit!
Exanguis Patachich iacet!
Custos ille iacet Mercurialium
Aque ingens decus artium.
Sacris ille iacet Religionibus
Aeternum memorabilis
Praeses, Iustitiae non violabilis
Iudex ille iacet. Iacet,
Cuius praesidio barbata dulcius
Concentus geminaverant;
In cuius gremio Dia Fides probe
Semper tuta quieverat.
In cuius Themidi perfugium sinu
Astraeaeque fuit iuge.
Iam nunc muta iacent, eheu! omnia,
Quis lympham capiti dabit
Nostro? luminibus quis lacrimas dabit?
Ut noctu atque diu fleam.
Sic turtur vidua sub platano solet,
Sic cygnus moriens solet,
Sic et luscinae lingua queri solet.
Eheu saeve dolor, dolor!*

[„Ki fogja fejünkre feladni a keresztvizet? Ki csal majd szemünkre könnyeket? Merthogy éjjel és nappal siratom. Így szokott jajveszékeln az elárvult gerlice a platánfa alatt, így tesz a haldokló hattyú vagy a csalogány beszéde. Jaj, kegyetlen fájdalom és kín! A nagy Patachich meghalt, nincs többé! A halott Patachich kiterítve fekszik. Holtan fekszik a Mercuriushoz tartozók védője, és a művészetek igen nagy éke. Halva fekszik a szent vallásosságnak örök emlékezetű kormányzója, kiterítve fekszik az Igazság sérthetetlen bírója. Halva fekszik, akinek oltalma alatt a lantok kedvesebben kettőzték meg hangjukat;

²²⁹ ZIMÁNYI, 1784. 80–81.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

akinek ölében az istenhit mindig biztos oltalmat talált, akinek ölében Themis számára is állandóan volt menedék, és Astraeának is. Már, jaj, ők is mindannyian némák. Hát most már Ki fogja fejünkre feladni a keresztvizet? Ki csal majd szemünkre könnyeket? Merthogy éjjel és nappal siratom. Így szokott jajveszékelné az elárvult gerlice a platánfa alatt, így tesz a haldokló hattyú vagy a csalogány beszéde. Jaj, kegyetlen fájdalom és kín!”]

A vers elején a mély fájdalmat jelentő könnyek jelennek meg. A fájdalmasan síró madarak, az elárvult gerlice, a haldokló hattyú és a fülemüle jelenik meg a gyász érzékeltetésére a versben. A fájdalom oka pedig a tudós Patachich halála. Barokkos ellentét feszül a kiterítve fekvő halott tehetetlensége és a nemrégiben még élő ember szellemi ereje, tudós mivolta között. Akit kiterítve lát, az ugyanis a *Mercuriushoz tartozók*, azaz az isten által pártfogolt ékes szavú és ügyes versfaragók pártfogója volt. Mercurius ugyanis, Apolló mellett, aki a költői ihletet jelképezi, az *ars*, a költői ügyesség és a tudományosság megtestesítője. Zimányi nem hagyja figyelmen kívül Patachich egyházfői szerepét sem, sőt, ugyancsak barokkos technikával, egyként értékesnek s maradandónak látja Patachich Ádámnak a keresztény hit és az egyház szolgálatában tett érdemeit, emberi és egyházfői igazságszeretetét, s a művészetekben, különösen a költészet terén szerzett érdemeit. Szövegösszefüggés utal azokra, kik körülötte vele együtt művelték a Zimányi számára is oly fontos versírói tevékenységet. Vagyis, ez nem más, mint Patachich fiók-Arkádiájának köre. Minden, ami korábban személyéhez kötődött, immár elmúlt, mindennek más dimenziókat ad a halál. Ezért is ismétli oly sűrűn a test kiterített állapotát. Szelleme azonban éppen a szintén többszöri ismétléssel megidézett tettekben (egyház, hit, igazság, művészetek, költészet) él tovább, s mutat utat a halál miatti szomorúságban is.

A befejezés az első verssorokat hozza vissza, tehát a vers keretes szerkezetű, gyakori az ismétlés és a mondatpárhuzam.

*

A verseskötetben tíz (I–X.) számozott, disztichonos formájú episztolában Zimányi és a debreceni Keresztesy József irodalmi levélváltásának lehetünk tanúi. A költemények párbeszédszerűen épülnek fel, vagyis elsőként Zimányi szólítja meg Keresztesyt, majd a válaszelelet olvashatjuk. Így az I., III., V., VII., IX. episztola Zimányi alkotása, a II., IV., VI., VIII., és a X. vers viszont Keresztesy József költeménye. Keresztesy valószínűleg piarista volt (vagy talán katolikus világi pap?), aki Debrecenben teljesített szolgálatot. Közelebbit azonban nem tudunk róla. Zimányi dicséri költői tehetségét, s ezért is keresi meg episztolájával. Az első vershez fűzött jegyzetében még annyit árul el, hogy e költeményeket 1776-ban, Debrecenben írták, s ismeretségük kiváltó okát ódáinak XIII. versében (*Ad Exc. Adamum e. l. b. Patachich dum M. Varadino ad capessandas Colocensium Tiaras 1776. decederet.*²³⁰) versében jelöli meg, vagyis valószínűen Keresztesy is szép üdvözlő ódában köszöntötte a Nagyváradról a kalocsai érseki székbe tartó arkádiai költőt, Patachich Ádámot.

Az *első* (I.) episztolában Zimányi köszönti a debreceni poétát: *Ad JOSEPHUM KERESZTESY clarum apud Debrecinenses poetam.*²³¹ A szerző csak hírből ismeri a jeles debreceni költőt, így a költemény kezdősorai a következők:

Non nisi de Fama mihi cognite, clare Poeta!

²³⁰ Uő., uo. 22–25. Zimányi ez idő tájt (1776-ban) Nagyváradon tartózkodott.

²³¹ Uő., uo. 239–240.

5.) TÓTH SÁNDOR ATTILA: Versek és versutalások...

*Debrecinensis gloria rara togae.*²³²

A vers további menetében aztán arról ír, hogy ha véletlenül az ő Táliája (Múzsája) felkeresné lakhelyét, vendégbarátként félelemre számíthatna-e, vagy derűs tekintetre, sértené-e őt a szigorú ábrázat, vagy megenyhülne-e? Meg fogja majd tudni, számíthat-e beszélgetésre, s elmondja, miért is vállalta az utat. Zimányi felidézi Patachich Ádám váradi püspök alakját, aki megkapván a kalocsai érseki széket elhagyta az egyházkerületet. (Ahogy jeleztük, az ő búcsúztatására írt költemény miatt figyelt fel Zimányi Keresztesy poézisére.) Patachichot méltatva azonban megjegyzi, hogy e férfit kegyesség, éles elme és számos kiváló tulajdonság jellemezte. Előljárójának tettei miatt egyaránt öröm töltötte el a fenti és lenti világot, s arra is utal, hogy Patachich igen nehéz szívvel vált meg hű jegyesétől, a váradi egyházmegyétől. Itt tér rá Keresztesy búcsúversére, aki Horatius versmértékét használta, azaz ódát írt hozzá, amely oly szépre sikeredett, hogy Zimányi aggódik, nehogy az ő Múzsája alantasabb szavakat használjon. Mit is akart valójában? – kérdezi évődve. Csak nehogy olvasója félretegye, hiszen szívéhez közel áll. Mit is akart valójában? – kérdezi évődve. Csak nehogy olvasója félretegye, hiszen szívéhez közel áll a vers. – Keresztesy a válaszkölteményét (II. *Keresztesius Zimanio*²³³) kedves megszólítással kezdi:

*Magne Vir! Aonii saturant quem pocula fontis
Et Musae studiis excoluere suis.
Missa mihi, facili deducta Poemata plectro
Accepi, grata latus ovansque manu.*²³⁴

A folytatásban Patachich búcsúztatásáról emlékezik meg: Bizony így violákkal szórták be az előljáró útját, amikor a fejére került a főpapi főveg. A költő csak szótlanul ámul, és keresi az okot, miért is adott Zimányi verses ajándékot. A jeles jósnak ez a képe egészen közel jut a lélekhez, amely magától szokott kedvezni a múzsai karoknak. A kötelesség sohasem teher: de amikor a feladat szerzője ily kiváló, az bizony nem nélkülözi azt. Keresztesy hálás a méltatásért, s talán nem is tudja viszonzni. Sietős verse lesz ennek záloga. Kedves soraira emlékezve készül olvasni, és úgy gondolja, köztük barátság szövődött. – Zimányi a következő levélben (III. *Zimanius Keresztesio*²³⁵), melyben a kezdeti udvarias formula helyett inkább a tréfás fecsegés és élcelődés válik uralkodóvá, már arról tudósít, hogy levelével együtt (mely barátságuk záloga) megérkeztek a rendházba a szerző csinos és szellemes alkotásai, vagyis ékes versei. Ezt a szerző a *sal, sales* (*só, élc, okosság, kedély, humor*) szóval jellemzi (*Nempe cuculligeras /factum mirabar/ in aedes // Devenere tui, carmina culta, sales*), s erre építi a következőkben a vers nyelvi humorát és csevegő hangnemét. Vagyis a következőkben finom élcelődéssel arról ír, hogy amikor az előljáró ismét Váradra megy, nehogy hiányt szenvedjen *kedélye*, vigye magával ezeket. Amikor szerfelett kedélyes, és azt kívánja, hogy még inkább tréfás kedvre derüljön, szakítsa ki véletlenül a *sózsákot* és szórja ki a sószemeket (*sales*), vagyis az *élceket* E férfiú, akinek az érdemeivel szerzett papi szalagját apollói koszorúk fonják körül, aztán ezeket (ti. az így javított vagy bírált verseket) elküldi hozzá. Nosza, legyen rajta, hogy

²³² Értelmező fordítása: „Számomra csak hírből ismert, híres poéta! A debreceni hivatal ritka dicsősége!”

²³³ Uő., uo. 240–241.

²³⁴ Értelmező fordítása: „Kiváló férfiú! akit az aoniai forrás serlegei csillapítanak, és jóindulatukkal kedvelnek a Múzsák. Megkaptam a szelíd lanttal nekem írt költeményt, melyet becses kéz küldött, igen nagy öröm töltött el.”

²³⁵ Uő., uo. 241.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

megnevezze most már e nagyszerű férfit, akit a hármaskörnél bölcs fényben talált. Nem mulasztja el, hogy itt is sajnálatát fejezze ki, amiért messzi vidékre távozott. A levél zárlataként azzal élcelődik, hogyha ennyi olvasás nem volt elegendő, még sok olvasnivalót fog küldeni, melyek ebben a versmértékben szólnak meg.

*

Az *Epistolae* címszó alatt futó gyűjtemény XI. darabja egy ekloga, melyet az 1779-ben Kalocsán a piarista iskola rektori hivatalát betöltő Belloth József piaristának ajánl: *Ecloga. Iosepho Belloth e S. P. Rectori Colocensi 1779. oblata*.²³⁶ A költemény jegyzetében feloldja, vajon kiket is rejtenek a használt allegorikus pásztornevek. Így *Alcon* személye mögött Belloth József bújik meg, aki – a jegyzet szerint – az isteni és az emberi tudományokban igen jártas férfiú. *Daphis* nem más, mint a kalocsaiak igen kiváló érseke (mit tudjuk, a római *Arcadia Academia* tagja), *Patachich* Ádám, *Alexis* pedig Gaslevich rendfőnök-helyettes. *Lycidas* maga a költő, *Meliboeus* pedig valaki a piarista iskolából, akinek buzdítására írta ezt az eklogát.²³⁷ Az említett nevek azonban *Lycidas* (vagyis a költő) és *Melibaeus* (azaz a diák) kivételével csak a szövegben fordulnak elő, ugyanis valójában ők a költemény párbeszédet folytató szereplői. A szöveg szerint tehát a tanár és a diák beszélget a pásztori vers ismérvei alatt egymással. A párbeszédet *Melibaeus* (a diák) kezdi, mellyel *Zimányi* a pásztori (vergiliusi) környezetet is megteremti. *Melibaeus* aziránt érdeklődik, hogy *Lycidas* (az allegória szerint a költő) miért nem arra a sziklára telepedett le, ahonnan az elkészülő kecskéket is látni, mert mindketten azért jöttek ide, hogy egyikük könnyed verssorokat mondjon, a másikuk pedig azt mezei nádsípon kísérje. *Lycidas* válaszában azt mondja, illik *Melibaeus*-nak őt követnie, akár a meredek hegy mohlepte csúcsára mennek, akár a mély barlang legyen is úti céljuk. A csúcsról a völgybe tekintve mutatja társának a féktelen *Africust* s a süvítő *Boreast*; itt mindkettő vak dühét csak nevetni lehet, s a bürokszar-síp is versenyezhet velük. Hegyeikben *Lycidas*-szal csak *Iolas* versenyezhet – mondja *Melibaeus*. Talán azért küzd, hogy a nagy *Pánt* győzze le énekével? – kérdezi *Lycidas*. Ha vannak is *Mopsus*-szal vitái, kezdje csak el – bízta társa. Ha *Ceres* és *Pales* pásztoristen állandó tisztségeit komponálja (*meditaris*)²³⁸ is, ha *Daphnis* dicséretét vagy *Amaryllis* szerelmi tüzeit, kezdje csak el: a szétszéledt nyájról addig *Corydon* fog vigyázni. *Lycidas* azt mondja, hogy ezeket a verseket (verssorokat) a minap már beírta egy fa kérgébe; meg fogja próbálni, *Iolas* majd később versenyez vele. Ahogy a kutyák elől kitérnek a kutyakölykök, s anyjuk elől a kiskecskéket, a hajlékony fűzfa a pálma elől, a galagonya a ciprus elől, úgy tér ki társa ítélete szerint előle *Iolas*, mert a nárdus sem tűri, hogyha a vörös rózsabokorhoz fűzik. *Lycidas* azonban társát csendre inti, s azt mondja, talán jobb lenne titkon bemenni a barlangba, ahol a minap az érdemleges tisztségekkel felruházott *Alconról* (*Belloth József*) énekeltek a fiatal völgyi nimfák (*Napaea*). Ő is ezt fogja tenni, s erejüket hívja tanúként. Belekezdve a történetbe (dalba) egy látomást idéz fel, amikor az édesanya a fiút kezével ölelve s az isteneket és a boldog csillagokat szólítva néhány szót szól. Ebben azt mondja (jövendőli), hogy könnytelen fogja elhagyni az eddig lakott kalibát, s szívesen fogja átlépni az *Olympus* (az Ég) szokatlan küszöbét, amikor látja,

²³⁶ Uő., uo. 249–253.

²³⁷ Jegyzete a következő: „Sub Alconis Persona latet idem Iosephus Belloth, Vir divinis humanisque Scientiis vere cultissimus; sub Daphnidis: Excellentissimus Colocensium Praeul e L. B. PATACHICH; sub Alexicis, Re[vere]ndissimus GASLEVICH Vicarius Generalis; sub Lycidae Poeta; sub Melibaei, quidam e Scholis Piis, cuius hortatu isthaec conscripta et Ecloga.”

²³⁸ Vergiliusi szóhasználat.

5.) TÓTH SÁNDOR ATTILA: Versek és versutalások...

---

hogyan az ifjú kor annyi veszedelme után bő termést fog behordani a csűrbe. Akkor fogja majd boldogan élni életét, s erénye hasznára válik e vidék ügyeinek. Ezt mondta, és eltűnt az ég felső levegőrétegében. A következőkben a vers menete Alcon, azaz Belloth József rektor dicséretére át egy párhuzammal. Először e nap kapcsán az állatok szaporaságát említi („Azt mondják, ez a nap igen kövér kecskegidákat hozott, s azt, hogy négyszer is a fejlődényhez járultak a legelésző tehénkéikkel együtt, és az üreges tölgyfából méz folyt.”), majd ugyanennek a napnak tulajdonítja azt is, hogy a hunnosok csapata Alcon friss tiszttségének örült, s az erdők és völgyek már ismerték Alcon nevét, és még a sziklák is visszhangozva azt ismételték: Alcon. Az erdőtől egészen a csillagokig tehetsége adományai következtében ismert ő, s a jó szolgálatot megtettek jutalma az övé. Mint ahogy a vetés a mezőkön, a juhoknak a tej, a szőlővenyigének a szőlőfürtök az ékességei, úgy számukra (ti. a piaristák számára, *megjegyzés tőlem, T. S. A.*) Alcon jelenti a dicsőséget és az ékességet. Miután őt az erdei istenséget ügyeik élére állították, sem a tej, sem a kifejt tej bősége, sem pedig az óborral telt serleg nem hiányzik. Az esteli medve mostanában nem morogja körül (nem ijesztgeti) a nyáját, s tekergő giliszták sem háborgatják a föld mélyét. Semmiféle ragály nem árt a nyájnak, sem pedig vezetőiknek. A szomszédos mezőkön kövér legelők sarjadnak, s a megforgatott földfelszín alatt a termékeny mag csírázik. Azt mondják, e jeles földet maga Pales készül megnézni, és az újonnan felszántott szántóföldeken fogja elkészíteni lakhelyét. A vers további menetében megjelenik Daphnis, azaz Patachich Ádám érsek (s a kalocsai erdőkben van-e jelesebb Daphnisnál – kérdezi a költő), aki Alexist (Gaslevich) és társait arra kérte, hogy a pásztorok szórják be a földet mohával, fordítsanak gondot az ünnepi kórusokra, mert ma ily tisztesség illeti meg az arra érdemes Alcont. Építsenek egy halmot, s itt legyen egy felirat: itt vette magára társainak kegyes óhaját, amely számára a hyblai méznél édesebb. Ő pedig számukra mindenkinél kedvesebb, s tudósabb a trák Orpheusnál, drágább az ékes szőlővesszőn lévő fürtöknél, bőkezűbb a záporosónél, aki nem más, mint a kedves szülőanya egyetlen gyermeke, Alcon. Melibaeus lelkesen dicséri az elhangzottakat: ilyen az álom a fűben a megfáradtaknak, ilyen a bágyadt számára a nap hősege alatt a lengedező szellő susogása, s ilyen az éhező kecskéknél a fűz és a gránátalma, amilyen verset most hallott az isteni költőtől. Ebben a feladatban nem tudja követni őt, s ne kívánják, hogy a lombos szilfán bűg gerliceként kövesse, majd könnyű álom lepje meg a fa alatt. Nem siet ő át a siető vizek kies földjein, s versében nem jelennek meg a mohás lombok árnyai. Lycidas figyelmezteti arra, hogy a maga számára törekeny büröksípót készített, hogy majd azon édes szerelmeket szólaltasson meg, pedig a magasztos istenségek által arra gondolt, hogy számára az édesanya egyszülöttje, Alcon édesebb a hyblai méznél, kedvesebb a lány szellőnél, kegyesebb Euphrosinánál, kiműveltebb a trák Orpheusnál, drágább az ékes szőlővesszőn lévő fürtöknél, s bőkezűbb a záporosónél. Az eklogát Melibaeusnak a korábbi sorok ismétlésére épített beszéde zárja, melyben a már ismertetett megfogalmazásban Alcont dicséri.

Zimányi eklogája tehát a pásztori vers eszközeivel megfogalmazott dicsérő költemény, melyben a Lycidas alakja mögé bújtatott költő fiatalabb társát (tanítványát) tanítva s annak készítésére dalra fakad, s alkalmi jelleggel pászortársának, a kalocsai piarista iskola új rektorának, Belloth Józsefnek dicséretét zengi.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

3.) Összegzés

Láttuk, hogy Patachich Ádám főpapi (püspöki-érseki), főúri, mecénási és költői alakja is mélyreható volt a piaristák tudatában és költészetükben. Figyeltek és felfigyeltek főpapi tevékenységére, művészi érzékenységére és költészetére. Számon tartották római Árkádia Akadémiai tagságát, tisztelték tudósi, költői mivoltát. Patachich legalább oly odafigyeléssel illette e magyarországi oktatásban és kultúrában (főleg a költészetben) meghatározó rend működését, ahogy az 1770-es évek közepén a talajukat vesztett tudós jezsuitákat is igyekezett felkarolni. Alakjának a piaristák közötti tiszteletet bizonyítja Benyák Bernát *Ludus bucolicus* című pásztorjátéka is, melynek egyik főszereplője szintén a római *arcas*, Patachich Ádám. E mű egyelőre lappang, feldolgozása azonban még inkább bővíthetné Patachich Ádám kalocsai érsek és a jeles piarista költők írói kapcsolatának viszonyait.

6.) JERNYEI KISS JÁNOS: Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia

6.) JERNYEI KISS JÁNOS: *Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia*

Hazai késő barokk művészetünk legjelentősebb mecénásai azok a Rómában tanult, nagy műveltségű főpapok voltak, akik építettként, szobrok, festmények, dekorációs együttesek megrendelőiként a korszak legkiválóbb művészeit foglalkoztatták. Az építészek közül Isidore Cannevalt Migazzi Kristóf hozta Vádra a székesegyház új terveinek kidolgozására (1762-74), Melchior Hefelét Batthyány József prímás hívta meg pozsonyi palotájának tervezésére (1778-79) és Szily János szombathelyi püspök újonnan alapított egyházmegyéje központjának kiépítésére (1777-1814). Fellner Jakab fő megbízója Koller Ignác püspök, a veszprémi püspöki palota (1763-72) építetője, és Eszterházy Károly egri püspök volt, aki az egri líceum és a pápai plébániatemplom megtervezésén kívül számos falusi templom építésénél foglalkoztatta. A korszak nagy festő egyéniségei között Franz Anton Maulbertsch, Johann Ignaz Cimbali, Dorffmaister István és Johann Lucas Kracker magyarországi főművei is e főpásztori mecénatúrának köszönhetőek.

Hogy a püspöki központok és a plébániatemplomok az érett barokk korszakban már virágzó szerzetesi építkezésekhez képest csak megkésve, a 18. század második felében épülhettek ki, annak elsősorban az egyházmegyéék anyagi helyzete volt oka. A török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc után ugyan tartós békés korszak köszöntött az országra, de az előző periódusban a püspökségeket olyan súlyos veszteségek érték, amelyekből csak hosszú évtizedek alatt sikerült kilábalniuk. A hódoltság alatt elveszett püspöki javadalmak visszaszerzése, a székesegyházak helyreállítása vagy újjáépítése, a káptalanok, a szemináriumok felállítása, a plébániahálózat újjászervezése igen nagy feladatot rótt a korszak főpapjaira. A egyházmegyei központoknak és a plébániatemplomoknak a 18. század közepétől fellendülő kiépítése és felszerelése egyháztörténeti szempontból a tridenti zsinat nyomán megindult egyházi reformfolyamatok magyarországi kiteljesedését jelenti. A világi egyháznak ez a viszonylag megkésített felzárkózása azonban művészettörténeti nézőpontból tekintve igen szerencsés időszakban következett be. A szomszédos területek, Ausztria, Cseh- és Morvaország földjén olyan kiváló felkészültségű mestereket működtet, akik saját hazájukban már aránylag kevés nagyszabású egyházi megbízáshoz juthattak, a Magyarországon egyre-másra épülő templomok, székesegyházak és főpapi rezidenciák viszont nagy feladatokkal várták őket. A hazai püspökök megbízásából készült műalkotások így magas művészi színvonaluk mellett a legkorszerűbb irányzatok képviselői és egyben meghonosítói is.

Patachich Ádám fent említett püspöktársai közül is kimagaslott műveltségével, költői tehetségével, a művészeteket támogató bőkezűségével. 1760-ban lett Nagyvárad püspöke, itt kezdte meg hatalmas könyvtárának összegyűjtését. Michael Haydn, utóbb Karl Ditters vezette zenekara a korszak egyik legjobb udvari együttese volt, amelynek hangversenyei, oratórium- és operaelőadásai messze földön híressé tették a püspök udvarát.²³⁹ A váradi székhely újjáépítésére 1762-ben Franz Anton Hillebrandttól rendelte meg a tervet, amelynek kivitelezése során Mária Terézia utasítására ugyan számos egyszerűsítést kellett végrehajtani, mégis késő barokk építészetünk egyik legjelentősebb alkotása lett.²⁴⁰ A nagy

²³⁹ VÁGÓ GYÖRGY: *Dittersdorf Nagyváradon*. Magyar Zenei Szemle III (1943) 121-128.; STAUD GÉZA: *Magyar kastélyszínházak*. 2. (Színháztörténeti könyvtár 14.) Budapest, 1963.

²⁴⁰ BIRÓ JÓZSEF: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest, 1932 57-67. KELÉNYI GYÖRGY: *Franz Anton Hillebrandt*. (Művészettörténeti füzetek 10.) Budapest, 1976, 26-33.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

---

költséggel felépített palotát azonban Patachich már nem élvezhette: 1776-ban az uralkodó új méltóságba, a kalocsai érseki székbe emelte.

Kalocsán újabb feladatok várták. A székesegyház méltóságteljes épülete, amelynek építése javarészt nagybátyjának Patachich Gábornak (1733-1745) köszönhető, már teljes pompájában állt, elődeinek azonban még nem állt módjában megfelelő érseki rezidenciáról gondoskodni.²⁴¹ A kalocsai érsekek középkori palotája a törökök kiűzésének hadműveletei során szenvedett károkat. Csáky Imre (1710-1732) felújította és bővítette is a régi épületet, amelyet Bél Mátyás leírásából és a Batthyány-album egyik rajzáról ismerünk. Az új palota építését Batthyány József (1760-1776) kezdeményezte, aki ez ügyben 1773-ban Oszwald Gáspár kegyesrendi építésszel, a váci püspöki uradalom építési igazgatójával tárgyalt. A régi érseki lakot 1775 májusában lebontották és ünnepélyes alapköletéttel megkezdték az új rezidencia munkálatait. 1776 januárjában azonban Patachich Ádám Kalocsára érkezett az érseki lakóhely építéstörténete új fordulatot vett: terveit az új érsek a számára oly kedves nagyváradi püspöki palota mintája nyomán Kronovetter Lipót Antal uradalmi mérnökkel dolgoztatta ki. Az építkezés gyorsan haladt, és a nyugati szárny kivételével 1780-ra, a könyvtár beköltöztetésének idejére be is fejeződött. A nyugati szárny, amely az érseki adminisztráció és a levéltár termet foglalta magába, csak később, Kollonich László idején (1787-1817) Joseph Tallher kamarai építész terve alapján épült ki.

A kalocsai palota, akárcsak előképe, a nagyváradi, az "U" alaprajzú kastélyok magyarországi típusának jellegzetes elrendezését követi: főépületéhez hátrafelé nyúló szárnyak csatlakoznak. Az udvarba vezető, dongaboltozatos kocsibehajtóból szűk lépcsőterű, kétkarú feljárók vezetnek a fő szintre, az első emeletre. A főépület középpontjában a díszterem áll, amely két szimmetrikus félre osztja díszlakosztály helyiségeinek sorát, és amelyeknek használatát az udvar felől kialakított közlekedőfolyosó segíti. Ez a diszpozíció vidéki rezidenciáink körében a Grassalkovich-típusú kastélyokkal terjedt el.

A nagyváradi palota mintaképként való felhasználása még szembetűnőbb a homlokzaton. Háromrizalitos tömegtagolással, a középrizalit sarkainak lekerekítésével, oromzattal és magas manzárdtetővel való kiemelésével találkozhatunk, hasonló a lábazatszerűen kialakított, sávozott földszint és a pilaszterrenddel illetve lizénasorral egybekapcsolt fő- és félemelet kompozíciója. A Nagyváradról ismerős tagolóelemek kisebb méretekben, leegyszerűsített részletformákkal köszönnek vissza a kalocsai homlokzaton. Az időközben megváltozott ízlés követelményeihez alkalmazkodva határozottabban klasszicizáló részleteket is láthatunk: néhány ablakot és a mellékkapukat timpanon koronázza, az üres felületeket táblák töltik ki.

A palota tervéből maga Patachich Ádám nyilvánvalóan azért építtette meg csak a főépületet és a keleti szárnyat, hogy az építkezés minél gyorsabban befejeződjék, és a berendezés és a dekoráció munkálatai is elkezdődhessenek.

A palota freskódekorációjának elkészítését kora egyik legnagyobb festőjére, Franz Anton Maulbertschre bízta, aki 1783 őszén a „Kleines Cabinet” mennyezetképével kezdte meg kalocsai működését.²⁴² Ez a munka két hetet vett igénybe, majd a következő tavasszal

---

²⁴¹ JERNYEI KISS JÁNOS: *A kalocsai érseki székesegyház és rezidencia megújulása a 18. században*. in: KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Kalocsa történetéből*. Kalocsa Város Önkormányzata, Kalocsa, 2000, 243-282.

²⁴² Maulbertsch levele Balázsovits Mihály egri püspöki titkárhoz, 1783. szeptember 11. közli: PIGLER ANDOR: *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei*. Budapest, 1922, 84.

5.) TÓTH SÁNDOR ATTILA: Versek és versutalások...

a kápolna és a díszterem freskóit készítette el, és 1784. május 15-én az érsek ünnepélyes keretek között szentelte fel az elkészült dekorációt.²⁴³

Az együttes központi képe, a díszterem mennyezetfreskója sajnos elpusztult: a folyamatos beázások miatt olyan erősen megsérült, hogy 1868-ban maradványait is levették, és Haynald Lajos érsek a helyébe famennyezetet építtetett. A freskó ikonográfiai programja egy 19. századi leírás alapján rekonstruálható: a mennyezet egyik oldalán Szent István és udvartartása volt látható, amint a Rómából megérkezett Asztrik apáttól átveszi a koronát és az apostoli keresztet, míg a másik oldalon Patachich Ádám állt, amint kanonokjait a toulouse-i rend jelvényével tünteti ki. A terem dekorációjából csak az oldalajtók fölötti grisaille-jelenetek és a sarkokba festett medaillon-portrék maradtak meg: a két négyzetes mezőben Deo illetve Sacerdotio felirattal a székesegyház és a püspöki palota homlokzata látszik építész- és kőművesszerszámokkal játszadozó angyalokkal, a portrék pedig az építetőket, Patachich Gábort illetve Patachich Ádámot ábrázolják.

A mennyezet két nagy történeti jelenete az egyházmegye dicső múltjának és jelenének összekapcsolását mutatta fel. Az utóbb kalocsai püspökké emelt Asztrik apát szentszéki útját, a királyi és apostoli jelvények Magyarországra való elhozását mindig is az érsekség történetének legfontosabb eseményei között tartották számon. Mária Terézia a káptalannak Patachich Ádám kérésére éppen Asztrik tettére emlékezve adományozta a toulouse-i keresztet.²⁴⁴ A székeskáptalan kitüntetése a királynő egyházpolitikájával összefüggő új Szent István-kultusz egyik megnyilvánulása volt, amely az uralkodó főkegyúri jogát alátámasztó történeti érvek sorába illeszkedett.²⁴⁵ Ezt a freskón a Hartvik-legenda másik mozzanata, az apostoli kereszt átadása is hangsúlyozta. A kiválasztott jelenet az egyházmegye ősi, Szent Istvánhoz köthető alapítását éppúgy kiemelte, mint első érsekének érdemét, amely érdem – az uralkodó által is elismerve – utódaira és a székeskáptalanra is átszáll. Ebben a képi programban, a díszterem oldalfalain jelenik meg a két Patachich arcképe a székesegyház, illetve a püspöki palota építetőjeként, vagyis az egyházmegye restaurációjának betetőzőiként.

A barokk apoteózis-jelenetek szokásos kellékeivel tűnik fel a megrendelő dicsőítése a palota másik helyiségében, a kabinet kicsiny mennyezetén. A freskómező felületén felhők között angyalok repkednek, középpont az érsek medaillonba foglalt portréja látható, amelyet az angyalok rózsakoszorúval öveznek. A főpapi méltóság jelvényei, a mitra, az apostoli kereszt és az érseki mellkereszt a puttók kezében látszik, a bojtos szélű brokátbaldachin borul a központi csoport fölé. A Szent István-rend nagykeresztjét is angyal tartja az érsek arcképe fölé, az alul látható fegyverek a Patachich-család vitézséggel szerzett nemesi rangjának kifejezői. Az egész jelenetet a bal felső sarokban ragyogó napkorong fénye világítja meg.

A kompozíció előképét a würzburgi hercegérseki rezidencia lépcsőházának freskójában (1750-1753), a velencei Giambattista Tiepolo művében találjuk meg, amely Európa allegóriájának keretében Karl Philipp von Greiffenklau hercegérsek apoteózisát mutatja be.

²⁴³Diarium Illustrissimi ac Reverendissimi Francisci Caroli Palma, KFK MS 256.

²⁴⁴A jelvényre a korona átadását ábrázoló kép és „A Szent Korona meghozatalának emléke” felirat került: *Történelem - kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD és SINKÓ KATALIN. Kiállítási Katalógus. Magyar Nemzeti Galéria. Budapest 2000, 356. Kat. V-42.

²⁴⁵KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1996³, 370. GALAVICS GÉZA: *Program és műalkotás a 18. század végén*. (Művészettörténeti füzetek 2.) Budapest, 1971, 18-19. Hasonló szerep jutott a Szent István-rend megalapításának is, amelynek nagykeresztjét 1778-ban Patachich Ádám is megkapta.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Maulbertsch már 1759-ben, a kromefízi érseki palota dísztermének kifestésekor is felhasználta ezt az ikonográfiai mintát.²⁴⁶ A kisméretű kalocsai freskó erősen redukálva ugyan, de lényegében hasonló formulákkal dicsőíti a megbízót.

Patachich érsek medaillon-portréja a napkorong sugárzó fényében áll, az erény birtokosaként, örök dicsőséget nyerve emelkedik fölénk. A kabinet sarkában, a kandalló fölötti fülkében egy másik erényes hős, Mucius Scaevola szobra jelenik meg. A köz javát mindenek fölött szolgáló római katonában számos tragikus hőshöz hasonlóan már a 17. században a népszerű sztoicizmus és a mártírok példaszerű hősiességét népszerűsítő egyház is eszméinek megtestesítőjét látta. Nyilván személyes okai is lehetnek annak, hogy a Rómát járt latinista költő-főpap saját emlékét is ilyen szorosán összekapcsolta alakjával.

A főépület keleti sarkában húzódó kicsiny kápolna ovális falmezőjébe Maulbertsch az Oltáriszentség megdicsőülését festette meg. A magasban ragyogó ostyát a Krisztus megtestesülésére utaló felirat (Et verbum caro factum est), csillagkoszorú és hódoló angylasereg övezi. Középpütt, az oltár felett maga a megtestesült Ige, a kis Jézus lebeg, feltámadásának győzelmi jelvényeit, a keresztes zászlót és a pálmaágat tartja, derekáról fehér lepel csüng alá.²⁴⁷ A freskó így szoros ikonográfiai összefüggésben áll az oltár kisméretű, 16. századi táblaképével, Hans von Aachen Angyali üdvözlés-kompozíciójával, amelyet Mária Terézia ajándékozott Patachich érseknek. A kápolna képi programja ezáltal Krisztus megtestesülését és feltámadását, valamint az Oltáriszentségben való jelenlétét hirdeti.

A kápolna és a kabinet után, a palota keleti szárnyában az érsek négy helyiségből álló magánlakosztálya helyezkedik el, végében a könyvtár termeivel. Patachich remek bibliotékáját 1777-ben az egyetem számára is följánlotta, egyebek között azzal a föltétellel, hogy azt budai palotájával szomszédos házban, szobájából átjárást biztosítva helyezték el.²⁴⁸ Miután kívánságait az egyetem nem tudta teljesíteni, a könyvtár a kalocsai palotába került, s itt a káptalani és az érseki magánkönyvtárakkal egyesítve a keleti szárnyban kapott elhelyezést. Az olvasótermet kis ajtó köti össze a tudós főpap szobáival, a polcokat az egyes irodalmi műfajokat és tudományokat megtestesítő antik és modern tudósok és auktorok medaillon-arcképei díszítik. A szellemi ősöknek effajta galériái a reneszánsz studiolo-dekorációk nyomán terjedtek el, és a kalocsai könyvtárteremben is a tulajdonos intellektuális portréját adják. Hirdetik Patachich érseknek a tudás melletti elkötelezettségét, az évezredek által ránk hagyományozott és – hiszen a portrészorozatban Newton is helyet kapott! – a korszerű tudományosság által feltárt ismeretek tisztelétét.

---

²⁴⁶ GARAS KLÁRA: *Franz Anton Maulbertsch, 1724-1796*. Budapest, 1960, 47-49.

²⁴⁷ SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Egy barokk kori Immaculata-típus ikonográfiájához*. Művészettörténeti Értesítő XIX (1970) 284-288: 284.

²⁴⁸ VANYÓ TIHAMÉR: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról, 1611-1786*. Budapest, 1986, 223.

7.) FISCHERNÉ GRÓCH ZITA: Patachich Ádám könyvtára

7.) FISCHERNÉ GRÓCH ZITA: *Patachich Ádám könyvtára*

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár alapítója, Patachich Ádám a maga korában az ország egyik legnagyobb és leggazdagabb könyvtárát hozta létre. Nagyságát jól érzékelteti egy számszerű összehasonlítás. Az érsek magángyűjteménye 1783-ban 16.242 kötetet számlált, az ország egyetlen jelentős „állami” gyűjteménye az egyetem könyvtára 15.494 kötetet²⁴⁹. Rövid ismertetésünk csupán ízelítőt adhat Patachich könyvgyűjtő tevékenységéről, részletesen nem elemezhetjük gyűjteménye összetételét, ezért néhány jellemző példával szemléltetjük könyvtára gazdagságát.

Mariosa Jakab olasz pap, Patachich első könyvtárosa költeményében így ír erről az enciklopédikus gazdagságról:

*Ennyi kötet súlyát nincs mód kifejezni!
nyögve feszül könyv-terhét hordva a számtalan állvány:
Itt az ezer nyelven megnyíló isteni „írás”
Itt az „atyák” sora, ily szent névvel tisztelik őket;
Itt a homályt űző elmék, kik korszakok, évek
rendjét számba veszik; s azok is, kik sorra megírják
országfők harcát, népek sorsát, vagy a jognak
bölcseken fejtegetik rendjét; s kik a titkos
természet dús magvát nyitják fel; vagy a légből
felszállnak, fürkészsze a csillagokat közelebből.*²⁵⁰

Patachich Ádám már nagyváradi püspöksége idején jelentős könyvtárra tett szert. Az ún. nagyváradi katalógus (*Index librorum bibliothecae ... Adami... Patachich ... , episcopi Varadiensis...*)²⁵¹ szerint 1774-ben a gyűjtemény 7.825 kötetből állt. A nagyváradi könyvtár tartalmi megoszlásáról Mariosa az 1760-as években katalógust²⁵² készített, ebben 22 tárgyi csoportba sorolja a könyveket: aszketikusok vagy lelkeségi írók (*Ascetae, seu spirituales*); egyházzogászok (*canonistae*); hitszónokok (*concionatores*); etikusok és politikusok (*ethici et politici*); geográfusok és topográfusok (*geographi et topographi*); egyháztörténészek (*historici sacri*); világi történészek (*historici profani*) humanisták (*humanistae*); világi jogászok (*iuridici*); lexikonok és szótárak (*lexica et dictionaria*); matematikusok (*mathematici*); orvosok (*medici*); erkölcteológusok (*morales theologi*); filozófusok (*philosophi*); költők (*poetae*); hitvitázók (*polemici theologi*); vegyesek (*promiscui*); közírók (*publicistae*); rétorok, szónokok (*rhetores, oratores*); skolasztikus teológusok (*scholastici theologi*); Szentírás magyarázók (*S. Scripturae interpretes*); egyházatyák, zsinatok (*patres et concilia*).

---

²⁴⁹ VÉRTESY MIKLÓS: *Patachich Ádám ősnymtatványgyűjteménye*. In: Magyar Könyvszemle. 1968. 1.sz. 55-61. (A továbbiakban: VÉRTESY)

²⁵⁰ Simonchicz Innocentius: *Dissertatio de ortu, et progressu litterarum in Hungaria...* Magnó-Varadini, 1784. 67. p.

²⁵¹ BOROS ISTVÁN: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa*. 1850 előtti kéziratok. Bp. 1989, OSZK. 51. (A továbbiakban: Kéziratkatalógus)

²⁵² *Catalogus librorum [Bibliothecae Adami Patachich] secundum classes ordinatus* (Ms 646)

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Érseki kinevezésekor a kalocsai rezidencia még félkész állapotban volt, ezért átmenetileg budai palotájában helyezte el könyveit. Elődje, Batthyány József (1760-1776) megkezdte az érseki székhely újjáépítését, Patachich 1776-ban a keleti szárny felépítésével folytatta, melyet szándéka szerint kifejezetten könyvtár céljaira emeltek. A nyolcablakos, huszonzhárom méter hosszú, olasz barokk stílusú könyvtárterem három könyvtári szobával 1780-ban készült el. A Patachich-terem visszafogottan elegáns enteriőrje ma is lenyűgöző látványt nyújt. A falak mentén három méter magas, állítható polcozatú, díszesen faragott tölgyfaállványok sorakoznak. Az állványok tetejét füzéres keretben Franz Anton Maulbertsch tizenkét grisaille fatáblaképe díszíti, amelyek ókori, középkori és újkori gondolkodók (pl. Homérosz, Arisztotelész, Szent Ágoston, Newton) arcát ábrázolják. A terem közepén három nagy pillér és hat író-munkasztal áll. A praktikus kialakított íróasztalokon kb. 400 kötetet, a polcokon összesen 19.000 kötetet helyeztek el. A könyvek egységes átkötésén több mint tíz évig dolgozott Werner Vencel bécsi könyvkötő-könyvtáros, munkájának eredményeként az aranyozott kötések máig biztosítják a terem ragyogását.

Az áttelepített könyvtár rendezését, feldolgozását, a gyarapítást 1780-tól Fogarassi András irányítja. Különböző katalógusok készültek, ezekben pontosan nyilvántartották az egyre bővülő állományt. Katalógusok készültek a kötésre kiadott könyvekről, a klasszikus művekről, az ősnymtatványokról, kéziratokról.

Az érseknek ügynökei voltak külföldön, akik felvásárolták számára a könyvpiacra kerülő könyveket. Bécsben Kurcz Antal, Grazban Kübler Ignác, Nürnbergben Reste Miklós, Rómában Zaccaria Ferenc Antal figyelte a könyvpiacot.²⁵³ Leveleikben rendszeresen tájékoztatták megbízójukat az új könyvekről és az aukciókról.²⁵⁴ A gyors információk fontosak voltak, mert az árveréseken a könyvkereskedelemben nem kapható példányokhoz is hozzájuthatott. A könyvekben található exlibrisek szerint például a Hochenberg, Balas, Trautsohn, Gottscheid, Uffenbach könyvtárakból is vásárolt.

Ügynökei felvásárolták számára az értékes és ritka könyveket, számos kódexet, ősnymtatványt. Patachich körültekintően és többféle forrásból szerezte be a ritkaságokat. Az egyik tájékozódási eszköze az ún. *bibliotheca*-k, különféle aukciós anyagoknak nyomtatott kiadásai, amelyeket rendszeresen megküldtek neki. Ezekben nyomon lehet követni bejegyzéseit, és visszakeresni, hogy egy adott könyvet hol vásárolt. A Főszékesegyházi Könyvtár kódexgyűjteményének egyik legbecselesebb darabját a *Psalterium cum canticis* c. 15. századi pergamenkódexet a *Bibliotheca Penkeriana* aukciókatalógusából választotta ki és az 1782-es bécsi aukción meg is vásárolta. A gyűjteményben jelenleg 64 középkori kódex található, ebből 45 értékes, ritka kézirat Patachich Ádám szerzeménye.²⁵⁵ A 15. századi zsolnároskönyv mellett ő vásárolta a 13. századi Arisztotelész-kódexet²⁵⁶ és Szent Pál leveleit tartalmazó művészi díszítésű pergamen-kéziratot. Az orvosi kódexek közül a *Compendium medicinae*-t és Hippocrates-Galenus műveit tartalmazó 14. századi kéziratokat, valamint az 1472-es datálású *Medizinische Sammelhandschri-ft*-et. Az ő szerzeménye Petrus de Crestentius mezőgazdasági műve a *Liber ruralium commodorum* 1431-ből vagy egy 15. századi szentföldi zarándoklat „útikönyve”, az ún. szakáll-kódex, Beck Konrad *Pilgerbuch*-ja.

²⁵³ GULYÁS PÁL: *A könyv sorsa Magyarországon III.* Bp. 1961, OSZK KMK. 162.

²⁵⁴ A könyvtár történetére vonatkozó levelek, számlák, licitációs és egyéb könyvjegyzékek a 18. századból. (Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár MS 447)

²⁵⁵ Kéziratkatalógus 18.

²⁵⁶ BOROS ISTVÁN: Moerbeke Arisztotelész fordítása a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban. In: MKSZ 1994. 82-83.

7.) FISCHERNÉ GRÓCH ZITA: Patachich Ádám könyvtára

Patachich kifinomult bibliofil érdeklődését tükrözi értékes ősnymtatvány és antikvagyűjteménye. A 365 kötetet számláló ősnymtatvány-gyűjteményében²⁵⁷ sok ritka kiadást találunk, akár az *Auctores octo* c. Lyonban 1490 körül megjelent vagy a *Breviarium Strigoniense* 1484-es kiadását. A nevezetes ősnymdászok munkái sorakoznak egymás mellett. Ezek közül a mainzi Peter Schöffer, az augsburgi Günther Zainer, a nürnbergi Anton Koberger, a kölni Heinrich Quentell, vagy a velencei Erhard Ratdolt nevét említhetjük. Gyűjteményének egyik legdíszesebb darabja Augustinus *De civitate Dei*-jének 1470-es velencei kiadása.²⁵⁸ A könyvekben található bejegyzések szerint a legtöbb példányt Bécsben vásárolta: a domonkosok konventjétől 14, az egyetem duplumai közül pedig 29 kötetet.²⁵⁹

Antikvái (16. századi nyomtatványok) között számos neves humanista nyomdász remekműve megtalálható. A híres velencei Aldus Manutius nyomdászmeister munkái az ún. aldinák éppúgy, mint a bázeli Johannes Frobenius nyomtatványai. Chrisoph Plantin nyomdájából többek között a magyar vonatkozású Zsámboky-féle emblémáskönyv is gazdagította könyvtárát. Régi magyar könyveket is gyűjtött, ezekről Werner Vencel külön nyilvántartást készített. Könyvtárában megvoltak Temesvári Pelbárt beszédei, Heltai Gáspár és Antonio Bonfini krónikái, Pesti Gábor hatnyelvű szótárának, valamint a vizsolyi Bibliának első kiadásai. Kiterjedt európai kapcsolatainak és jól kiépített könyvbeszerzési hálózatának köszönhetően hozzájutott olyan ritkaságokhoz is, mint Tycho de Brahe *Astronomiae instauratae mechanica*, (A megújított csillagászat műszerei) c. 1598-ban megjelent műve. Ebből a kiadásból ma a világon négy példány ismeretes.²⁶⁰

A könyvvásárlásokkal kapcsolatos levelezéseiből az is kiderül, hogy Patachich érseket nem kizárólag a könyvek ritka volta, hanem a tartalma is érdekelte. Tudatosan törekedett arra, hogy könyvtárában a teológiai művek mellett a világi tudományok szinte minden ága (pl. történettudomány, neveléstudomány, jog, földrajz, csillagászat, orvostudomány, botanika, matematika) képviselve legyen. Fogarassi egyik levelében például egy 1501 vagy 1502-ben megjelent Cicero kiadás megküldését kéri, a kettő közül azt, amelynek jobb a kommentátora.²⁶¹ A latin és görög klasszikus szerzők műveinek magyarázatokkal és jegyzetekkel ellátott legjobb kiadásait szerezte be.²⁶² Ő vetette meg a könyvtár térkép és atlaszgyűjteményének alapjait. Könyvtárában megvolt Mercator-Hondius *Atlas novus*-ának 1638-as amszterdami kiadása, Matthäus Merian monumentális 21 kötetes *Theatrum Europaeum* városképes sorozata, valamint a Blaeu és Homann atlaszok.

Az érsek tehát személyesen irányította a beszerzéseket, ügynökei mellett összeköttetésben állt bécsi, római könyvkereskedőkkel, a magyarországi kereskedőkkel rendszeresen levelezett, és folyamatosan tájékozódott a hazai könyvpiacról is.²⁶³ Gloszer Gábor kanonok halálát követően könyveit felvásárolta és saját könyvtárába olvasztotta. 1782-ben került sor a mintegy 3000 kötetes káptalani könyvtár és magángyűjteménye egyesítésére.

²⁵⁷ VÉRTESY 55-61.

²⁵⁸ U.o.

²⁵⁹ BOROS ISTVÁN: A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár története. Bp. 1994, Balassi. 58. p.

²⁶⁰ TYCHO DE BRAHE: *Astronomiae instauratae mechanica*. (Facsimile kiadás) Bp. 2004. V.p.

²⁶¹ VÉRTESY 55-61.

²⁶² WINKLER PÁL: A kalocsai érsek kastély és főszékesegyházi könyvtár története. Kalocsa, 1932, Árpád Rt. 37.

²⁶³ Kéziratkatalógus 11.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Kalocsai érsekségének nyolc éve alatt jelentősen növekedett könyveinek száma, halálakor 1784-ben már 18.992 kötetet számlált²⁶⁴. Ugyanabban az évben kelt ajándékozási okmányában könyveit utódaira hagyományozta, hogy azokat a főszékesegyházzal és a káptalannal együtt birtokolják: „... Emlékeztetőül adjuk a jelenlévőknek, akiknek ez érdekük, hogy mi, ezen érseki egyházmegyének gyarapodásáról gondoskodni akarván, az egykor már létező Kalocsai Káptalani Könyvtárat a mienkkel összekapcsoljuk és így a mienket ugyanazon káptalani könyvtárral egyesítve utódainknak a kalocsai érsekeknek, a kalocsai Főszékesegyháznak és annak Káptalanjának adtuk, adományoztuk és juttattuk a közjognak megfelelő használatra, élvezetre és birtoklásra örökre és visszavonhatatlanul. Adományozzuk és juttatjuk úgy, hogy abból senki bármit is eltulajdoníthatna, vagy azt a jövőben elmozdíthatná arról a helyről, amelyet mi saját költségünkön annak készítettünk... Kelt Kalocsán, 1784. június 18.”

Az érsek az alapítás után három nappal, június 21-én írta végrendeletét, melyben könyvtárosairól és a könyvtár jövőbeni gyarapításáról is gondoskodott. 13.000 forintos alapítványt bízott a káptalanra, abból a célból, hogy a kamatokból biztosítva legyen az új könyvek beszerzése, valamint a könyvtárosok állandó fizetése.²⁶⁵

Patachich Ádám könyvtárszervező tevékenysége jövőt építő tevékenységnek bizonyult, hiszen olyan gazdag könyvtárat hagyott az utókorra, mely méltán vált világhírűvé. Barokk olvasóterme Kalocsa, az érseki székváros és egyben a Dél-alföldi régió egyik kiemelkedő látványossága, melyet évente több ezren keresnek fel. Ritkaságai miatt pedig fontos forrása a tudományos kutatásoknak, a könyv- és könyvtártörténet iránt érdeklődőknek.

---

²⁶⁴ KÉKESI JÁNOS: A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. 1784-1964. Kézirat. Kalocsa, 1964. 7.

²⁶⁵ U.o. 9.

8.) GRABARITS ISTVÁN: A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai

8.) GRABARITS ISTVÁN: *A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai*

Főtisztelendő Érsek Úr! Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mielőtt bepillantánánk könyvtárunk orvosi műveibe, hangfelvételtől hallgassunk meg egy rövid részletet, a legilletékesebb orvostörténész, Antall József beszédéből, amely „*A kalocsai érseki könyvtár orvostörténeti ritkaságai*” című, 1982-es budapesti könyvkiállításunk megnyitása alkalmából hangzott el:

„...Számunkra igen nagy dolog, hogy sikerült az egyházzal ilyen kitűnő együttműködés keretében ilyen eredményt és ilyen sikert elérni. Ha nem veszik rossz néven, – éppen azért mert ezek már történelmi dokumentumok részét képezik – az érsek úrral való előzetes levelezésből fogok felolvasni. Főtisztelendő Ijjas József úrnak írott levelemből, amiben az egész ügyet elindítottuk. Engedje meg, hogy a Főszékesegyház Könyvtárában tett látogatásunk után, még a *genius loci* kétségtelen hatása alatt, őszinte köszönetemet és hálámat fejezzem ki, az orvosi könyvkiállítás megrendezéséért, amit a könyvtár igazgatója és munkatársai segítségével dr. Grabarits István gyógyszerárvezető, elismert tudományos kutatónk rendezhetett meg. Intézetünk Tudományos Tanácsa, a Magyar Orvostörténelmi Társaság vezetősége nevében szeretném ugyanezt, nemcsak az udvariasság jegyében kifejezésre juttatni, hanem valóban a tudományos együttműködés reményében kifejezésre juttatni elismerésünket. A páratlan értékű könyvtár ezzel egy olyan sajátos területen mutatta meg gazdagságát, amelyet kevésbé várhatott el az érdeklődő, de még a szakember sem. Jól mutatja az egyház sok évszázados szerepét a kultúra és tudomány pártolásában, beleértve a természettudományok és a medicina iránt tanúsított érdeklődését az emberiség szolgálatában. Éppen ezért legyen szabad felajánlanom, hogy Intézetünk időszaki kiállítási termében szívesen adunk otthont néhány hónapra a kiállításnak. Így az idegenforgalmi főidényben külföldi és hazai látogatók ezrei ismerhetik meg Budapesten ezt az értékes kiállítási anyagot.”

A Patachich-könyvtár – a Mariosa Jakab által versben megénekelte „*Itt az ezer nyelven megnyíló isteni írás*” – hatalmas tárából most bepillantunk azokba, „kik a titkos természet dús magvát nyitják fel”.

Az orvos- természettudományos könyvek határát nagyon nehéz meghúzni, mert a 19. század előtt természettudományos képzése főként az orvosnak volt. A növényi-, állati- és ásványi eredetű gyógyszerek használata pedig eleve megkövetelte, hogy az ide tartozó tudományokat orvosok műveljék.

A Patachich-könyvtár gazdag anyagában kiemelkedő helyet foglalnak el, az orvosi- természettudományos művek is. Egy rövid előadásban azoknak csak töredékét tudjuk számba venni, ezért most csak a kódexekről, és az 1600 előtt megjelent „rariorák”, azaz ritkaságok néhány reprezentánsáról szólunk, a művek vetített képes bemutatása mellett.

A könyvtár állományában 8 kötet orvosi kézirat található, amelyekből öt kötet 14-15. századi kódex.

Mintegy 800 kötet 1900 előtt nyomtatott orvosi-termesztudományos könyvet számláltunk meg, ebből ősnymtatvány 14, rariora (16. században nyomtatott) 110 mű.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Patachich Ádám megkülönböztetett figyelmet szentelt az antik szerzők műveinek, ezért az ókori szerzők orvosi művei is nagy számban megtalálhatók itt kódexekben, ősnymtatványokban és 16-18. századi kiadásokban.

Az ókori szerzők műveit külön katalógusba foglaltatta Patachich.

KÓDEXEK

A magyarországi könyvtárakban őrzött orvosi kódexek adatait táblázatba foglaltam. A kötetek számát tekintve a Patachich Könyvtár a harmadik, a művek számát tekintve az Országos Széchényi Könyvtár után a második a hazai sorrendben. Könyvtárunkban található a hazánkban őrzött legrégebbi orvosi kódex: Gilbertus Anglicus: Compendium medicinae. 1330-ban másolták. Hét könyvben, latin nyelven foglalja magába az orvostudomány különböző területeit.

A magyarországi könyvtárakban található orvosi kódexek adatai			
KÖNYVTÁR	SZÁMA		
	KÓDEXEK		TÖREDÉKEK
	MŰVEK	KÖTET	
OSZK, Budapest	19	13	7
Akadémiai, Budapest	1	1	3
Egyetemi, Budapest	10	8	8
Semmelweis, Budapest	3	3	-
Kalocsa	14	5	1
Eger	1	1	2
Debrecen	6	2	-
Pannonhalma	3	1	1
Összesen	57	34	22

A Hippokratész-Galénosz kódex 1360-ban készült. Hippokratész aforizmáit és kórjósait, valamint Galénosz orvosi rendszabályait tartalmazza, Afrikai Konstantin (1020-1087) fordításában és magyarázataival.

Hippokratész (Kr.e. 460-375?) görög orvos, az orvostudomány atyja. A Hippokratészi Gyűjtemény őrzi az emberiség gyógyászatra vonatkozó kollektív ismereteit. Értéke példamutató orvosi szemléletében rejlik. Fordításai és kommentárjai megszámlálhatatlanok. Hippokratész művei kódexben, három ősnymtatványban, műveinek 10 kiadása 13 kötetben (1526-1784) és számos kommentárja található a könyvtárunkban.

8.) GRABARITS ISTVÁN: A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai

Afrikai Konstantin volt a középkor egyik legnevesebb orvostudósa, aki az ókori görög- és középkori arab szerzők műveit fordította latinra. Művei a középkori skolasztikus egyetemek megbecsült tankönyvei lettek. Ez a szép iniciálékkal díszített példányunk is minden bizonnyal több 14. századi orvosprofesszoré lehetett, akik sűrű lapszéli jegyzetekkel látták el.

Az egyik legszebb kötésű kódexünk is orvosi témájú. Német nyelvű kéziratgyűjtemény 314 lapon, amit Konrad Schrecken másolt egybe 1472-ben. A kéziratgyűjtemény nyolc jelentős munkát tartalmaz. Kétharmad részét az 1306-ban elhunyt olasz származású párizsi sebész Lanfrancus munkái, a „*Chirurgia parva*” és a „*Chirurgia magna*” teszik ki. A másik híres párizsi sebész Guy de Chauliac művének egy része, valamint Konrad von Megenberg gyógyszeres könyve is része a kódexnek.

A spanyol alkimista Rupescissa 1350-ben írta a kvinteszenciáról szóló legrégebbi ismert és a későbbi korokra is nagy befolyású munkát. Műve kivonatossan megtalálható kódexünkben. A „kvinteszencia” tudománya a dolgok és gyógyszerek lényegét akarta kivonni és megfogni. Ebből vált gyakorlattá a középkor végén a sokféle növényi-, állati- és ásványi kivonat, esszencia, tinktúra és desztillátum gyógyszerként való használata. Az élet vize –Aqua vitae – előállításával külön fejezetben foglalkozik.

A további két kódexünk is sebészi témájú. Az egyik a „*Chirurgiale*” nevet viseli, 1474-ből származik. A másik 15. század eleji másolás, latin nyelvű. Guy de Chauliac (1298-1368) francia orvos főművét tartalmazza, amely a középkori sebészeti ismeretek legteljesebb összefoglalása: 100 szerzőtől kb. 3000 idézetet közöl.

ŐSNYOMTATVÁNYOK

Ősnyomtatványoknak nevezik az 1455-1501. január 1. között nyomtatott könyveket. Abban az időben a legfontosabb, legkelendőbb műveket nyomtatták, amelyek között az orvosi tárgyúakat is megtaláljuk. Magyarország könyvtáraiban 56 orvosi tárgyú ősnyomtatvány található, 104 kiadásban. Ezek közül Kalocsán: 12 mű, 14 kiadásban.

Hazánkban csak Kalocsán található orvosi ősnyomtatvány kiadások:

- Quiricus: *Lumen apothecariorum*. Cremona, 1494.
- Megenberg: *Buch der Natur*. Augsburg, 1475.
- Mesue: *Opera medicinalia*. Firenze, 1471.
- *Regimen sanitatis Salernitanum*. Leipzig, 1493.

Pillantás néhány ősnyomtatványra.

Mesue: *Opera medicinalia*. Padova?, 1471. Mesue (XI. század) arab orvos, Kairóban működött, műve a gyógyszerkészítés művészetének kánonja. Művének első kiadása, hazánkban csak Kalocsán található. Iniciálékkal gazdagon díszített.

Serapion: *Liber aggregatus...* Velence, 1479. Serapion (X. század) arab orvos gyógyszerekről írt műve. Nyomtatásban 1552-ig ötször jelent meg. Könyvtárunkban: az első (1473) és a második (1479) kiadás található.

Konrad von Megenberg (1307-1374): *Buch der Natur*. Augsburg, 1475. Az első német nyelvű természettudományos mű első kiadása, 12 gyönyörű színezett fámetszettel díszített példány. Jellegzetes reneszánsz korabeli növényábrázolásokkal. Hazánkban csak Kalocsán található ez a kiadás.

Regimen sanitatis Salernitanum. Lipcse, 1493. A szalernói orvosi iskola egészséges életmódra és betegség megelőzésére vonatkozó gyakorlati tanácsait tartalmazza, verses formában.

A.) A KONFERENCIA ELŐADÁSAI – TANULMÁNYOK

Quiricus de Augustis: *Lumen Apothecariorum*. Cremona, 1494. Quiricus (14. század) műve a korszak egyik legfontosabb gyógyszerelőirat- és készítés kézikönyve volt orvosok és gyógyszerészek használatára.

Plinius: *Historia naturalis*. Velence, 1499. Plinius secundus (kr.u. 23-79) foglalkozott mindazzal, „ami használ és árt az embernek”. Még a késő középkorban is a természettudományok elismert gyűjteménye volt. 1800-ig 84 kiadást ért meg latinul. Először 1469-ben jelent meg, a kalocsai példány már a 19. kiadásból való.

Avicenna: *Canonis medicinae*. Velence, 1500. Avicenna (980-1037) perzsa származású arab orvos és polihisztor. Főműve a Kánon 5 könyvben öleli fel az egész elméleti és gyakorlati orvostudományt. Hét évszázadon át tankönyvként használták.

RARIORA

A 16. században megjelent könyveket a könyvtártudomány ritkaságoknak (rariora) nevezi. Könyvtárunk orvosi művei közül 110 könyvet sorolhatunk ezek közé. Példaként néhányat bemutatunk közülük.

Bosco: *Luminare majus*, Quiricus: *Lumen Apothecariorum* és Suardus: *Thesaurus Aromatariorum*. Velence, 1520. Három 14. századi híres gyógyszerelőirat gyűjtemény közös kiadásban

Avicenna: *Liber Canonis*. Velence, 1544. Ez a kiadás tartalmaz hat különleges fametszetet a „csontkovácsság” területéhez tartozó gerincnyújtásokról.

Nicander: *Theriaca, Alexipharmaca*. Köln, 1530. Nicander (Kr.e. 200-135) Pontuszban és Pergamoszban művelte az orvoslást. A minden mérgek ellenszeréül szolgáló, bonyolult, 70 összetevőből álló két híres gyógyszere a theriaca és az alexipharmaca leírása hexameterekbe foglalva található művében. E két gyógyszer 2000 éven át megőrizte hírét és rangját, bár a név maradt, az összetevők kevesbedtek, a 19. század végére már csak ópiumkivonatot tartalmazott a teriaca.

Dioscorides: *Pharmacorum simplicium libri*. Strasburg, 1529. Dioszkoridész (ca. 40-90) görög származású római katonaoorvos. A hadsereggel való vándorlásai során alkalma volt a különböző vidékek – Egyiptomtól Indiáig - flórájának és gyógyszereinek megismerésére. Öt könyvből álló művét 77 körül írta, benne a természet három országából – növény, állat, ásvány – származó gyógyszereket rendszerbe foglalta. Műve az ókori és középkori orvosok legfontosabb gyógyszer-tani és botanikai útbaigazítója lett. Műve két kiadása található könyvtárunkban. (Matthiolus: *Dioszkoridész Kommentár*. Velence, 1544.)

Theophrasti: *De causis plantarum*. Párizs, 1529. Theophrasztosz (Kr.e. 371-286) Arisztotelész tanítványa volt, Matematikával, ásványtannal és főleg botanikával foglalkozott. A botanika tudománya megteremtőjének tekintik. Két műve mindent tartalmaz, amit abban az időben a gyógynövényekről tudtak. Mindkét könyve megtalálható könyvtárunkban.

Scribonius Largus: *De Compositionibus medicamentorum*. Párizs, 1528. S. Largus római orvos az 1. században. Klaudiusz császár orvosa és kísérője Britanniába. Útja során sok népies szerrel megismerkedett. Művében a betegségek sorrendjében sorolja az orvosságokat.

Galenus: *Methodus medendi*. Párizs, 1529. Galénosz (ca. 130-200) görög származású, Pergamoszban született, Szmirnában, Korinthoszban majd Alexandriában tanult. Beutazta Kisázsia-t és Palesztinát. 164-ben Rómába menekült, ott a császárok orvosa lett. Közel négy százra becsülik értekezéseinek és nagyobb alkotásainak számát. Személyében összpontosul azon korabeli törekvés, hogy a görög-római világ orvosi tudását megmentse. Galénoszban az ókor szellemi ereje lobbant fel. A hippokratészi orvostudományt

8.) GRABARITS ISTVÁN: A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai

továbbfejlesztette és bizonyos rendszerbe foglalta. A középkor, sőt az újkor orvoslásának legértékesebb tekintélye.

Geber: *De Alchemia*. Strasburg, 1529. és Nürnberg, 1541. Geber (702-765) arab polihisztor. Híres Alkémijának mindkét kiadása gazdagon illusztrált kémiai mű.

Vesalius: *De humani corporis fabrica*. Bazel, 1555. Vesalius (1514-1564) németalföldi származású orvos, padovai egyetemi tanár. Anatómiája az orvostudomány korszakalkotó könyve, amely 1543-ban jelent meg először. Vesalius leszámolt az ókori tekintélyek maradéktalan tiszteletével. Művének ez a második kiadása, amely az akkor alig százezres példányszámú könyvkiadás csúcsteljesítménye. Az ábrákat Jan Stephan von Calcar készítette. Könyvtárunk példányáról készült néhány hete Vesalius facsimile kiadása.

Hieronymus Bock vagy Tragus: *Krauterbuch*. Strasburg, 1551. H. Bock (1498-1554) német lelkész és orvos. A reformáció egyik nagy botanikai úttörője. A maga által is gyűjtött növények leírását közli, személyes hangú megjegyzésekkel. Műve 1539-ben jelent meg először, képek nélkül. Az 1546-os kiadástól kezdve 465 fametszetes növényképpel. A növényábrázolás tartalmazza a növény jól felismerhető jegyeit. A példányunk ábrái színesek.

Lonicerus: *Krauterbuch*. Frankfurt, 1593. Adam Lonicerus (1528-1586) német orvos Frankfurtban, botanikus. Füveskönyve előbb latinul, *Naturalis historiae opus novum* címmel 1555-ben jelent meg. Már az első kiadás is több száz eszköz, növény és állat ábráját tartalmazta. Külön fejezetet szentelt a kertművelésnek és a desztillálásnak. Műve a gyógyszerként használt növények, állatok és ásványok hatalmas gyűjteménye. A növények leírásán kívül foglalkozik azok külsőleges- és belsőleges javallataival, a belőlük való gyógyszerkészítéssel, különösen a desztillálás útján előállított aromás vizekkel. Méliusz Juhász Péter az első magyar nyelvű orvosbotanikai könyvet, a Herbáriumot (1578) főleg Lonicerus műve alapján készítette.

Thurneisser: *Historia plantarum*. Berlin, 1578. Leonhard Thurneisser (1531-1596) svájci orvos és alkímista. Gazdagon díszített műve az ernyősvirágú növényeket és a belőlük való gyógyszerkészítést tartalmazza. A hatalmas és színes ábrákkal gazdagon illusztrált könyv felében latin nyelven, másik felében német nyelven tartalmazza Thurneisser művét, mindkét rész azonos színes ábrákkal. Színes miniatűr ábrái a 16. századi gyógyszerkészítés eszközeinek egyetlen forrása.

Tycho de Brache: *Astronomia*. Wandesburg, 1598. A könyvritkaság utolsó lapján található az orvoslás ismeretlen, de legszebb színes jelképes ábrázolása. Eszkuláp fekvő-könyöklő helyzetben, egyik kezében a vizeletüveggel, másik karjára csavarodó kígyóval és kezében gyógynövénycsokorral. Ágya alatt pedig a gyógyszerkészítés korabeli eszközei láthatók. A világon csak néhány példányban található az *Astronomia*. Könyvtárunk példányáról facsimile kiadás is megjelent.

Ezzel a színes allegóriával zárjuk és foglaljuk össze rövid időre szabott orvosi könyvritkaság bemutatónkat.

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

1.) Az emléknapi programja

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

1.) Az emléknapi programja

2004. november 16. (kedd) 19.00-20.00: a „Varadinum” vonósnégyes koncertje. Az együttes tagjai a nagyváradi filharmónia művészei, Michael Haydn és Karl Ditters műveivel Patachich nagyváradi püspöki udvarának zenéjét idézték.
2004. november 17. (szerda) 9.00-9.45: **szentmise, majd Patachich Ádám sírjának megkoszorúzása** a Főszékesegyházban, Dr. BABEL BALÁZS érsek közreműködésével.
2004. november 17. (szerda) 10.00-10.20: A **Patachich Ádám emlékkiállítás megtekintése** az Érseki Kincstár épületében (Katona István ház), LAKATOS ADÉL vezetésével.
2004. november 17. (szerda) 10.30-13.00: **konferencia előadásokkal** a Katona István házban: Dr. ADRIÁNYI GÁBOR: *Patachich Ádám korának egyháztörténete*; Dr. LAKATOS ANDOR: *Patachich Ádám életútja*; Dr. KILLÁN ISTVÁN: *Színház, színpad és dráma Nagyváradon a 18. században*; Dr. TÓTH SÁNDOR ATTILA: *Patachich Ádám latin nyelvű költészete*; JERNYEI KISS JÁNOS: *Patachich Ádám, a kalocsai érseki rezidencia építtetője*; Dr. GRABARITS ISTVÁN: *A Patachich-könyvtár orvostörténeti ritkaságai*.
2004. november 17. (szerda) 13.00-14.00: ebédszünet, **fogadás a Belvárosi Plébánia pincéjében**, „pincefalatokkal”.
2004. november 17. (szerda) 14.15-15.00: Emlékezés a könyvtáralapító, bibliofil érsekre, **séta a Patachich-könyvtárban**. A Főszékesegyházi Könyvtár barokk olvasótermének és könyvritkaságainak megtekintése FISCHERNÉ GRÓCZ ZITA vezetésével, az érseki palota épületében.

Köszönet illeti mindazon intézményeket és magánszemélyeket, akik az emléknapi rendezvényeit támogatták. Nagylelkű segítségüknek fontos része volt abban, hogy Patachich érsekre méltó módon emlékezhetünk:

Kalocsa Város Önkormányzata, Kalocsa-Belvárosi Plébánia, Dr. Márkus Ferencné

A Kalocsai Főszékeskáptalan tagjai és tiszteletbeli kanonokjai közül:

mons. Anisich Jenő Béla, Bergmann János, Dr. Bisztyó József, mons. Farkas László, Ivó József, Leányfalusi Vilmos, Mityók János, Rónaszéki Gábor, Süveges István, Szeghalmi Ambrus és Tassi László

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

2.) Patachich Ádám életútját bemutató kiállítás...

2.) Patachich Ádám életútját bemutató kiállítás tárgyainak jegyzéke

„Nagybátyot s öccsét is a jósors óvja bizonynal:
hogy, mit az ős kezdett, megkoronázza utód.”

Patachich Ádám kalocsai érsek életútja

Időszaki kiállítás a 220 éve elhunyt érsek tiszteletére

Kalocsa, Érseki Kincstár, 2004. november 2.-2004. december 3.

A kiállítást rendezte: LAKATOS ADÉL

Patachich Ádám érsek halálának 220 évfordulójára emlékezve az Érseki Kincstárban emlékkiállítás mutatta be a főpap gazdag életútját. Személyiségének, sokoldalú tevékenységének felidézéséhez életének utolsó állomásán, Kalocsán fellelhető tárgyi emlékeit hívtuk segítségül. Ez az anyag igen gazdag: idetartoznak használati tárgyai, róla készült portrék, könyvgyűjteménye, mely a Főszékesegyházi Könyvtár alapját képezte, levelezése, a kalocsai főkáptalan nagyprépostjának naplója, liturgikus öltözetek. Megannyi emlék, melyeken keresztül a művelt, sokoldalú, a művészetek iránt érzékeny, remek irodalmi érzékkel és finom humorral rendelkező főpap személye megelevenedhet előttünk.

Jelen kötetben a kiállításon szereplő tárgyi anyag felsorolás jellegű, főbb adatait tartalmazó leírásával szeretnénk segítséget adni mindazoknak, akik Patachich Ádám érsek életének és korának mélyebb ismeretére vágnak.

AZ EMLÉKKIÁLLÍTÁS TÁRGYI ANYAGA

Patachich Ádám kalocsai érsek portréja

A művész neve: Joseph Hickel (1736-1807)

Datálás: 1777.

Anyag: Vásznon.

Méret: 150 x 115 cm.

Leírás: Jelezve balra lent: „Joseph Hickel p. 1777” A képen Patachich Ádám főpapi ruhás, szembenéző, háromnegyedes alakja látható. Hermelíngallért, mellkeresztet, fehér karinget és lila reverendát visel. Jobbját az asztalon fekvő imakönyvön nyugtatja. Balját a karosszékre helyezi. A háttér sötét. Eredeti, díszes, armatúrás keret.

Kanapé

Datálás: 1780-es évek

Anyag: Bükk alapon diófa- és jávorborítás.

Méret: 89 cm x 142 cm x 53 cm.

Leírás: Hat hasábos, felfelé vastagodó lába fent vékonyabb, profilozott taggal kapcsolódik a kávéhoz. A lábak sötét és világosbarna váltakozású, függőleges csíkozásúak. A káván korongsor mintájú faberakás fut körbe, melyet a lábak fölött rozettadísz szakít meg. A karfák és a kárpitozott háttámla kerete ugyanilyen módon van díszítve. A karfa kárpitozott karpárnával való ellátása feltehetőleg utólagos (maga a kárpitozás az ülő- és háttámlán is utólagos). Feltehetően az Érseki Palota Patachich Ádám korabeli bútorzatához tartozott.

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

Patachich Gábor kalocsai érsek (1733-1745) portréja

Datálás: 19. század

Anyag: Vásznon.

Méret: 108,5 x 76 cm.

Leírás: Középkorú érsek mellképe. Fehér karinget, világos szürke mocetumot, palliumot és mellkeresztet visel. Bal kezében maga előtt egy asztalra támasztott könyvet tart, az asztalon még egy könyv fekszik. Háttér sötétszürke. A képen alul szürke mezőben életrajzi adatokat tartalmazó felirat olvasható. A festmény feltehetően a kalocsai Érseki Nagyszeminárium 1950-es megszüntetésekor került az érseki palotába.

Megjegyzés: 2005-ben restaurálva.

Patachich Gábor érsek ornátusához tartozó kehelytakaró és bursa

Datálás: 1740 körül.

Anyag: Selyemfonallal és ezüstoffonallal brossírozott selyemszövet.

Méret: Kehelytakaró 64 cm x 59 cm. Bursa: 22 x 22 cm.

Leírás: A kehelytakaró zöld színű selyemszövetén, középen gyümölcsöstál, körben ezüst ívek bazsarózsákkal, négy masnival. Szegélye aranyozott vert csipke. Bursáján ugyanezek a motívumok láthatók, széles, aranyozott vert csipkével keretezve.

Patachich Ádám tanuló évei alatt készített jegyzetei

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára

Franciscus Dolffin: *Tractatus in logicam Aristoteles.*

Datálás: 1773.

Kiadás helye: Bécs.

Terjedelem: 234 ff.

Leírás: Egyetemi előadás. Markovich György kézírása. Bórkötésben.

Megjegyzés: Patachich Ádám bölcsészeti (filozófiai) tanulmányait Bécsben folytatta, itt volt professzora Franciscus Dolffin.

Hispanus Reinez: *Tractatus theologicus de divina gratia...*

Datálás: 18. század.

Terjedelem: 322 o.

Leírás: Hispanus Reines előadása. Patachich Ádám kézírása. Bórkötésben.

Megjegyzés: Teológiát a római Szent Apollinaris Kollégiumban hallgatott, melynek híres tanára volt többek között Hispanus Reinez is.

Alexius Nocetti: *Tractatus theologicus de sacramentis.*

Datálás: 18. század.

Terjedelem: 293 o.

Leírás: Egyetemi előadás. Patachich Ádám kézírása. Bórkötésben.

Megjegyzés: Teológiát a római Szent Apollinaris Kollégiumban hallgatott, melynek híres tanára volt többek között Alexius Nocetti is.

Giulio Agidiros: *Tractatus canonisticus de testamentis...*

Datálás: 18. század.

Terjedelem: 216 ff.

2.) Patachich Ádám életútját bemutató kiállítás...

Leírás: Egyetemi előadás. Patachich Ádám és egy másik kéz írása. Pergamenkötésben.
Megjegyzés: Teológiát a római Szent Apollinaris Kollégiumban hallgatott, melynek híres tanára volt többek között Giulio Agidiros is.

Nagyváradai évek

Acta comitiorum... anni 1764.

Datálás: 1764.

Terjedelem: 459 o., 2 tábla nyomtatvány.

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Leírás: Egy kéz írása. A címlap hátoldalán Patachich Ádám nagyváradai püspöki címere. Bőrkötésben.

Divius Stephanus primus Hungariae rex

Datálás: 1764.

Kiadás helye: Pozsony.

Terjedelem: 23 ff.

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár.

Leírás: 1764-ben Mária Terézia uralkodónő engedélyezte a Szent István rend megalakulását, melynek első ünnepén a szentbeszédet Patachich Ádám mondta el. A homília nyomtatásban is napvilágot látott. Mária Terézia Patachichot is a rend tagjai közé emelte.

Petrus Klobusiczky: *Ode Adamo Patachich... Episcopo M(agno) Varadiens...*

Datálás: 1776 előtt.

Terjedelem: 6 ff.

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Leírás: Az óda Patachich Ádám nagyváradai püspök betegségéből való gyors felépülése alkalmából íródott.

Püspöki mellkereszt és gyűrű

Datálás: 18. század.

Anyag: Aranyozott ezüst, zöld színű üvegekövek.

Méret: Mellkereszt: h.: 8,5 cm, akasztó karika átm.: 2,6 cm. Gyűrű: Átm.: 2,5x3 cm.

Leírás: 1. Mellkereszt: A kereszt száraiban hét darab élénkzöld üveg kő kazettás foglalatban, amelyeket indába hajlított aranyozott ezüst lemezek vesznek körül. Ebben harminc darab szintelen üveg. Hátul akasztókarika. Gyűrű: Aranyozott ezüst, fejében négyszögletűre csiszolt kő kazettás foglalatban. Mellette 3-3 szintelen kő. Tok: Krémszínű, selyem bélésű fatok, vörös bőrrel bevonva. A bőrborítás hátul sima, első oldalán, közepén, kereszt alakban arany benyomásos díszítés, peracidomokkal keretelve. Fent viaszpecsét töredezett maradéka.

Megjegyzés: Restaurálva 1990-ben.

Lexicon compendiarum latino-valachicum

Datálás: 1776 előtt.

Kiadás helye: Nagyvárad.

Terjedelem: 266 o.

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Leírás: Patachich Ádám nagyváradai püspöksége idején összeállított latin-oláh szójegyzéke.

Egy kéz írása. A bejegyzés szerint tulajdonosa Rier Ferenc volt. Bőrkötésben.

A nagyváradai könyvtár állománygyarapítással kapcsolatos számlái. 1771-1775

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Könyvbeszerzési tevékenysége az 1770-es években kezdett dinamikusabb formát öltetni, bár már előtte gyűjtötte a könyveket. A könyvbeszerzéseket személyesen irányította, könyvkereskedőkkel levelezett, ügynökei révén pedig az aukciók kínálatát is figyelemmel kísérte. Nagyváradai püspöksége alatt két könyvkereskedéssel állt közvetlen kapcsolatban. 1771-ben Joseph Krüchten bécsi kereskedőtől vásárolt, a másik könyvkereskedő cég pedig a Weigand és Köpf Társaság volt. 1775-re Patachichnak már 7825 kötetet számláló könyvtára volt.

Index librorum bibliothecae... Adami Patachich... episcopi Varadiensis. I.

Datálás: 1774.

Kiadás helye: Nagyvárad.

Terjedelem: I. kötet 633 ff.

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Leírás: Patachich Ádám nagyváradai könyvtárának bőrkötéses, két kötetben összeállított katalógusa. Az első kötet címlapján Patachich püspöki címere és a nagyváradai könyvtár fantáziarajza látható.

Főpapi kesztyű

Datálás: 18. század.

Anyag: Kötött selyem.

Méret: H. 28,5 cm.

Leírás: Bordó, kötött selyem. Kézfejen aranyfonalas sodrony és flitterhímzéses keretben kettős kereszt. Karmantyúján a kézfej mintáját körülvevő kerettel megegyező motívum.

Főpapi kesztyű

Datálás: 18. század.

Anyag: Kötött selyem.

Méret: H. 29 cm.

Bordó, kötött selyem. Kézfejen aranyfonalas sodrony és flitterhímzéses sugárkoszorúban MARIA neve. Karmantyúja bordó ripsz, rajta aranyfonalas, domborúhímzéses ágacskák. Párdarabja hiányzik.

Patachich Ádám nagyváradai színházában bemutatott darabok szövegeknyvei

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Isaac figura redemptoris – Izsák, a Megváltó előképe

Datálás: 1769.

Kiadás helye: Nagyvárad

Terjedelem: 20 ff.

2.) Patachich Ádám életútját bemutató kiállítás...

Leírás: A Patachich Ádám nagyváradai színházában 1765-ben mutatták be Metastasio: *Isaaco figura del Redentore* című darabját, melyet állítólag maga Patachich fordított latinra, Isaac figura Redemptoris címmel. A mű magyar nyelvű fordítását Gánóczy Antal készítette el. Az előadás annyira sikeres volt, hogy később évente többször előadták. 1769-ben latin nyelvű szöveggönyve is megjelent. Bórkötésben.

Wenzel Pichl: Zelus Pastorum Bethlemiticorum In Congnoscendo et Amando Verbo Divino in Terris Hospite Recens Nato (A betlehemi pásztorok vetélkedése az isteni szó ismeretében és szeretetében, miután a földeken éppen most születt meg a jövevény. Karácsonyi pásztorjáték.)

Datálás: 1767-1768.

Kiadás helye: Nagyvárad.

Terjedelem: 28 o.

Leírás: Az ajánlás szerint a mű Patachich Ádám nagyváradai püspök névnapjára készült. A pásztorjáték szövegét és zenéjét a püspöki zenekar zenésze, Wenzel Pichl írta. Ünnepeles ösbemutatójának idejére vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok, feltehetően 1767-ben vagy 1768-ban kerülhetett rá sor. Bórkötésben.

**Patachich Adami Carmina, quibus Sancti singulis anni diebus celebrantur
Patachich Ádám verses kalendárium**

Datálás: 18. század.

Kiadás helye: Nagyvárad.

Terjedelem: 98 ff.

Leírás: Autograf kézirat. Patachich Ádám érsek disztichonokban írt verseinek gyűjteménye. A szerző az egyházi éven végig haladva tízoros epigrammákban emlékezett meg egy-egy adott nap szentjéről. Papírkötésben.

A kalocsai érseki széken

Homilia (Szentbeszéd)

Datálás: 1776. november 17.

Terjedelem: 5 ff.

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Leírás: Patachich Ádám kalocsai érseki székfoglalásakor, 1776. november 17-én mondott szentbeszéde.

Analecta poetica (Költői versgyűjtemény)

Szerzők: Cervus János, Izzó János, Károlyi Antal, Kobbe Boldizsár, Makó Pál, Mariosa Jakab, Merz Ferenc, Patachich Ádám, Pálma Károly Ferenc, Pray György, Újvári Dávid, Ürményi József, Vajkovich Imre, Wagner Károly.

Datálás: 18. század.

Terjedelem: 74 ff.

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Leírás: A versgyűjteményt állítólag Kobbe Boldizsár állította össze. A kötet Mariosa Jakab kézírásával készült. Nagyobb terjedelmű költemények és verses dialógusok kaptak

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

---

helyet benne, köztük olyanok is a nyomdai adatokat feltüntetésével, melyek korábban nyomtatásban már másutt is megjelentek. Bőrkötésben.

Főpapi cipő

Datálás: 18. század.

Anyag: Fehér ripsz selyem.

Méret: H. 27,4 cm, sz. 8,5 cm.

Leírás: Drappos ripsz anyag, aranyfonalas domborúhímzéssel díszítve, vékony bőrtalp és sarok. Boltozatán arany és kevés ezüst szállal nefelejcses hálóminta, indákon, leveleken, elől középen nagyobb levél, kétszirmú virághímzés, oldalt inda, kis levelek, hátul négyszirmú virág.

Patachich Ádám érsek által a kalocsai Főszékesegyház számára ajándékozott főpapi ornátus

Datálás: 18. század.

Anyag: Selyemripsz.

Méret: Pluviale h. 131,5 cm, sz. 278 cm. Dalmatika h. 100 cm, sz. 127,5 cm. Püspöksüveg: 32,5 x 28 cm.+ 38 cm (szalag és rojt).

Leírás: Patachich Ádám kalocsai érseki beiktatása alkalmából megajándékozta főszékesegyházát. Az ajándékok között szerepelt egy több darabból álló főpapi ornátus is. A kiállításon a készlethez tartozó palást, dalmatika, püspöksüveg és baldachin kerül bemutatásra.

Palást: Alapanyaga ezüstoffonallal lanszírozott csontszínű selyemripsz. Felületét letűzött, aranyozott ezüstoffonalas, szalagos hímzés borítja, apró flitterekkel, islogokkal, kis virág alakú lemezekkel. Mintája: felületét ellentétesen hajló, szórt virágtövek borítják. Felső szélén és cappáján a törtvonalú, hullámmintás szegélyen belül egymást folyamatosan keresztező, leveles indák között szintén virágtövek, melyeket az indákon áthajló hímzett láncok választanak el. Lent középen, a palást alján Patachich Ádám érsek bárói címere: a négy részre osztott pajzsban átlósan egy-egy horgonyon a szerencse istennője látható, kezében a derekát is elfedő rózsaszín fátyollal ill. a pajzs másik két részében egy-egy sasszárny.

Dalmatika: Alapanyaga és hímzése a palástéval azonos. Törtvonalú, hullámmintás szegélyei és osztásai a miseruháéval azonosak, ezeken belül azonban a leveles indák kapcsolódása nem olyan szabályos, mint a miseruhán, a közeikben lévő virágok is nagyobbak. Hátán lent, középen Patachich Ádám érsek címere.

Püspöksüveg: Mintája és anyaga a készlet többi darabjával megegyező. Mindkét szalag végén Patachich Ádám érsek címere és aranyozott ezüstoffonalas rojt, a szálak között lemezekből, flitterekből és drótokból kialakított függők.

Baldachin: Alapanyaga és hímzése megegyezik a készlet többi darabjával. Középen sugárkoszorúban IHS betűk, a H betű felett kereszt, alatta vérző szív. Az egyik lelógó rojtos szélén Patachich Ádám érseki címere. A baldachin hat fából készült rúdra van erősítve. A rudak ezüstszerűek, aranszínű inda fut végig rajtuk, tetejükön fémből készült, ezüst-arany urnadíszek láthatóak. A baldachint jelenleg a kalocsai Főszékesegyházban őrzik, körmenetek alkalmával ma is használják.

A Főszékeskáptalan emlékanyaga

Diarium – Pálma Károly Ferenc nagyprépost naplója

2.) Patachich Ádám életútját bemutató kiállítás...

Datálás: 1781-1784.

Kiadás helye: Kalocsa.

Terjedelem: 73 ff.

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

Leírás: Autográf kézirat. A naplót Pálma Károly Ferenc önéletrajza előzi meg. Tékában.

Mária Terézia 1779. november 19-én, Bécsben kelt oklevele

Datálás: 1779. november 19.

Kiadás helye: Bécs.

Anyag: Pergamen, bőr, viaszpecsét réztkoban.

Terjedelem: 16 o.

Lelőhely: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.

Leírás: Az oklevélben Mária Terézia a Crux Tolosana (Toulouse-i kereszt) viselésére jogosítja fel a főszékeskáptalan tagjait. Fűzött pergamen oklevél, meggy színű, benyomott, aranyozott mintával díszített bőrkötésben, első oldalán festett ábrázolás található az adományozott kereszt két oldaláról. Réz tokban a királynő nagy függőpecsétje látható.

Crux Tolosana – Toulouse-i kereszt (a káptalan tagjainak megkülönböztető jelvénye)

Datálás: 1779.

Anyag: Arany, zománc.

Méret: M. 11,5 cm, sz. 5,5 cm.

Leírás: Arany, máltai keresztformához hasonló alakú világoskék zománccal borított kereszt. A kereszt szárainak közepén feliratos és zománcképes kerek lap, előoldalán: az első kalocsai érsek, Asztrik átnyújtja a Rómából hozott koronát Szent István királynak Körirat: „*MEMORIA ALLATAE S. CORONAE*” (a Szent Korona meghozatalának emléke) hátoldalon: „*JS.MT*” monogram (Mária Terézia és fia, József monogramja) és körirat: „*SUB AUGG; RENOVATA 1779*” (A felséges uralkodók alatt megújítva 1779-ben). A keresztet egy kis hit-remény szimbólum tag kapcsolja az osztrák császári korona arany képéhez. Az egész ezüstszegélyű világoskék moaré szalagon függ. A káptalan tagjai viselték ünnepélyes alkalmakkor. A Kalocsai Főszékeskáptalan tulajdona.

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár dokumentumai

Lelőhely: Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára.

A kalocsai könyvtár gyarapításával kapcsolatos számlák, levelek. 1776 után

1776-ban a kalocsai érsekké kinevezett Patachich magánkönyvtárát magával Nagyváradról, és ideiglenesen, amíg épülő kalocsai rezidenciája nem került lakható állapotba, budai palotájában helyezte el. Patachich érseksége idején is folyamatosan tovább gyarapította gyűjteményét, mely 1783-ra már 16 242 kötet, s számos ritkaságot, köztük kódexeket, ősnymtatványokat és kéziratokat, foglalt magába. Az 1715-ös Kollonich-féle egyezménynek, mely szerint a püspökök, érsekek kötelesek voltak könyveiket az egyházmegyei könyvtárra hagyni, Patachich 1784. június 18-i adományozó levelében tett eleget. Így született meg a jelenlegi Főszékesegyházi Könyvtár alapját képező gyűjtemény, mely később is folyamatosan gyarapodott főpapi hagyatékok, ajándékozás ill. vásárlás útján.

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

A Főszékesegyházi Könyvtár kölcsönzési naplója

Datálás: 18. század.

Kiadás helye: Kalocsa.

Terjedelem: 31 ff.

Leírás: Több kéz írása. A napló szélén betűrendes regiszter.

3.) A „Varadinum” vonósnégyes koncertje

3.) A „Varadinum” vonósnégyes koncertje

A vonósnégyes tagjai

TOKAJI ÁGNES és SZABÓ ÉVA hegedű

THURZÓ SÁNDOR JÓZSEF mélyhegedű/brácsa

MARCU-SIKES ÁGNES gordonka/cselló

valamennyien a Nagyváradai Filharmónia (Filarmonica de Stat Oradea) művészei

A műsor

WENZEL PICHL: 13. gyakorlat hegedűszólóra (SZABÓ ÉVA)

WENZEL PICHL: 5. hegedű-brácsa duett (TOKAJI ÁGNES és THURZÓ SÁNDOR JÓZSEF)

MICHAEL HAYDN: D-dúr divertimento (Varadinum vonósnégyes)

KARL DITTERS: 5. (Esz-dúr) vonósnégyes (Varadinum vonósnégyes)

A zeneszámok között a összekötő szövegek hangzottak el, melyek forrása STAUD GÉZA: *Magyar kastélyszínházak II. rész* c. munkájának második fejezete Patachich Ádám püspök latin operájáról-színházáról. (Színháztörténeti Könyvtár 14. szám, Színháztudományi Intézet, Országos Színháztörténeti Múzeum, Budapest, 1963. 35-90. o.) Az említett munka számos részt tartalmaz Karl Ditters váradi éveiről írt emlékirataiból.

Patachich Ádám nagyváradai zenekara és latin színháza

Patachich már nagyváradai püspöksége kezdetén hozzákezdett zenei és színházi terveinek megvalósításához. A nagyváradai püspöki zenekar és színház megteremtője és egyben fő mecénása volt, akit talán nemcsak a zene iránti rajongása sarkallt, hanem egykorú külföldi mintaképek, a salzburgi és olmtüzi érsekek példája is vezérelt. Kastélyszínháza és zenekara működésének jelentőségét növeli az a tény, hogy a püspöki udvarban lezajlott művészeti események két jól ismert muzsikusként, Michael Haydn és Karl Ditters nevéhez fűződnek.

Első karmestere, Michael Haydn volt, aki feltehetően 1757 és 1762 között tartózkodott Váradon. Életének erről a szakaszáról viszonylag keveset tudunk. A zenekar vezetésén kívül komponált is, egyházi művein kívül, melyeket a székesegyház számára írt, sok világi kompozíciója is született ebben az időszakban: szimfóniák, versenyművek, szórakoztató alkalmi darabok. Nagyváradai darabjai jellemző a rézfúvósok tudatos kiemelése, a kürtök és trombiták, a kor gyakorlatától eltérően virtuózan szólalnak meg. Feltehetően jól képzett fúvósok működtek a keze alatt Váradon, s ő igyekezett is zenekara effajta adottságait kiaknázni. Johann Michael Haydn 1762-ben Salzburgba került, ahol a hercegérsek udvari zenekarának lett koncertmestere.

A püspök 1764-ben kérte fel Karl Ditterst, a bécsi udvari színház tagját nagyváradai zenekarának újjászervezésére és vezetésére. Karl Ditters 1739-ben született Bécsben. Zenekari hegedűsként kezdte pályáját, majd Hildburghausen herceg udvari zenekarához került, ami jó iskolát jelentett a számára, egyrészt tapasztalatszerzés terén, másrészt a szó szoros értelmében, itt ugyanis zenei tanulmányok folytatására is lehetősége nyílt. A herceg a zenekara feloszlata után gondoskodott további róla. Az ő közbenjárására került Ditters 1761-ben a bécsi udvari operához. A fiatal Ditters 1763-ben elkísérte Gluckot, a bécsi udvari opera karmesterét, a kor ünnepelt zeneszerzőjét itáliai útjára, ahol maga is nagy

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

---

sikert aratott virtuóz hegedűjátékával. 1764-ben igazgatóváltásra került sor a bécsi udvari operánál, ekkor érkezett Patachich Ádám meghívása.

Ditters igent mondott a felkérésre, s a püspök udvarmesterével együtt Prágába és Bécsbe utazott, hogy zenészeket és énekeseket toborozzon a társulatba. 1764. április 1-jén érkezett az új tagokkal Váradra. A zenekar ekkor 34 személyből állt, akiknek kb. fele volt hivatásos művész, a többiek a zeneszerető kanonokok s a püspöki udvar más tagjai közül kerültek ki. Négy énekes volt tagja a társulatnak, ők a zenekarban is játszottak, a zenészek egy része pedig énekelt is. A zenekar fennállásának utolsó évében Ditters valóságos kis társulattá fejlesztette a csoportot. A városban állomásozó Neukleingold ezredtől több tiszt vagy a tisztek közeli rokona is részt vett az udvari színház működésében.

A nagyváradi zenei színtársulat főként névnap és születésnap bemutatókra készült. Ditters ezekről részletesen beszámolt önéletrajzában, ahol külön kiemelte, hogy a zenés daraboknak latin volt a nyelve, mivel a püspökön, egy-két kanonokon és rajta kívül senki nem értett olaszul. A latin pedig ekkoriban a magyar nemesség beszélt nyelve volt.

Patachich Ádám szeretett volna színházi körülményeket teremteni az előadások számára. Johann Michael Neumannal, a Bécsből Váradra érkezett püspöki építésszel elkészíttette a kastélyban egy kis színház tervrajzát, melyet a püspöki palota egyik szalonjában rendeztek be. Neumann egyben a színház díszlettervezője is volt. Egy feljelentés eredményeként a bécsi udvarból jelezték, hogy nem nézik jó szemmel a nagyváradi rendezvényeket. Patachich erre feloszlatta zenekarát, melynek tagjai közül sokan jelentős zenei karriert futottak be, és a monarchia fontos művészeti intézményeiben tevékenykedtek.

Karl Ditters meghívása Nagyváradra

A pozsonyi országgyűlésre utazó Patachich Ádám püspök 1764-ben hallotta Bécsben Karl Ditters hegedűjátékát, mely annyira megtetszett neki, hogy elhatározta, meghívja Nagyváradra, zenekara vezetőjének. Ditters ekkor a bécsi udvari színház tagja volt, ahol éppen ebben az évben változott az igazgató személye. Így ír erről naplójában: *„Ebben az időben jött Bécsbe a nagyváradi püspök, a horvátországi híres Patachich-család tagja, aki meghívást kapott a pozsonyi országgyűlésre, miként a legtöbb magyar mágnás és főispán. A császári udvarnál hallott engem, magához hívatott és elmondta, hogy igen nagy zenebarát, és saját együttese is van: minthogy azonban Michael Haydn (Joseph Haydn öccse), aki eddig zeneigazgatója volt, Salzburgba megy hangversenymesternek, ezért felajánlja nekem az ő évi 1200 forintos állását, urasági asztalát, ingyenes lakását, továbbá szolgálaim számára is bért, étkezést és libériát biztosít. Azt válaszoltam a püspöknek, hogy azon nyomban elfogadnám az ajánlatát, ha nem folynának éppen tárgyalásaim a színház igazgatóságával, de biztosítottam őt arról, hogy amennyiben tárgyalásaim nem vezetnek eredményre, rendelkezésére kívánok állani. Mivel közölte velem, hogy még három napig szándékozik Bécsben maradni és addig ennek a kérdésnek el kell dölnie, ezért megígértem, hogy ezen időn belül pontos választ kap.”* Ditters végül igent mondott a meghívásra. Patachich Ádám ekkor megbízta azzal is, hogy szervezze újjá zenekarát, Prágában és Bécsben is vegyen fel új tagokat. Így került Váradra a cseh származású, fiatal, tehetséges hegedűjátékos, Wenzel Pichl, aki a későbbiekben sokoldalúan bontakoztatta ki tehetségét, és a másik, szintén rendkívül tehetséges hegedűművész Peter Fuchs, aki később jelentős zenei karriert futott be. A zenekar 34 tagú lett. A hivatásos művészekon kívül, akik közül 12 hangszeres zenész és 4 énekes név szerint is ismert, tagjai között zenekedvelő inasok, komornyikok és kanonokok egyaránt helyet foglaltak. A hegedű mellett cselló, bőgő, klarinét, vadászkürt, oboa és fuvola is szerepelt a hangszerek között.

3.) A „Varadinum” vonósnegyes koncertje

Koncertek az 1760-as években, Nagyváradon

A 18. században bevett szokás volt a főúri színházakban, hogy új művet általában a mecénás főúr vagy felesége születés- és neve napján mutattak be, gyakran már az ünnepség előestéjén, egy hosszabb ünnepségsorozat részeként. A nagyvárad zenei szintársulat is főként névnap és születésnap bemutatókra készült. Ditters ezekről részletesen beszámolt önéletrajzában, ahol külön kiemelte, hogy a zenés daraboknak latin volt a nyelve, mivel a püspökön, egy-két kanonokon és rajta kívül senki nem értett olaszul. A latin a magyar nemesség beszélt nyelve volt. Ditters naplóját olvasva képet kaphatunk a püspöki udvar zenei életéről, Patachich Ádám névnap ünnepségeiről: „*Elérkezett a névnap előestéje. A zenekar elrendezése és különösen az együttes egyforma ízléses öltözéke, amelyet a püspök hozzájárulásával csináltattam... mindez pompásan festett és a sok magyar nemesnek, nagyon megnyerte a tetszését. Ámbár a kantáta zenéje, mint első nagyobb énekes mű, nem volt kiemelkedő, mégis tetszett, és én legalábbis azt a hasznot húztam belőle, hogy a jövőben óvatosabb lettem és elkerültem az olyan meggondolatlan és szöveghez nem illő meneteket, aminőkkel itt minden értelem nélkül gazdagon éltem. Minthogy egyik nap szóvá tettem Pichl előtt, hogy nem vagyok meglepődve a szöveggel, más szöveget írt az áriák és kórusok alá, ami megfelelt a templomnak, anélkül, hogy a partitúrán akár egy hangot is kellett volna változtatnom. Motették lettek belőlük, amelyeket váltakozva énekeltek a székesegyházban.*

A másik este volt az akadémia, amikor a püspököt meg akartam lepni. Már a szimfónia első ütemei tudtára adták, hogy ez új mű. Ezután Michael páter játszott egy új, csodálatosan szép koncertet művei közül. A püspök arca ragyogott az örömtől. Ekkor lépett fel Renner... Még egy sort sem játszottunk, és máris örömkönnyek ragyogtak a püspök szemében. Roppant boldog volt, és nagyon meglepődött, hogy egész este kizárólag új zenét hallott, felállt és a legmeghatóbb kifejezésekkel hangoztatta háláját. Így fejeződött be az ünnepség.” Ezt az előadást a templomban tartották. Később a hangversenyek (akadémiák) és színi előadások helyszíne a püspöki rezidencia lett.

Karl Ditters búcsúja Váradtól

Patachich Ádám 1769-ben a frissen Váradra helyezett helyőrség tiszteletére bemutatót szervezett. Egy sértett és csalódott nagyrépostjelölt azonban a püspököt feljelentette. Patachich levelet kapott a császárnő titkárától, von Pichler bárótól melyben a császárnő vizsgálóbizottság kiküldését helyezte kilátásba, amennyiben a püspök nem veszi elejét az effajta mulatozásoknak. Patachich elhatározta, hogy felosztatja zenekarát és társulatát. A fájdalmas hírt közölte Dittersszel is, melyre a karmester a következőképpen emlékezett vissza naplójában: ” *Harangszóra a kocsiban ültünk. Már majdnem egy mérföldet megtettünk, de a püspök még egyetlen szót sem szólt. Végre a következő beszélgetés alakult ki: Én: csak nem beteg Excellenciád?- Ő: De igen, kedves Károlyom! Beteg vagyok, de nem testben, hanem lélekben.- Én: Szabad megkérdeznem, mi nyomja Excellenciád szívét?- Ő: Azért hoztalak magammal, hogy elmondjam neked bánatom.- Itt előhúzta Pichler báró levelét.- Tessék! Olvasd csak!- Én (miután háromszor átolvastam a levelet): Micsoda istentelen rágalmozás! Micsoda becstelen hazugságok!- Ő: Azt mondod hazugságok? Talán nem igaz, hogy ádvéntben és a böjt idején játszottatok az én színházamban?- Én: Distinguo! Komédiát tragédiát, drámát és általában mindenféle világi darabot szigorúan tilos játszani: de oratóriumot szabad! Én magam is játszottam a zenekarban böjt idején éppen Bonnónak abban az Isaac című oratóriumában, az egész császári udvar és az udvari főnemesség jelenlétében.- Ő: Nos, ez lehetséges. De nem hazugság, hogy bált adtam,*

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

---

amelyek során álarcos jelmezes felvonulás és parasztlakodalom szerepelt, továbbá, hogy egy török jelmezes bevonulást is rendeztem? Én: Az álarcos jelmezes multság tekintetében ugyancsak alávaló hazugság. Mert az álarcok kivétel nélkül tiltva vannak a cs. és kir. örökös tartományokban, de tisztességes jelmezek, mint például dominók, parasztruhák és nemzeti öltözetek, ha az arc nincs álcázva, általában szabadon használhatók. Magam is többször voltam a bécsi Redoutban, hol dominóban, hol spanyol viseletben, majd velencei nemes ruhában, vagy holland parasztnak öltözve. Mivel pedig a mi jelmezes multságunk egyike parasztruhában, a másik pedig nemzeti öltözetben folyt le, és a jelmezesekek közül senki sem jelent meg álarcban, így tehát senki sem sértette meg az udvari tilalmat. Tehát Excellenciádat emiatt a legkisebb mértékben sem lehet felelősségre vonni. Ó: (ajkába harapott és néma maradt)- Én: Mit fog Excellenciád Pichler bárónak válaszolni? Ó: Már válaszoltam neki. Én: Feltehetően, hogy hamis és valótlan feljelentés volt? - Ó: Hogy köszönöm jóindulatú figyelmeztetését, és azon nyomban elhatároztam- hogy az ütközőkövet eltávolítsam az útból- hogy nemcsak a színházat és a bálakat számolom föl, hanem a zenekarom nagyobb részét is elbocsátom. - Én: Excellenciádnak el kell tépnie a levelet! - Ó: Már elment. Tegnap este küldtem el futárral Bécsbe. - Én: Ó, jaj! Bocsásson meg Excellenciád, de elsiette a dolgot! - Ó: Sajnos! Sajnos elsiettem! Ó, bárcsak hívtalak volna tegnap, mielőtt ezt a szerencsétlen választ megírtam! De most már késő! Beláthatod, hogy most már semmin sem lehet változtatni. - Én: (vállrándítással) Persze most már semmin se lehet változtatni. Milyen kár, hogy ennek az oly jól felszerelt zenekarnak szét kell hullania!- Ó: Igen, nagyon kár, ne is beszéljünk róla.” Ezzel a színházi előadások megszűntek, a zenekar szétszéledt. Ditters a nagyváradi zenekar több tagjával, különösen Pichlrel, továbbra is tartotta a kapcsolatot, a barátságot. A püspöki színház primadonnáját, Nicollini Trink kisasszonyt pedig Johannesbergben feleségül vette.

3.) Patachich Ádám néhány költeménye...

4.) Patachich Ádám néhány költeménye latin eredetiben és TÓTH GERGELY magyar fordításában

1.

*In nova, quam a fundamentis excitaverat, M. Varadiensi Residentia Episcopali,
ultimis, quibus Colocşam discedendum erat, diebus, Archi-Praesul, cum has sibi
carissimas inviseret, aedes, sequentes in pariete carbone descriptos,
reperit versus, de quorum Authore hodie non constat.*

Heu te bis miserum nata cum prole Parentem.
Nec tibi prole licet, nec mihi patre frui.
Aut tua te virtus, hominum aut mens invida rari,
Me non perfectum linquere cogit opus.

(Adamus Patachich: *Analecta poetica*.
KFK Ms.64. 72. p.)

[Fordítás:]

*Az érsek az általa újonnan felépített nagyváradi püspöki rezidencián, mikor a Kalocsára
utazás előtti utolsó napokban meglátogatta e neki oly kedves épületet,
a következő verset találta a falon szénrel felírva,
melynek szerzője a mai napig nem ismert:*

Megvert minket a sors: az atyát és véle szülöttjét.
Egymásban kedvünk nem leljük soha már.
Fényes erényed tán, vagy irigy gonosz emberi szándék
Kényszerít itthagynod azt ami félbemaradt?

2.

*Ad eadem carmina Excellentissimi Domini Archi-Praesulis
Responsum*

Non mea me virtus, sed nec mens invida rari,
Hoc non perfectum linquere cogit opus.
Non ego praesulibus posthac monumenta futuris,
Non aedes Divis ponere dignus eram.
Sunt haec magna nimis, nec vires pondus adaequant,
Sed tamen in magnis vel voluisse, sat est.

(Adamus Patachich: *Analecta poetica*.
KFK Ms.64. 72-73. p.)

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

[Fordítás:]

A magasságos érsek úr válasza ugyanerre a versre

Fényes erényem? Nem. S nem irígy gonosz emberi szándék
Kényszerít itthagynom azt ami félbemaradt.
Nem voltam méltó, hogy püspöki házat emeljek,
S arra se, hogy lakozást adjak az Úrnak alant.
Túl nagy mind e teher, s az erőm vele már nem is ér fel:
Ám volt bár nagy a terv: én nekifogtam azért.

3.

27. Junii

De S. Ladislao Rege Hungariae

Quamcunque Hungariae terram tegit illa corona
Quam e caelo misit regibus ipse DEUS,
Nulla luce potest magis exultare per annum
Quam ista, qua non est festior ulla dies.
Ista Ladislai memorat quot Gesta, tot orbi
Miracla sancto Rege patrata refert.
Si tamen una fides illius temporis hisce
Est similanda annis, Hungara terra gemet.
Hincce Ladislai modo si quoque tempora desunt,
Nil miri, illa fides nam prior una deest.

(Adamus Patachich: *Carmina, quibus Sancti singulis anni diebus celebrantur.*
KFK Ms. 166. f. 47v)

[Fordítás:]

Június 27.

Szent Lászlóról, Magyarország királyáról

Szerte magyar földön, melyet őriz az égi ajándék
– Istentől küldött angyali szent korona –,
Nincs az egész évben méltóbb nap az ujjongásra,
mint ez a nap, melynél nincs ünnep ragyogóbb.
Mert amiket Szent László tett, ama sok csodatettet
– hallja egész Föld! – ím most felidézi e nap.
Ám ha az akkori egy hittal a jelent, miben élünk,
összehasonlítod, felnyög a föld, ha magyar.
Így ha dicső kora Lászlónak már végleg a múlté,
azt ne csodáld, hisz az egy hit szintúgy tovatűnt.

3.) Patachich Ádám néhány költeménye...

4.

24. Septembris

De S. Gerardo

Hunniadae! Vellem Gerardum excendere caelis,
Quae quondam ut vobis nunc documenta daret.
Praedecessores vestros docuisse Mariae,
Et Christi cultum dicitur iste pater.
Non ita sed docuit, velut Haeresis impia tractu
Temporis, invertit prava per ora Stygis.
Omne quod est priscum semper servare studetis,
Cordolium novitas quaelibet atque parit.
Cur Sanctam Legem de Divis rite colendis
Gerardi veterem non retinere placet?

(Adamus Patachich: *Carmina, quibus Sancti singulis anni diebus celebrantur.*
KFK Ms. 166. f. 70v)

[Fordítás:]

Szeptember 24.

Szent Gellérről

Hun sarjak! Bárcsak Gellért lesietne a mennyből,
hogy nektek – mint rég – nyújtsa a szent tanokat.
Mária tiszteletét tanította elődeiteknek,
s Krisztus urunkét: így mondják róla ma is.
Ámde nem úgy tanított, mint majd ama rút eretnecség,
mely feldúlta hitünk ördögi szózatival.
Buzgón óvjátok folyvást mindazt, ami ősi,
s megsajdul szivetek mindentől, ami új.
Méért, hogy az Isten tiszteletének régi szabályát,
mit Gellért kijelölt, mégis így elvetitek?

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

5.

*Excellentissimus Dominus Archi-Praesul lecto affixus, prae nimio Podagrae, et
Chiragrae dolore venam poeticam exaruisse, sibi que carmina pangendi facultatem
ademptam esse queritur.*

Pierium nequeo pede torto scandere montem,
Nec possum tremulo pollice tangere ebur.
Cui non sufficiunt vires, ut pellere possim,
Si naso insideat parvula musca meo.
Arida Castalidos non fundit vena liquores,
Siccata est laurus, conticuere Deae.
Affixum lecto retinet, nec pangere versus,
Figere nec gressum clauda podagra sinit.

(Adamus Patachich: *Analecta poetica*.
KFK Ms.64. 78-79. p.)

[Fordítás:]

*Az ágyhoz kötött magasságos érsek úr amiatt panaszkodik, hogy a láb- és kéz-köszvény
okozta súlyos fájdalmak miatt költői képzelete kiapadt,
s a versírás lehetőségétől meg lett fosztva.*

Már nyomorék lábam nem visz fel a múzsai hegyre,
és remegő ujjam lanton játszani rest.
Annyi erőm sincsen, hogy elűzzem a csöppnyi legyecskét,
hogyha az éppen az én orromon ütne tanyát.
Képzeletem kiapadt: nem fut Kasztália-forrás,
elszikkadt a babér, hallgat a múzsasereg.
Ágyamhoz kötözött ez a köszvény: verseket írni,
Vagy lépdelni sután nem hagy e rút nyavalya.

3.) Patachich Ádám néhány költeménye...

B.) BESZÁMOLÓ AZ EMLÉKNAP ESEMÉNYEIRŐL

1.) Az emlékkiállítás képei

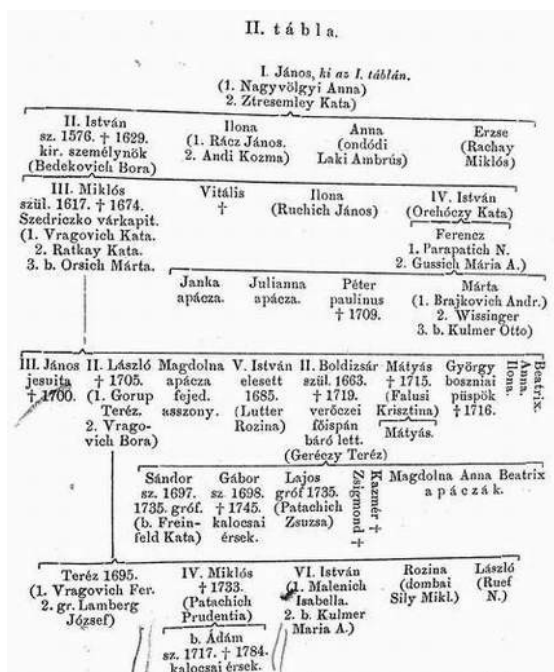
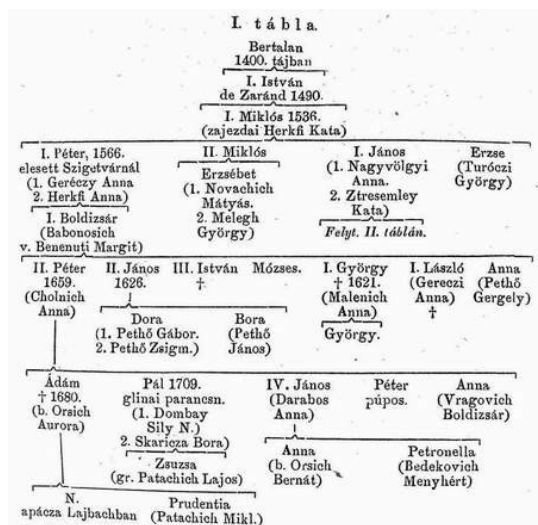
C.) KÉPMELLÉKLET

1.) *Az emlékkiállítás képei*

Joseph Hicckel: Patachich Ádám kalocsai érsek portréja
Kalocsa, Érseki Palota

C.) KÉPMELLÉKLET

A Patachich család családfája

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkal és nemzékrendi táblákkal

1.) Az emlékkiállítás képei

Patachich Gábor érsek ornatúsához tartozó kehelytakaró és bursa
Kalocsa, Érseki Kincstár

Patachich Gábor érsek kehelytakarójának részlete
Kalocsa, Érseki Kincstár

C.) KÉPMELLÉKLET

Patachich Ádám nagyváradai püspöki címere
Acta comitorum... anni 1764. Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár

Patachich Ádám nagyváradai püspöksüvege
Nagyvárad, Főszékesegyházi Kincstár

1.) Az emlékkiállítás képei

Lexicon compendiarum latino-valachicum
Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár

A nagyváradai könyvtár rajza
Index librorum bibliothecae... Adami Patachich... episcopi Varadiensis
Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár

C.) KÉPMELLÉKLET

A nagyváradi püspöki palota.
Épült 1762-1777 között, Franz Anton Hillebrandt tervei alapján

A kalocsai érseki palota
Épült 1776-1780 között, Franz Anton Hillebrandt terveit a kalocsai viszonyokra átültető
Kronovetter Lipót Antal uradalmi mérnök rajzai alapján

1.) Az emlékkiállítás képei

Baldachin

Patachich Ádám érsek ajándéka a kalocsai Főszékesegyház számára
Kalocsa, Főszékesegyház

Dalmatika

Patachich Ádám érsek ajándéka a kalocsai Főszékesegyház számára
Kalocsa, Érseki Kincstár

C.) KÉPMELLÉKLET

Patachich Adám hímzett érseki címere püspöksüvegén
Kalocsa, Érseki Kincstár

2.) Az emléknapi események képei

2.) *Az emléknapi események képei*

A „Varadinum” vonósnégyes hangversenye a Patachich Ádám emléknapi előestéjén
2004. november 16.

Dr. Bábel Balázs érsek köszönti a hallgatóságot
és a nagyváradi vonósnégyes tagjait

A vonósnégyes tagjai játék közben

C.) KÉPMELLÉKLET

Farkas Péter Patachich Ádám érsek verseit tolmácsolja
A versfordításokat Tóth Gergely készítette

2.) Az emléknap eseményeinek képei

Patachich Ádám nagyváradai színházának és zenekarának története
Lakatos Adél tolmácsolásában

Patachich Ádám megkoszorúzott sírja a kalocsai Főszékesegyház kriptájában

C.) KÉPMELLÉKLET

Koszorúzás Patachich Ádám sírjánál, a Főszékesegyház kriptájában 2004. nov. 17-én.
A koszorúzáson részt vettek Kalocsa város képviselőiben Dr. Török Gusztáv Andor polgármester, Loibl László alpolgármester. A képen látható még a Bács-Kiskun Megyei Múzeumok igazgatója, Dr. Bárth János és igazgatóhelyettese Laczkó János.

Dr. Török Gusztáv Andor polgármester koszorút helyez el Patachich Ádám sírjánál

2.) Az emléknap eseményeinek képei

A Varadinum vonósnégyes játéka a konferencia perceit is színesebbé tette

Dr. Bábel Balázs érsek megnyitja a konferenciát

C.) KÉPMELLÉKLET

A konferencia hallgatósága

A hallgatóság soraiban ott ült Patachich érsek egyik „rokona”, a család leszármazottja, Patachich Csilla, aki Stockholmból érkezett. (középen)

2.) Az emléknapi események képei

A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok munkatársai a hallgatóság soraiban

A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár díszterme, az ún. Patachich-terem

C.) KÉPMELLÉKLET

A Patachich termet díszítő Maulbertsch képek egyike: Aristoteles

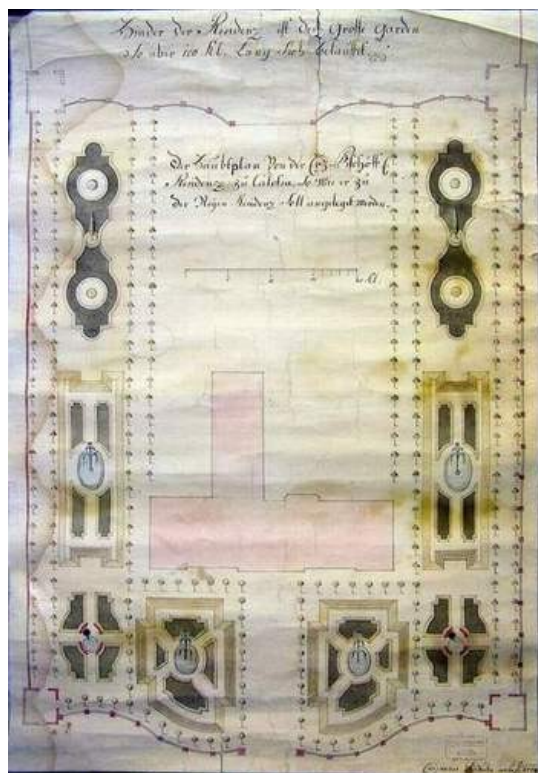
Grabarits István és Fischerné Grócz Zita a Főszékesegyházi Könyvtárban tett séta és tárlatvezetés alkalmával

3.) Az előadások során vetített képek

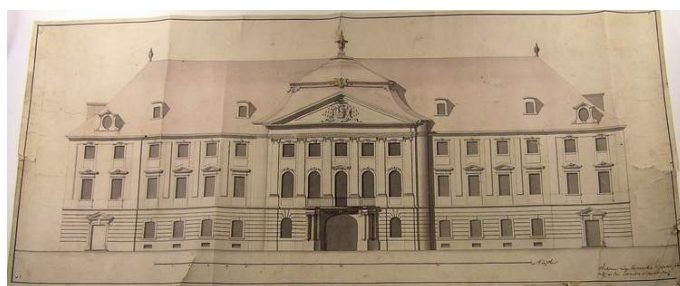

3.) Az előadások során vetített képek

Jernyei Kiss János előadásának képanyaga

Oswald Gáspár: A kalocsai Érseki Palota kertterve
1774 (?). Kalocsa, Főegyházmegyei Levéltár

Kronovetter Lipót Antal: A kalocsai Érseki Palota homlokzati terve
1776 körül. Kalocsa, Főegyházmegyei Levéltár

C.) KÉPMELLÉKLET

A kabinettszobát díszítő Maulbertsch-freskó
Kalocsa, Érseki Palota

A velencei tükörrel díszített kabinettszoba márványkandallója
Kalocsa, Érseki Palota

3.) Az előadások során vetített képek

Patachich Ádám érsek címere a kabinettszoba intarziás faburkolatán
Kalocsa, Érseki Palota

A kabinettszoba intarziájának viaszberakásos technikával készült mintája
Kalocsa, Érseki Palota

C.) KÉPMELLÉKLET

Az érseki magánkápolnát díszítő Maulbertsch-freskó
Kalocsa, Érseki Palota

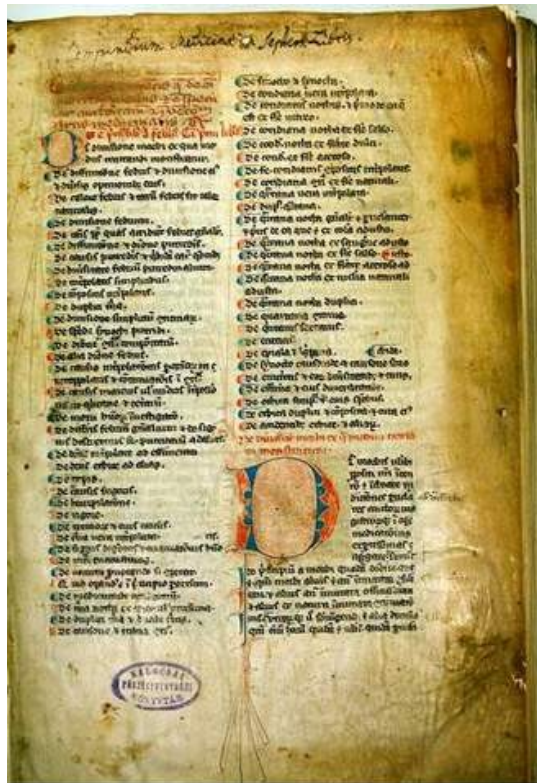

Az Érseki magánkápolna oltárképe, Hans von Aachen: Angyali üdvözlés
Mária Terézia ajándéka Patachich Ádám érseknek
Kalocsa, Érseki Palota

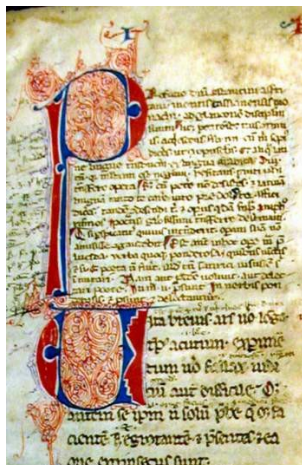

3.) Az előadások során vetített képek

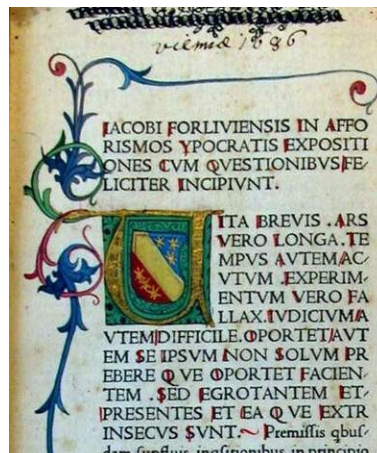
Grabarits István előadásának képanyaga:

Gilbertus Anglicus: Compendium medicinae. 1330.

Hippokratész-Galénosz kódex 1360.

Forlivo: Super Aphorismos Hippocratis. Velence, 1473.

C.) KÉPMELLÉKLET

Mesue: Opera medicinalia. Padova?, 1471.

Német nyelvű orvosi kéziratyűtemény. 1472.

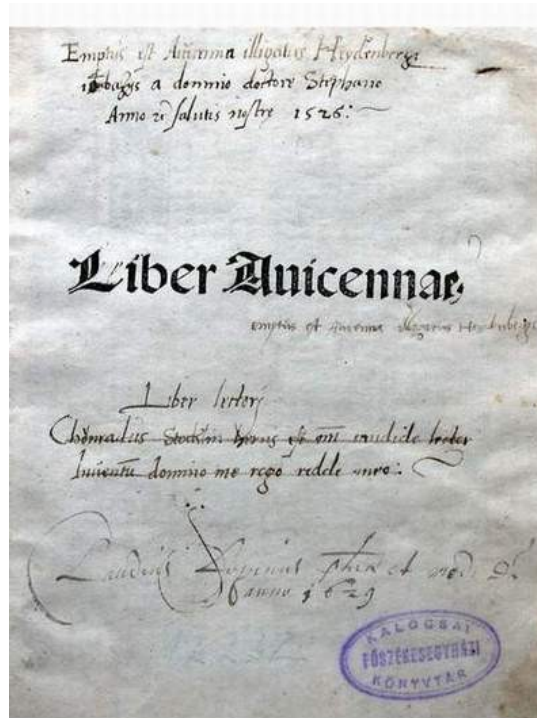

Konrad von Megenberg (1307-1374): Buch der Natur. Augsburg, 1475.

Konrad von Megenberg (1307-1374): Buch der Natur. Augsburg, 1475.

3.) Az előadások során vetített képek

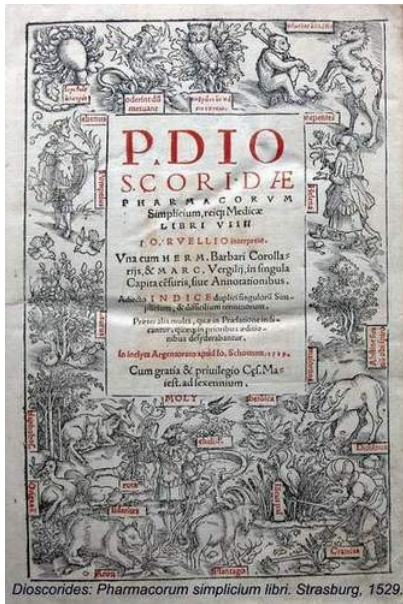

Avicenna: *Canonis medicinae*. Velence. 1500.

Avicenna: *Liber Canonis*. Velence, 1544.

C.) KÉPMELLÉKLET

Dioscorides: Pharmacosimplicium libri VIII. Strasburg, 1529.

Luminare majus. Lumen Apothecariorum és Thesaurus Aromatariorum közös kiadásban. Venecia, 1528.

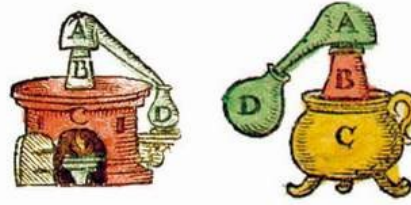

Hieronymus Bock vagy Tragus: Kräuterbuch. Strasburg, 1551.

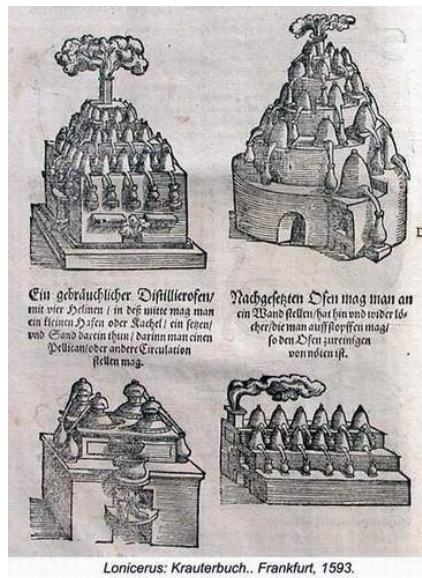
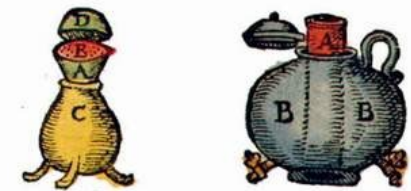

Vesalius: De humani corporis fabrica. Bazel, 1555.

3.) Az előadások során vetített képek

Thurneisser: Historia plantarum. Berlin, 1578.

C.) KÉPMELLÉKLET
